

Háskóli Íslands

Hugvísindasvið

Guðfræði

Þær tala enn, þótt dauðar séu

*Um lífshlaup, trúarafstöðu og kvennabaráttu Ólafíu
Jóhannsdóttur og Aðalbjargar Sigurðardóttur*

Ritgerð til mag.theol prófs í guðfræði

Jónína Ólafsdóttir

Kt.:140884-2949

Leiðbeinandi: Arnfríður Guðmundsdóttir

Júní 2017

Ritgerð þessi er mag.theol ritgerð til embættisprófs í guðfræði og er óheimilt að afrita ritgerðina á nokkurn hátt nema með leyfi rétthafa.

© Jónína Ólafsdóttir 2017

Prentun: Háskólaprent ehf.

Reykjavík, Ísland 2017

Formáli

Ritgerð þessi er 30 ECTS-eininga mag.theol ritgerð til embættisprófs (mag.theol.) í guðfræði við Guðfræði- og trúarbragðafræðideild Háskóla Íslands. Verkefnið var unnið undir leiðsögn Arnfríðar Guðmundsdóttur prófessors við sömu deild. Undirbúningsvinna og heimildaleit hófust veturinn 2014 en ritgerðin var að mestu skrifuð veturinn 2017. Ég verð dr. Arnfríði Guðmundsdóttur ævinlega þakklát fyrir að hafa kynnt mig fyrir þeim miklu áhrifum sem konur höfðu á kirkjuna í upphafi 20. aldar, þegar þær höfðu enn engin formleg embætti og hlutverk innan hennar. Við rannsóknir á konum sem tengdar voru áhrifamönnum innan kirkjunnar, sem ég starfaði við hjá Arnfríði árin 2014-2015, kynntist ég meðal annars þeim konum sem hér verða til umfjöllunar og fékk um leið brennandi áhuga á viðfangsefninu. Trúarþroski manneskjunnar er breytilegur eftir aldri hennar og ævistigum og þess vegna eru hér sérstaklega skoðuð afmörkuð tímabil í lífi Ólaffu og Aðalbjargar. Ég vil þakka fjölskyldu minni fyrir góðan stuðning við vinnu þessa verkefnis og þá einkum eiginmanni mínum, Eggerti, Þ. Þórarinssyni.

Ágrip

Trúin hefur mótandi áhrif á sjálfsmynd okkar og lífshlaup og með því að skoða lífssögu fólks getum við lært margt um trúarþroska þess. Markmiðið með þessari ritgerð er að sýna fram á hvernig trúarafstaða kvenréttindakvennanna Ólafíu Jóhannsdóttur og Aðalbjargar Sigurðardóttur, mótaði sjálfsmynd þeirra og lífshlaup annars vegar, og hins vegar með hvaða hætti umræddar konur beittu sér í íslenskri kvennabarátta. Trúarbarátta beggja þessara kvenna var flókin en þær áttu það sameiginlegt að starfa báðar að mannúðarmálum í krafti trúarinnar. Önnur í Noregi og hin á Íslandi. Um aldamótin 1900 og fram á miðja tuttugustu öldina urðu miklar samfélagslegar breytingar á Íslandi en á þeim tíma var þjóðin að berjast fyrir sjálfstæði sínu sem lauk árið 1944 með stofnun lýðveldisins. Í upphafi ritgerðar má finna sögulegt yfirlit um íslenskt þjóðlíf á árunum 1850-1970 en það er tímabilið sem til umfjöllunar er. Í kjölfarið er gerð grein fyrir því hvernig orðræðan var í samfélaginu á þeim tíma og hvaða áhrif konur höfðu á það hvernig þær hugsuðu um stöðu sína og þá möguleika sem þær höfðu í lífi og starfi. Í lokin er gerð grein fyrir því hvernig trúin mótaði sjálfsmynd og lífshlaup Ólafíu og Aðalbjargar og hvernig trúarupplifanir tengdust atburðum í lífi þeirra beggja. Þá er jafnframt gerð grein fyrir því hversu ötular baráttukonur Ólafía og Aðalbjörg voru fyrir réttindum kvenna og hvað þær höfðu mikil áhrif á íslenska kvennabarátta á 19. og 20. öld.

Lykilorð: Íslensk kvennabarátta, íslensk kirkjusaga, kristin trú, kvennasaga

Abstract

Religion can change our personality and curriculum vitae. Therefore biographies can give knowledge on development of religion. This thesis focuses on two well known Icelandic women, Olafia Johannsdottir and Adalbjorg Sigurdardottir. The focus in this thesis is on the one hand to find out how religion attitude shapes both their personality and curriculum vitae, and on the other hand, how these women joined the Icelandic women's rights campaign. Their religious attitude through the life is complex however they worked both on humanitarian issues through the power of religion, Olafia in Norway and Adalbjorg in Iceland. Major changes of the Icelandic community took place from the end of 1900 and until the mid-twentieth century. At the same time the nation was asking for its independence which ended with the establishment of the Republic of Iceland in 1944. In the beginning of the essay is a short historical overview of Icelandic national life from 1850 to 1970, the same period as is discussed in the thesis. Subsequently, it is explained how the debate was in the Icelandic community at that time and what effect women had on it, from their position in the community and potential to expand their curriculum vitae. Finally, the thesis goes into detail on the one hand how the religious shape both Olafia and Adalbjorg's personality and curriculum vitae and on the other hand how their religious experiences were associated with certain personal events. It is also clearly stated how powerful Olafia and Adalbjorg were to fight for women's rights and their great impact on the women's rights campaign in the 19th and 20th centuries.

Keywords: Icelandic Women's History, Icelandic Church History, Christian religion, Women's History

Efnisyfirlit

Formáli.....	2
Ágrip	3
Abstract	4
Inngangur	7
1. Staða þekkingar.....	10
1.1 Hvað hefur verið rannsakað áður um þetta efni?.....	10
2. Hvað var að gerast í íslensku þjóðlífi á tímum Ólafíu og Aðalbjargar (1850-1970)?	12
2.1 Tími Ólafíu.....	12
2.2 Tími Aðalbjargar	17
2.3 Hin kristnu áhrif	19
3. Ólafía Jóhannsdóttir – móðir kvennanna (1863-1924)	22
3.1 Prestsdóttir fer í fóstur.....	22
3.2 Út í Viðey	24
3.3 Í Tobbukoti á Skólavörðuholtinu.....	26
3.4 Skólaganga Ólafíu	28
3.5 Ástfangin?.....	31
3.6 Vinnukona og heimakennari.....	33
3.7 Utanlandsför.....	35
3.8 Fullorðinsár	36
4. Aðalbjörg Sigurðardóttir – móðir dulspekihreyfingarinnar á Íslandi (1887-1974)	39
4.1 Bernskan í Miklagarði	39
4.2 Föðurmissir	40
4.3 Hinn ósýnilegi heimur	43
4.4 Skólaganga og félagsstörf.....	44
4.5 Ást á Akureyri	46
4.6 Dulspekin.....	48
4.7 Sr. Haraldur Níelsson, prófessor verður ástfanginn af Aðalbjörgu.....	49
5. Trúarafstaðan mótar sjálfsmyndina.....	54
5.1 Barátta Ólafíu við trúna.....	54
5.1.1 „Þótt móðir geti gleymt barni sínu...“	54
5.1.2 Jesús sem heimili	55
5.1.3 Baráttan við blóð Krists.....	57
5.2 Trúkonan Aðalbjörg	58
5.2.1 Einmana barn.....	58
5.2.2 Trúarefi.....	59

5.2.3 Trúarsannfæring.....	60
6. Áhrif Ólafíu og Aðalbjargar á íslenska kvennabaráttu	61
6.1 Kvenréttindakonan Ólafa.....	61
6.2 Kvenréttindakonan Aðalbjörg	65
7. Niðurstöður	70
Heimildaskrá.....	73

Inngangur

Í þessari ritgerð er sjónum beint að því hvernig trúin mótaði lífshlaup tveggja áhrifakvenna sem uppi voru á Íslandi á öndverðri 19. og 20. öld. Það er ljóst að við getum lært margt um trúarþroska fólks með því að skoða lífssögu þess en það er von mín að með því að hafa skoðað mismunandi tímabil í lífi tveggja áhrifakvenna í íslenskri kvennasögu, hafi skapast þekking á því hvernig trúin getur mótað sjálfsmynd okkar og lífshlaup og hvernig hún birtist okkur á mismunandi hátt. Markmiðið hér er þó ekki einungis að gera grein fyrir trúarmótun Ólafíu og Aðalbjargar, heldur einnig áhrifum þeirra á íslenska kvennabaráttu á 19. og 20. öld.

Það er mikið verk að fara yfir lífshlaup tveggja svo afkastamikilla kvenna eins og þær Ólafía og Aðalbjörg voru. Hér hefur höfundur því valið sérstaklega úr þá þætti æviferils þeirra beggja sem tengjast trúarmótun þeirra og áhrifum á íslenska kvennabaráttu. Rannsóknarspurningin snýr að því hvaða áhrif trúarafstaða Ólafíu og Aðalbjargar hafði á sjálfsmynd þeirra annars vegar og hins vegar með hvaða hætti umræddar konur beittu sér í íslenskri kvennabaráttu? Þegar fjallað er um eins áhrifaríkar konur og Ólafía og Aðalbjörg voru, er óhjákvæmilegt að skoða hver staðan var í íslensku þjóðfélagi á þeirra tímum. Fyrsti hluti ritgerðarinnar (2. kafli) skiptist í sögulegt yfirlit um íslenskt þjóðlíf á tímum Ólafíu og Aðalbjargar. Tímabilið sem um ræðir spannar frá 1850-1970. Hér er skoðað hvernig opinber umræða og orðræða var í samfélaginu á þeim tíma sem til umfjöllunar er og hvaða áhrif konur höfðu á það hvernig þær hugsuðu um stöðu sína og þá möguleika sem þær höfðu í lífi og starfi. Á þessu tímasteiði er ljóst að verkaskiptingin sem byggð var á rótgrónum hugmyndum um mismunandi eðli og hlutverk kvenna og karla, mótaði samfélagið. Um aldamótin 1900 og fram á miðja tuttugustu öldina urðu grundvallar breytingar á félagslegan- og stjórnmalalegan hátt í íslensku samfélagi en sá tími markast af baráttunni fyrir sjálfstæði þjóðarinnar sem lauk þó ekki fyrr en árið 1944 með stofnun lýðveldisins. Á þessum sama tíma má segja að kvenfrelsisbaráttan hafi jafnframt hafist á Íslandi. Þá er ógerlegt að skilja þau átök sem áttu sér stað í kvannahreyfingum um aldamótin 1900 án þess að hafa í huga áhrifin sem lútherskur trúararfur hafði á samfélögin. Það var íhaldssöm upplýsingaguðfræði sem mótaði menntun presta á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar og var talið að áhrif upplýsingarinnar á kristnihugmyndir hér á þessum tíma hafi verið hægfara. Upplýsingin

var aftur á móti mikilvægur undanfari frjálslyndu guðfræðinnar sem mótaði trúarhugmyndir í upphafi 20. aldar.

Þegar gerð er tilraun til að rannsaka áhrif trúarafstöðu fólks á sjálfsmynd þess er mikilvægt að skoða helstu mótunarár í lífi þess. Trúarþroski manneskjunnar er breytilegur eftir aldri hennar og ævistigum og því eru hér sérstaklega skoðuð afmörkuð tímabil í lífi Ólafíu og Aðalbjargar. Í öðrum hluta ritgerðar (3. og 4. kafla) er sjónum beint að lífshlaupi Ólafíu og Aðalbjargar. Ólafía fæddist árið 1863 og lést 1924, þá aðeins 61 árs að aldri. Hún átti stórbrotinn æviferil, var prestsdóttir úr Mosfellsdal sem send var í fóstur tveggja ára gömul og kynntist foreldrum sínum lítið. Hún sótti sér þekkingu og menntun erlendis, gerðist umboðskona tryggingafélagsins Star á Íslandi og í Færeyjum og komst í kynni við baráttukonur fyrir kvennréttindum um allan heim. Aðalbjörg Sigurðardóttir fæddist árið 1887 og lést 1974, þá 87 ára að aldri. Hún var Eyfirðingur í báðar ættir og ólst að mestu leyti upp í umsjá fóstur sinnar Kristínar en holdsveiki föður Aðalbjargar gerði það að verkum að henni var að mestu haldið frá foreldrum sínum á uppvaxtarárunum. Aðalbjörg lifði sterku bænalífi sem barn og samband hennar við náttúruna var sterkt. Hún var vön að þurfa að vera sjálfri sér nóg og leið gjarnan best þannig. Hún heillaðist snemma af guðspekikenningum en þær áttu síðar eftir að verða snar þáttur í lífi hennar þegar hún giftist sr. Haraldi Níelssyni prófessor. Aðalbjörg var kennari að mennt og varð afkastamikil í skrifum um guðspeki, uppeldismál og kvennabaráttu, síðari hluta ævi sinnar. Í þriðja og síðasta hluta ritgerðarinnar (5. og 6. kafla) er gerð sérstök grein fyrir því hvernig trúin mótaði sjálfsmynd og lífshlaup Ólafíu og Aðalbjargar. Þá eru raktar helstu trúarupplifanir sem þær urðu fyrir um ævina og þær tengdar við þá atburði sem áttu sér stað í lífi þeirra á svipuðum tíma. Í lok þriðja hluta eru rakin helstu ritverk Ólafíu og Aðalbjargar sem höfðu gríðarmikil áhrif á íslenska kvennabaráttu á 19. og 20. öld. Ólafía varð m.a. ötul baráttukona fyrir kosningarétti kvenna á Íslandi, var fyrst íslenskra kvenna til að ganga í Hvítabandssamtökin og var ötul baráttukona fyrir stofnun háskóla á Íslandi. Ólafía varð varaforseti Hins íslenska kvenfélags, var ein kvenna fulltrúi á Þingvallafundi um þjóðmálin 1895 og talaði víða fyrir bættum réttindum og kjörum kvenna svo fátt eitt sé nefnt. Umhverfið sem Aðalbjörg ólst upp í á Miklagarði var mótað af framfararhug og miklum áhuga á þjóðmálum. Hún fékk því ung áhuga á kvennabaráttunni. Þegar Aðalbjörg var tíu ára gömul gaf fóstur hennar henni áskrift af fyrsta íslenska kvennablaðinu, *Framsókn*, og má segja að þá hafi áhuginn kviknað. Aðalbjörg gerðist félagi í Ungmennafélagi Íslands á unglingsárum og hreyfst sérstaklega af hugsjón hreyfingarinnar

um réttindi kvenna. Aðalbjörg var stofnandi Guðspekifélagsins á Akureyri, var virkur þátttakandi í Kvennréttindafélaginu þar og Sjálfstæðisfélaginu Skjaldborg. Hún flutti ótal erindi um baráttumál barna og kvenna og sat lengi í stjórn og ritstjórn Kvenréttindafélags Íslands. Þá var hún jafnframt formaður Bandalags kvenna í Reykjavík í 22 ár, vakti upp hreyfingu til hagsbóta fyrir börn í Reykjavík og stofnaði Barnavinafélagið Sumargjöf.

1. Staða þekkingar

1.1 Hvað hefur verið rannsakað áður um þetta efni?

Fram til ársins 2009 hafði lítið verið rannsakað um áhrif kristinnar trúar á íslenska kvennabaráttu. Það ár kom út greinasafn undir ritstjórn dr. Arnfríðar Guðmundsdóttur og Kristínar Ástgeirsdóttur, sem helgað var minningu þeirra kvenna sem ruddu brautina í réttindabaráttu íslenskra kvenna. Í greinasafninu fjölluðu fræðikonur af ólíkum fræðasviðum um það hvernig kristin trú mótaði umræðu um aukin réttindi kvenna í íslensku samfélagi, þar á meðal hvernig kristin orðræða birtist í starfi kvennahreyfinga, verkum og lífi einstaklinga.¹ Í því greinasafni fjallar dr. Sigríður Dúna Kristmundsdóttir m.a. um frumkvöðulinn Ólafíu Jóhannsdóttur en Sigríður hafði áður skrifað ævisögu Ólafíu sem kom út árið 2006. Sú ævisaga er veigamesta rannsóknin til þessa um ævi og starf Ólafíu Jóhannsdóttur en þar beitir Sigríður Dúna í grunnatriðum vettvangsaðferð mannfræðinnar. Hún skoðar einkabréf Ólafíu og annarra, óbirt skjöl, munnlegar frásagnir, myndir og ritverk hennar. Sigríður Dúna veltir því meðal annars upp hvers vegna Ólafía hafi orðið jafn þekkt fyrir störf sín í Noregi og raun ber vitni og kemst að þeirri niðurstöðu að Ólafía hafi beitt aðferðum í hjálparstarfi sínu sem voru í takti við nútímafélagsráðgjöf og því ólíkar þeim aðferðum sem stuðst var við á þeim tíma sem hún var uppi á. Auk þess hafi Ólafía verið geislandi persónuleiki sem laðaði að sér fólk svo eftir var tekið. Sigríður Dúna telur að aðferðafræðin sem Ólafía studdist við hafi m.a. verið falin í þeirri táknfimi sem hún var gædd en hún studdist við móðurtáknið sem sýndi gæsku og kærleika. Ólafía gekk hinum verst stöddu í móðurstað, skildi allt og fyrirgaf allt.² Árið 1923 þýddi Ólafía Jóhannsdóttir bók sína *Aumastar allra: myndir frá skuggahliðum Kristjaníu*, yfir á íslensku en hún kom upphaflega út á norsku. Von Ólafíu með þeirri bók var að hún gæti orðið Íslendingum til varnaðar gegn því böli sem áfengið væri.³ *Aumastar allra* var endurútgefin með endurminningum árið 1957 en hafði þá komið út fjórum sinnum í Noregi og einu sinni á Íslandi.⁴ Ári eftir að Ólafía lést komu út endurminningar hennar, *Frá myrkri til ljóss*, en þær hafði Ólafía skrifað sjálf á norsku og þýtt um þriðjung þeirra á íslensku áður en

¹ Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, *Kvennabarátta og kristin trú*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 9-297.

² Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía, ævisaga Ólafíu Jóhannsdóttur*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2006, bls. 460-473.

³ Ólafía Jóhannsdóttir, *Aumastar allra, myndir frá skuggahliðum Kristjaníu*, Akureyri: Arthur Gook, 1923, bls. 2.

⁴ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 450-451.

hún dó. Bókin var talin lipur og skemmtileg og fékk góða dóma en í henni rekur Ólafía sögu sína til ársins 1903 þegar hún kynntist trú sinni á nýjan leik á Ytterø í Noregi. Þá byrjaði Ólafía á því að skrifa annað bindi sem hún ætlaði sér að kalla *Í skóla trúarinnar* en lést áður en hún lauk því verki. Árið 1927 gaf Sigurbjörn Á. Gíslason út minningarrit um Ólafíu undir sama heiti. Í þeirri bók eru teknar saman minningar nokkurra samferðamanna Ólafíu, bréf hennar til Sigurbjarnar og nokkrar blaðagreinar hennar. Þá ritaði Sigurbjörn Einarsson biskup um endurminningar Ólafíu í *Félagsbréf* og sagði þær vera „andlega sögu stórrar sálar sem hafi gengið Kristi á hönd og sé eitt hinna sterku og ógleymanlegu vitna um hann.“⁵

Ævisaga Haralds Níelssonar Trúmaður á tímamótum eftir dr. Pétur Pétursson guðfræðing, er önnur viðamikil rannsókn sem hér liggur til grundvallar en hún kom út árið 2011.⁶ Eins og gefur að skilja er ákveðið tímabil í ævi Haralds mótað af hjónabandi hans við Aðalbjörgu Sigurðardóttur og því talsvert stuðst við heimildir þær sem birtast um Aðalbjörgu í ævisögu hans, í þessari ritgerð. Af einstökum greinum sem notast er við má sérstaklega nefna greinina *Íhygli og athafnaþrá, ástir og hugsjónir Aðalbjargar Sigurðardóttur* eftir Pétur Pétursson, sem birtist í *Ritröð Guðfræðistofnunar* árið 2005. Þar rekur Pétur í stórum dráttum æviferil Aðalbjargar en gerir þó sérstaklega grein fyrir trúarhugmyndum hennar og kynnum af guðspekinni.⁷ Árið 1922 flutti Aðalbjörg merkan fyrirlestur á fundi Sálarrannsóknafélags Íslands sem birtist í tímaritinu *Morgni* árin 1922 og 1923. Fyrirlesturinn bar heitið *Ýmislegt úr eiginni reynslu* og má þar finna lýsingar Aðalbjargar á trúarlegri reynslu sinni frá því úr bernsku og fram á fullorðinsár. Af öðrum erindum og greinum sem stuðst er við um Aðalbjörgu eru greinar eftir hana sjálfa auk minningarorða um hana, m.a. eftir Sigríði Thorlacius.

Tímabilið sem eftirfarandi rannsókn spannar má segja að séu tvö kynslóðarbil en það nær frá 1850-1974. Þó nokkuð hefur verið skrifað í íslenskri sagnfræði um þróun kvennabaráttunnar frá 1850-1930 en dr. Erla Hulda Halldórsdóttir sagnfræðingur skrifaði doktorsritgerð sína um menntun kvenna og mótun kyngervis á Íslandi 1850-1930 og nær sú rannsókn að spanna það tímabil sem Ólafía Jóhannsdóttir var uppi á. Þá snýr rannsókn Erlu Huldu meðal annars að því hverjar hugmyndir um menntun kvenna voru á

⁵ Sama heimild, bls. 449-450.

⁶ Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum, Ævisaga Haralds Níelssonar*, Reykjavík: Hið Íslenska bókmenntafélag, 2011.

⁷ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá. Ástir og hugsjónir Aðalbjargar Sigurðardóttur“, *Ritröð Guðfræðistofnunar*, 20/2005, bls. 37-68.

Íslandi um 1850 og hvernig orðræðan í samfélaginu var um hlutverk kvenna og kvenfrelsi.⁸ Önnur veigamikil rannsókn á sviði sagnfræðinnar sem stuðst er við hér er doktorsritgerð Sigríðar Matthíasdóttur sagnfræðings um þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi á árunum 1900-1930. Sú ritgerð nær að spanna stóran hluta af því tímabili sem Aðalbjörg Sigurðardóttir var uppi á og um leið er hún góð heimild um það sem var að gerast í íslenskri kvennabaráttu á þeim tíma sem Aðalbjörg var að störfum.⁹ Um áhrif kristni á íslenska kvennabaráttu er mest leitað í þessari ritgerð í rannsóknir þeirra fræðikvenna sem gáfu út greinasafnið *Kvennabarátta og kristin trú* árið 2009. Í því greinasafni hafa bæði dr. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir ritað greinar um kristna trú í upphafi kvennabaráttunnar á Íslandi.

Hvað mínar eigin rannsóknir varðar má nefna það að haustið 2014 kom dr. Arnfríður Guðmundsdóttir prófessor í guðfræði, að máli við mig um að aðstoða sig við grunnrannsóknir á áhrifum kvenna á kirkjuna í upphafi 20. aldar, þegar konur höfðu enn engin formleg embætti og hlutverk innan hennar. Kastljósi þess verkefnis er beint að konum sem tengdar voru áhrifamönnum innan kirkjunnar á þessum tíma og þeim áhrifum sem þær höfðu á þessa menn, eða í gegnum þá. Við þær rannsóknir má segja að ég hafi fengið brennandi áhuga á viðfangsefninu og kynnst m.a. þeim konum sem hér verða til umfjöllunar. Ekki er vitað til þess að áður hafi lífshlaup Ólafíu Jóhannsdóttur og Aðalbjargar Sigurðardóttur verið rakið samtímis og trúarafstaða þeirra verið borin saman.

2. Hvað var að gerast í íslensku þjóðlífi á tímum Ólafíu og Aðalbjargar (1850-1970)?

2.1 Tími Ólafíu

Þegar fjallað er um eins afkastamiklar og áhrifaríkar konur eins og Ólafíu Jóhannsdóttur og Aðalbjörgu Sigurðardóttur, er mikilvægt að gera sér grein fyrir hver staðan í þjóðmálum var hér á landi, á meðan þessar kjarnakonur voru að alast upp og að störfum.

⁸ Erla Hulda Halldórsdóttir, *Nútímans konur, Menntun kvenna og mótun kyngervis á Íslandi 1850-1903*, Reykjavík: Sagnfræðistofnun - RIKK, Háskólaútgáfan, 2011, bls. 2-39.

⁹ Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur, þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900-1930*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004, bls. 5-7.

Árið 1850 voru íbúar á Íslandi rúmlega 59.000 og einu menntastofnanir landsins voru Lærði skólinn og Prestaskólinn. Útgáfa landsblaða hófst um 1850 hér á landi og það er ljóst að alþýðan og konur þar á meðal, höfðu ekki aðgang til tjáningar og litla þjálfun á því sviði.¹⁰ Þetta sama ár kom út skáldsagan, *Piltur og stúlka* eftir Jón Thoroddsen en fyrir það höfðu birst ljóð í bókum og tímaritum og einnig lærðar ritgerðir um stjórnmál og bókmenntir. Eina bókin sem hafði komið út á þessum tíma og var sögð eftir konu var matreiðslubók Mörtu Maríu Stephensen sem kom út árið 1800 á Leirárgörðum. Tímamótaviðburður varð svo í bókmenntasögu kvenna á Íslandi árið 1837 þegar Jónas Hallgrímsson birti ljóð eftir Guðnýju Jónsdóttur frá Klömbrum, þá ný látna, í tímaritinu *Fjölni*. Árið 1876 kom svo út ljóðabókin *Stúlka* eftir Júlíönu Jónsdóttur og sex árum síðar fyrsta skáldsagan eftir konu en það var söguleg skáldsaga um Brynjólf biskup Sveinsson eftir Torfhildi Hólm.¹¹

En hvað var að gerast út í hinum stóra heimi á þessum tíma? Bandarískar konur háðu mikla baráttu á síðari hluta 19. aldar fyrir réttindum kvenna og þar á meðal kosningarétti en sú barátta gaf að mörgu leyti tóninn fyrir það sem í vændum var víða í hinum vestræna heimi.¹² Tvö af þekktustu ritum kvennabaráttunnar á Vesturlöndum á þessum tíma voru rit Mary Wollstonecraft um réttlættingu á réttindum kvenna (e. *A Vindication of the Rithgts of Woman*) sem kom út á Englandi árið 1792 og rit Johns Stuart Mill um kúgun kvenna (e. *The Subjection of Women*) en það kom út árið 1869 í fimm löndum. Erfitt hefur reynst að tímasetja nákvæmlega hvenær kvennabaráttan erlendis fór að hafa áhrif hér á landi eða að hve miklu leyti hún mótaði þá baráttu sem hér fór fram í þágu aukinna réttinda kvenna í lok 19. aldar. Líklegt hefur þó talist að íslenskir menntamenn sem fóru utan til náms hafi kynnst kvenfrelshugmyndum í gegnum erlend rit sem höfðu áhrif á þessum tíma, og flutt þannig hugmyndir hingað heim. Á síðari hluta 19. aldar var umræða um möguleika kvenna til aukinnar menntunar á Íslandi áberandi en margt bendir til þess að séra Guðmundur Einarsson í Skáleyjum hafi verið fyrsti íslenski karlmaðurinn til að ræða opinberlega málefni kvenna hér á landi í ritgerð sem hann sendi *Brjeflega fjelaginu* í Flatey. Þá birti Páll Melsted einnig ritgerð í *Norðanfara* árið 1869 sem bar heitið „Hvað verður gert fyrir kvenfólkið“.¹³ Um 1870 byrjaði mikil umræða í

¹⁰ Erla Hulda Halldórsdóttir, *Nútímans konur*, bls. 68-69.

¹¹ Sama heimild, bls. 69.

¹² Arnfríður Guðmundsdóttir, „Bríet og Biblían: um Biblíutúlkun í upphafi íslenskrar kvennabaráttu, *Kvennabarátta og kristin trú*. Ritstj. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 165-204, hér bls. 165.

¹³ Sama heimild, bls. 167.

landsblöðunum um stöðu kvenna á Íslandi og í fyrstu virtist hún snúast að mestu um menntun kvenna en þegar betur er að gáð fjallaði hún almennt um hlutverk kvenna í samfélaginu og það viðhorf sem var uppi um að konur skyldu menntast í því sem nýttist landi og þjóð. Ekki fór mikið fyrir því að menntun kvennanna ætti að vera á þeirra eigin forsendum - hlutverk þeirra var að vera öðrum til gagns og ánægju.¹⁴ Erla Hulda Halldórsdóttir sagnfræðingur hefur bent á í doktorsritgerð sinni að mikilvægt sé að hafa í huga að þótt íslenskt samfélag hafi á margan hátt verið ólíkt því sem gerðist í nágrannalöndum okkar þá sé ekki hægt að halda því fram að allt hafi verið á betri veg þar en á Íslandi. Ekki hafi eingöngu búið borgarar og aðall í útlöndum heldur hafi þar einnig verið lægri stéttir sem áttu líklega meira sameiginlegt með þorra íslenskrar alþýðu en efri stéttum í eigin landi. Erla Hulda bendir jafnframt á að mikilvægt sé að gera sér grein fyrir að ekki sé alltaf sama sem merki á milli borgaralegra hugmynda og hugmyndafræði á borð við kvenfrelsi. Gunnar Karlsson sagnfræðingur hefur rannsakað „kvenréttindavilja íslenskra sveitakarla“ á 19. öld og þar er niðurstaðan sú að þeir karlmenn sem höfðu frumkvæði að því að bæta stöðu kvenna á þessum tíma voru oftast ekki óskólagengnir bændur.¹⁵

Í tímamótagreini sem birtist í *Fjallkonunni* árið 1885 skrifar Bríet Bjarnhéðinsdóttir meðal annars að „aðal-orsök framkvæmdarleysis kvenna og ódugnaðar í fjárhagslegu tilliti [sé] fólgin í því, að þeim [sé] aldrei kennt að hugsa, nje sýnt hið eðlilega samband orsaka og afleiðinga.“¹⁶ Með þessum skrifum er Bríet að feta sömu slóð og konur annarra landa sem voru á móti menningarbundnum hugmyndum sem gengu gegn frelsi og réttindum kvenna.¹⁷ Þessi grein Bríetar bar heitið *Nokkur orð um menntun og rjettindi kvenna* og átti Bríet síðar eftir að sýna það og sanna að hún var óhrædd við að feta nýjar slóðir í baráttunni fyrir auknum réttindum kvenna og ráðast gegn ríkjandi hugsunarhætti.¹⁸ Árið 1887 birtist grein í norska kvenréttindablaðinu *Nylænde* um hefðbundið uppeldi kvenna en það og aldalöng kúgun þeirra hafði gert það að verkum að konur studdust ekki við gagnrýna hugsun.¹⁹

Árið 1891 hófu þeir Skúli Thoroddsen og séra Ólafur Ólafsson, prestur í Guttormshaga, störf sem alþingismenn og byrjuðu á því að bera fram þrjú frumvörp sem

¹⁴ Erla Hulda Halldórsdóttir, *Nútímans konur*, bls. 16.

¹⁵ Sama heimild, bls. 69-70.

¹⁶ Sama heimild, bls. 15.

¹⁷ Sama heimild, bls. 15.

¹⁸ Arnfríður Guðmundsdóttir, „Bríet og Biblían“, bls. 169-170.

¹⁹ Erla Hulda Halldórsdóttir, *Nútímans konur*, bls. 15-16.

snérust öll um að bæta réttindi og hag kvenna. Tilskipunin frá 1886 hafði verið afmörkuð við ákveðna þætti en „þau voru í fyrsta lagi um rétt kvenna til menntunar, embætta og styrkja við æðri skóla landsins ... í öðru lagi um kjörgengi þeirra kvenna sem fengið höfðu kosningarétt til sveitarstjórna 1882 ... og í þriðja lagi um séreign og myndugleika giftra kvenna.“²⁰ Það skal tekið fram að ekkert þessara frumvarpa náði í gegnum þingið 1891 en tveimur árum síðar gerði Skúli aðra tilraun til að leggja frumvarpið um kjörgengi kvenna fyrir þingið. Viðbrögðin í seinna skiptið voru m.a. þau að heppilegra var talið að veita konum kjörgengi smám saman því þannig yrðu þær í róleghheitum þjálfadar til að taka þátt í stjórn málaumræðu. Hér hefur Erla Hulda Halldórsdóttir bent á hvernig togstreita hefðar og nútíma birtast í því að formgerð samfélagsins og ríkjandi skipulag hafna nýjum kröfum um réttindi og frelsi kvenna. Þetta hefur verið nefnt birtingarmynd *mishröðunarinnar*.²¹ Þeir stuðningsmenn sem voru í hópi þeirra alþingismanna sem studdu frumvörpin um bætt kjör og réttindi kvenna á þessum tíma, voru annars vegar frjálslyndir vinstri menn og hins vegar bændur.²²

Sífelld fleiri konur stigu fram og létu til sín taka opinberlega en meðal þeirra var Ólafía Jóhannsdóttir sem síðar verður fjallað nánar um í þessari ritgerð. Hún hafði skoðanir sem ekki öllum þóttu skynsamlegar og þannig var m.a. um Skúla Thoroddsen sem gagnrýndi Ólafíu harðlega fyrir grein sem hún skrifaði í *Ársrit Hins íslenska kvenfélags* árið 1897. Þar heldur Ólafía því annars vegar fram að konur hafi sömu hæfileika og karlar til að taka þátt í stjórn málum, það eina sem þær skorti sé trúin á sig sjálfar. Ólafía gerir tilraun til að útskýra afstöðu íslenskra þingmanna til stjórnarskrármálsins og sambands Íslands við Dani. Þessar vangaveltur Ólafíu fóru mjög í taugarnar á Skúla Thoroddsen enda voru þau ósammála um þetta málefni. Skúli, sem var mikill talsmaður kvenna á þessum tíma talaði nánast niður til Ólafíu eftir birtingu greinar hennar og sagði konur verða að vanda mál sitt ætluðu þær að taka þátt í landsmálaumræðunni. Það er því ljóst að konur á þessum tíma mættu oft óvægri gagnrýni karla.²³ Þegar komið var fram um 1890 var nokkuð stór hópur kvenna farinn að sjá fyrir sér að í vændum væru breytingar þeim í hag

²⁰ Sama heimild, bls. 296

²¹ Hugtökin *menningarleg mishröðun* eða *misgengi* vísa til þess þegar kvenfrelsisstefnan og hugmyndafræðin um frelsi og réttindi kvenna í kringum 1900 voru komin lengra en viðhorf og gildi samfélagsins á sama tíma. Erla Hulda Halldórsdóttir, *Nútímans konur*, bls. 296. Árekstur þessara hugmyndaheima skapaði þó rými til umræðu og breytinga þar sem konur gerðu tilraun til að endurskilgreina hlutverk sitt og stöðu í samfélaginu. Sama rit, bls. 294.

²² Sama heimild, bls. 296-297.

²³ Sama heimild, bls. 318-319.

í Þjóðfélaginu. Árið 1894 var stofnað *Hið íslenska kvenfélag* og markaði það tímamót að því leyti að félagið varð fyrsta íslenska kvenfélagið sem hafði kvenréttindi á stefnuskrá sinni. Einnig ýtti félagið undir þá hugmynd að nú væri „núttímakonan“ að stíga fram en sú gerði aðrar kröfur til samfélagsins og sín sjálfrar en áður hafði tíðkast. Það voru konur í Reykjavík sem stofnuðu Hið íslenska kvenfélag fyrst og fremst til þess að styðja við stofnun háskóla á Íslandi. Þorbjörg Sveinsdóttir, móðursystir og fóstura Ólafíu, var helsta hvatakonan að stofnun félagsins en um hana verður rætt síðar. Þorbjörg var systir Benedikts Sveinssonar en hann var tíður gestur á heimili hennar og voru þau systkinin harðir bandamenn í baráttunni fyrir sjálfstæði Íslands og stofnun háskóla hér á landi. Þrátt fyrir að Þorbjörg hefði vissulega ekki kosningarétt (frekar en aðrar konur á þessum tíma) mætti hún ein kvenna, óhikað á þjóðmálafundi og brá engum þar í brún þó hún stæði þar upp og talaði þrátt fyrir að fundirnir væru aðeins ætlaðir kjósendum.²⁴ Í kvenfélagið fékk Þorbjörg til liðs við sig nokkrar af áberandi konum bæjarins en í sameiningu boðuðu þær til fundar um stofnun háskóla á Íslandi árið 1894. Fyrst og fremst voru það framfarir í menntun sem félagið vildi vinna að en einnig vildu konurnar beina athygli að þeim málum sem vörðuðu kvenþjóðina yfir höfuð og einkum þeim málum sem líkleg voru til að lyfta andlegum þroska íslenskra kvenna á hærra svið. Í september 1895 var svo ákveðið að verja því fé sem safnast hafði á vegum kvenfélagsins, til þess að stofna styrktarsjóð handa konum sem vildu stunda nám við háskólann. Á þessum tíma höfðu konur mjög takmarkaðan aðgang að Lærða skólanum og gátu ekki tekið stúdentspróf nema utan skóla.²⁵ Með tillögu sinni að styrktarsjóði fyrir konur sem vildu menntast, gekk Kvenfélagið í raun lengra en alþingismenn höfðu haft kjark til. Kvenfélagskonurnar höfðu því lagt sitt af mörkum til að konur fengju að fylgja nútímanum á Íslandi. Þá stóðu þær jafnframt fyrir söfnun undirskrifa til stuðnings frumvarpi um kjörgengi kvenna og fjárráð giftra kvenna árið 1895 auk þess sem Ólafía Jóhannsdóttir talaði fyrir kvenréttindamálinu, háskólamálinu, stjórnarskrármálinu og bindindismálinu á Þingvallafundinum sama sumar.²⁶

²⁴ Sama heimild, bls. 322-323.

²⁵ Sama heimild, bls. 324-325.

²⁶ Sama heimild, bls. 326.

2.2 Tími Aðalbjargar

Um aldamótin 1900 og fram á miðja tuttugustu öldina urðu miklar félagslegar- og stjórnmalalegar breytingar í samfélaginu. Landið hafði búið við stjórn Dana en breyttist yfir í það að verða þjóðríki. Íslendingar fengu sinn eigin ráðherra árið 1904 með heimastjórn en það var mikilvægur áfangi í ferlinu að lýðræðislegu þjóðríki. Baráttunni fyrir sjálfstæði þjóðarinnar lauk ekki fyrr en með stofnun lýðveldisins árið 1944. Engin eining ríkti um hvernig félagsgerð þjóðríkisins skyldi háttáð árið 1904, þrátt fyrir að full sátt hafi verið um að kljúfa sig frá Dönum.²⁷ Á Íslandi leið öll 19. öldin án þess að heildstæð saga landsins væri skrifuð út frá þeim hugmyndaheimi sem hafði verið í mótun.²⁸ Dr. Sigríður Matthíasdóttir sagnfræðingur hefur bent á í doktorsritgerð sinni að ein af ástæðum þess hafi verið sú að Íslendingar hafi ekki þurft að ganga í gegnum sömu baráttu og aðrar smáþjóðir þurftu að gera til að sanna að þær væru menningarþjóð. Ástæða þess voru íslenskar miðaldabókmenntir og íslensk miðaldasaga sem voru lesnar víða um Evrópu og tryggðu Íslendingum stöðu sem menningarþjóð. Sigríður bendir á að skortur á séríslenskri sagnaritun kunnri því frekar að bera vott um sterka sjálfsmynd þjóðarinnar en veika gagnvart öðrum þjóðum.²⁹

Á síðari hluta 19. aldar og fyrri hluta þeirrar 20., um það leyti sem íslenska þjóðin barðist fyrir sjálfstæði sínu, hófst kvenfrelsisbaráttan. Sú hreyfing sem síðar átti eftir að verða nefnd kvenfrelshreyfingin, sótti m.a í frelsishugmyndir upplýsingatímans um jafnrétti allra óháð kyni. Árið 1911 hlutu konur rétt til menntunar og fullan kosningarétt og kjörgengi árið 1920.³⁰ Dr. Arnfríður Guðmundsdóttir hefur skrifað um sr. Ólaf Ólafsson fríkirkjuprest en hann var einn helsti talsmaður kvenfrelsis á Íslandi fyrir aldamótin. Sumarið 1891 flutti Ólafur fyrirlestur sinn „Olnbogabarnið“ í Reykjavík en sama ár fluttu hann og Skúli Thoroddsen frumvarp á Alþingi um menntun kvenna. Í fyrirlestri sínum segir Ólafur að stöðu íslenskra kvenna í lok 19. aldar sé best lýst sem olnbogabarni þegar komi að menntun, frelsi og réttindum. Frumvarp þeirra Ólafs og Skúla snérist um að konur hlytu rétt til að njóta menntunar í skólastofnunum landsins og að aðgangur þeirra að

²⁷ Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur*, bls. 17.

²⁸ Sama heimild, bls. 54.

²⁹ Sama heimild, bls. 55.

³⁰ Sama heimild, bls. 175-176.

embættum yrði nokkuð greiður.³¹ Ólafur og þekktasta kvenréttindakona Íslendinga, Bríet Bjarnhéðinsdóttir, áttu margt sameiginlegt í baráttu sinni gegn gamaldags hugsunarhætti íslenskra karlmanna um frelsi og jafnrétti fyrir konur og karla. Í *Kvennablaðinu* gagnrýndi Bríet til að mynda þjóðarhugtakið og aðild kvenna að hinni „svokölluðu þjóð“. Eins og Ólafur gerði Bríet ráð fyrir að hugmyndir upplýsingarinnar um frelsi og jafnrétti einstaklinga hlytu að gilda jafnt um bæði kynin. Hún var þeirrar skoðunar að á meðan konur nytu ekki góðs af hugmyndum upplýsingarinnar hvað varðaði frelsi og rétt einstaklingsins og hefðu jafnframt ekki sömu pólitísku réttindi og karlmenn, gætu þær ekki talist hluti íslensku þjóðarinnar með réttu.³² Sigríður Matthíasdóttir sagnfræðingur bendir á í doktorsritgerð sinni að millistríðsárin hafi einkennst af „miklum ótta um að evrópsk menning stæði frammi fyrir hnignun og úrkynjun.“ Slíka hnignun töldu menn sig sjá í borgarmenningu og áhrifum nútímafrelshugmynda eins og „lýðræðisþróun, nútímaþingræði og, síðast en ekki síst, í kvenréttindahreyfingunni.“ Þessi ótti teygði anga sína einnig hingað til Íslands þar sem hin karlmannlega, íslenska sjálfsmynd var mótuð í anda einstaklingshyggju nútímans. Í Evrópu breiddist út ákveðin kvenímynd á árunum eftir fyrra stríð sem nefnd var „nýja konan“. Það hugtak var annars vegar notað yfir tískukonuna sem klæddi sig í stutt pils og buxur, lét klippa hárið stutt og sat á kaffihúsum og reykti vindlinga. Hins vegar var hugtakið notað yfir kvenréttindakonuna sem vildi að konur fengju sömu réttindi til að taka þátt í þjóðfélagsmálum eins og karlmenn.³³ Árið 1909 kölluðu konur til kvennafundar áður en þing var kallað saman og brugðu á það ráð að bjóða þingmönnum á fundinn. Eina málið á dagskrá var kvenréttindamálið en formaður Kvenréttindafélagsins, Bríet Bjarnhéðinsdóttir var frummælandi á fundinum. Bríet lagði áherslu á slæma stöðu kvenna í samfélaginu því þrátt fyrir að konur væru rúmlega helmingur íbúa landsins væru þær varla taldar sem hluti af þjóðinni. Þá benti hún á að konur væru útilokaðar frá öllum stærri atkvæðagreiðslum.³⁴

³¹ Arnfríður Guðmundsdóttir, *Óútgefið efni*, „Sr. Ólafur Ólafsson fríkirkjuprestur og kvenréttindabaráttan um aldamótin 1900. Aðdragandi laga um rétt kvenna til embættisnáms, styrkja og embætta“, bls. 1-26, hér bls. 10-11.

³² Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur*, bls. 175-176.

³³ Sama heimild, bls. 256.

³⁴ Arnfríður Guðmundsdóttir, „Sr. Ólafur Ólafsson fríkirkjuprestur og kvenréttindabaráttan um aldamótin 1900“, bls. 15-16.

2.3 Hin kristnu áhrif

Í grein sinni um kristni og kvannahreyfingar á Íslandi 1875-1930 bendir Kristín Ástgeirsdóttir sagnfræðingur á að mikilvægt sé að við gleymum ekki þeim kristna hugmyndaheimi sem ríkti á 19. öld og ennþá mótar samfélög okkar í dag. Ógerlegt sé að skilja áherslur og átök innan kvannahreyfinga á Norðurlöndum á áratugunum í kringum aldamótin 1900 án þess að hafa í huga þau áhrif sem lútherskur trúararfar hafði á samfélögin.³⁵ Þegar komið var fram á 19. öld voru stofnaðir söfnuðir hér á landi sem höfðuðu í ríkari mæli til kvenna en það voru til að mynda Fríkirkjusöfnuðirnir og Hjálpræðisherinn en innan beggja þessara safnaða starfaði fjöldi kvenna. Pat Starkey, breskur sagnfræðingur, hefur bent á að kristin trú hafi höfðað mjög sterkt til kvenna á 19. öld og fram á 20. öld hafi konur verið kirkjuræknari en karlar. Upp frá því hafi þær tekið að hverfa frá kirkju og trú í ríkara mæli en áður. Boðskapur flestra safnaða á þessum tíma var tiltölulega skýr: konur áttu að vera körlum sínum undirgefnar og hlutverk kvenna var að þjóna eiginmanni og börnum. Fleiri og fleiri konur sóttu í að komast fram hjá slíkum kennisetningum án þess þó að stugga of mikið við trúarlega umhverfi þeirra. Sagnfræðingurinn Eric Hobsbawm hefur haldið því fram að aukið umburðarlyndi kirkjufirvalda á síðari hluta 19. aldar gagnvart starfsemi kvenna utan heimila hafi verið ákveðið andsvar við sósíalísmannum. Þá hafi kirkjunnar menn á þessum tíma óttast að missa konur alfarið úr kirkjunni og yfir í sósíalísmann og af þeim sökum hafi þeir aukið rýmið sem þeir sættu sig við að konur störfuðu innan. Þeir trúarhópar sem ræddu um réttindi kvenna, með og á móti, á þessum tíma voru kirkjudeildir mótmælendatrúar.³⁶

Í fyrsta fyrirlestrinum sem haldinn var á Íslandi af konu árið 1887, gagnrýndi Bríet Bjarnhéðinsdóttir harðlega notkun Biblíunnar til að viðhalda niðurlægingu og kúgun kvenna. Í fyrirlestrinum fjallaði Bríet meðal annars um hver ástæðan væri fyrir ólíkri stöðu kynjanna og byrjaði þá á að skoða síðari sköpunarsögu Biblíunnar, sem gengur út frá því að konan sé sköpuð úr rífi mannsins. Ekki er ljóst hvort Bríet gekk út frá því að aðeins væri um eina sköpunarsögu að ræða en fyrri sköpunarsagan segir frá sköpun mannsins í mynd Guðs. Bríet bendir á að sagan um rífið og ýmsir fleiri textar Biblíunnar

³⁵ Kristín Ástgeirsdóttir, „Í anda kristilegs kærleika, Kristni og kvannahreyfingar á Íslandi 1875-1930“, *Kvinnabaráttta og kristin trú*. Ritstj. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 107-163, hér bls. 107.

³⁶ Sama heimild, bls. 109-111.

hafi gjarnan verið notaðir til að réttlæta slæma stöðu kvenna í samfélaginu.³⁷ Tilgangur Bríetar hefur að öllum líkindum verið sá að varpa ljósi á hvernig þeir sem valdið höfðu, notuðu textana. Dr. Arnfríður Guðmundsdóttir guðfræðingur hefur bent á að það vekir eftirtekt að hvergi nefni Bríet innihald guðspjallanna eða Krist og afstöðu hans til kvenna „þar sem hann [sé] gjarnan settur fram sem viðmið eða mælikvarði sem skilur að notkun og mis-notkun kristins boðskapar“³⁸ Kristur gegnir aftur á móti lykilhlutverki í grein sem birtist í *Kirkjublaðinu* 1894. Höfundur sem skrifar undir þá grein ber nafnið Bóthildur Bjarnardóttir en helst er haldið að greinin sé skrifuð undir dulnefni en ábyrgðarmenn séu hjónin Bríet og Valdimar Ásmundsson. Í grein Bóthildar er Kristur settur fram sem „kvenfrelsismaður“ sem hafi kallað á ný og endurskoðuð viðhorf til kvenna. Í greininni segir:

Jesús Kristur var kvennfrelsismaður, og allt sem ekki er í hans anda er ókristilegt. Vjer ættum að gæta þess, sem berum hans nafn. Hann kom alstaðar fram verndandi og frelsandi fyrir konur. Hann fordæmdi þær ekki nje fyrirleit, þó að menn gjöri það í breytninni ...³⁹

Orðræðan í greininni er talin afar athyglisverð og frábrugðin orðræðunni sem Bríet og Valdimar studdust við á þessum tíma. Ekki síst er hugmyndin um Jesú Krist sem „kvennfrelsismann“ áhugaverð, meðal annars fyrir þær sakir að hún er í takti við femíníska guðfræði á síðari hluta 20. aldar.⁴⁰

Þegar fjallað er um íslenska kvennabaráttu er vart hjá því komist að minnast örstutt á kvennréttindabaráttuna vestanhafs, þaðan sem áhrifin komu, en þar voru fyrirferðamiklar baráttukonur, Lucretia Mott (1793-1880) og Elizabeth Cady Stanton (1815-1902).⁴¹ Kenningar þeirra ollu miklum deilum innan kvennahreyfingarinnar vegna róttækrar gagnrýni á valdastofnanir en meðal þeirra voru söfnuðir sem Stanton taldi rangtúlka biblíutexta og eiga þar af leiðandi ríkan þátt í kúgun kvenna.⁴² Eins og Kristín Ástgeirsdóttir hefur bent á þá kynnti Páll Briem kenningar þessara tveggja kvenna hér á landi í fyrirlestri sem hann hélt í Reykjavík árið 1885 og því skipta þær máli þegar skoðað er hvaða hugmyndir höfðu áhrif hér á landi á þessum tíma. Helstu hugsjónir Mott snérust

³⁷ Arnfríður Guðmundsdóttir, „Bríet og Biblían“, bls. 178-180.

³⁸ Sama heimild, bls. 182-183.

³⁹ Sama heimild, bls. 183.

⁴⁰ Sama heimild, bls. 183-184.

⁴¹ Kristín Ástgeirsdóttir, „Í anda kristilegs kærleika“, bls. 111.

⁴² Sama heimild, bls. 112.

um einstaklinginn og hans innri baráttu og að bæði kynin væru jafnréttá. Fyrsta skylda einstaklingsins var þó við Guð. Þessi sama hugsjón varð grundvöllur að sýn Elizabeth Cady Stanton en hún varð einn helsti hugmyndafræðingur femínismans á 19. öld. Stanton gekk út frá fyrri sköpunarsögunni (1Mós1.27) þar sem segir:

Og Guð skapaði manninn eftir sinni mynd. Hann skapaði hann eftir Guðs mynd. Hann skapaði þau karl og konu (1Mós 1.27).

Samkvæmt þessu taldi Stanton að konur ættu að njóta sömu mannréttinda og karlar af því að þær væru hluti af sköpunarverki Guðs, líkt og karlar. Skoðun hennar var sú að konur yrðu að læra að líta á sig sem sjálfstæða einstaklinga en ekki sem hluta af einingu sem samanstæði af öðrum fjölskyldumeðlimum. Þegar Hvítabandið, undir forystu Frances Willard, gekk til liðs við baráttuna fyrir kosningarétti kvenna, leist Stanton ekki að öllu leyti vel á það. Þær kristnu konur sem þar réðu ferðinni taldi Stanton styrkja við þær stofnanir sem viðhéldu kúgun á konur. Hún taldi þær vera íhaldsamar og byggja á kenningum um móðureðlið. Að mati Stanton krafðist kvenfrelsið þjóðfélagsbreytinga því orsaka fyrir kúgun kvenna væri að leita í þjóðfélagsgerðinni og karlavelðinu.⁴³

En hvaða guðfræðihefðir og stefnur voru við lýði á Íslandi á þessum tíma? Samkvæmt hinum gamla lútherska rétttrúnaði var opinberun kristinnar trúar æðri en öll mannleg skynsemi. Heimspeki og vísindi höfðu rokið frammúr guðfræðinni á 18. öld og lögðu áherslu á reynslu og skynsemi mannsins. Guðfræði upplýsingatímans þurfti því að laga kristnina að þessari breyttu heimsmynd. Það var íhaldssöm upplýsingaguðfræði sem mótaði menntun presta í Bessastaðaskóla á fyrri hluta 19. aldar en um róttæk áhrif upplýsingar á trúarhugmyndir var ekki að ræða. Áhrifin voru því hægfara og eru talin hafa mótað þræði hér og þar í kristnihugmyndum á Íslandi á þessum tíma. Þessi þróun er talin hafa orðið undanfari frjálsslyndu guðfræðinnar sem mótaði upphaf 20. aldarinnar.⁴⁴ Séra Matthías Jochumsson (1835-1920) ruddi brautina hér á landi í frjálsslyndri guðfræði en við af honum tók sr. Haraldur Níelsson (1868-1928) sem nánar verður rætt um síðar í þessari ritgerð en hann varð seinna einn helsti fulltrúi frjálsslyndu guðfræðinnar innan íslensku þjóðkirkjunnar. Í nágrannalöndum okkar mótaðist frjálsslynda guðfræðin sem þjóðkirkjuguðfræði og hefur dr. Gunnar Kristjánsson bent á að engin tilviljun sé að mótun

⁴³ Sama heimild, bls. 112-114.

⁴⁴ Þórunn Valdimarsdóttir og Pétur Pétursson, *Kristni á Íslandi IV, Til móts við nútímann*, Reykjavík: Alþingi, 2000, bls. 17.

Þjóðkirkju á Íslandi fari fram á sama tíma og frjálsslynda guðfræðin festi hér rætur. Sterkustu áhrif frjálsslyndu guðfræðinnar koma frá Þýskalandi en það var hinn einfaldi kristindómur sem höfðaði fyrst og fremst til þjóðskáldsins Matthíasar Jochumssonar.⁴⁵ Frjálsslynd guðfræði hefur verið skilgreind sem sú hugmyndafræði innan kirkjunnar sem hefur breiðan og opinn faðm. Hún snýst að miklu leyti um trúarreynslu einstaklingsins frekar en játningar og helgisiði. Lúther taldi að einstaklingurinn sjálfur ætti að lesa Biblíuna og mynda sér skoðun á henni og finna með þeim hætti leiðina til Krists. Lúthersk þjóðkirkja er opin og umburðarlynd kirkja sem á að vera aðgengileg öllum sem til hennar vilja leita og gerir sér far um að hýsa fjölbreytileika í trúmálum. Að þessari hugmyndafræði þjóðkirkjunnar lagði frjálsslynda guðfræðin grunninn á fyrri hluta 19. aldar.⁴⁶ Spíritismi og guðspeki á Íslandi hafa stundum verið talin mynda í sameiningu einhvern afkima frjálsslyndrar guðfræði. Grunnástæður fyrir vakningu spíritismans hafa gjarnan verið raktar til síðari heimsstyrjaldarinnar og þess mannfalls sem varð í kjölfar hennar en þá leituðu sorgmæddir ættingjar huggunar í þeirri trú að látnir ástvinir lifðu ennþá og hægt væri að hafa samband við þá og spyrja þá fréttu af líðan sinni. Það má kannski segja að þetta hafi verið ákveðin sálgæsluáðferð þess tíma en sannfæringin um líf eftir dauðann og reynsla fólks af sambandi við látna linaði sorg og söknuð, tímabundið.⁴⁷

3. Ólafía Jóhannsdóttir – móðir kvennanna (1863-1924)

3.1 Prestsdóttir fer í fóstur

Hvar sem hugur minn nemur staðar á förnum vegi æfi minnar, frá því fyrst jeg man til mín og fram á þennan dag, sje jeg og undrast Guðs óumræðilegu miskunn og mátt, sem hefir látið alla hluti, mjer sjálfráða og ósjálfráða, samverka mjer til góðs. Honum, sem valdi mjer fósturjörð og foreldri, ættararf og uppeldi eftir sínu vísdómsráði; honum, sem vakti líf mitt, annaðist það og varðveitti, bjargaði þar sem enginn gat bjargað nema hann, leitaði mín í elsku sinni, meðan jeg var óvinur hans og gekk á vegum dauðans, og ljét alt verða til að búa mig undir hin miklu tímamót lífs míns, - að læra að þekkja sig, - og síðan hefir fóstrað og

⁴⁵ Gunnar Kristjánsson, „Frjálsslynd guðfræðihéð, Um frjálsslynda þjóðkirkju, guðfræði og trúrækni“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 19. árgangur: 28/2009, Sólveig Anna Bóasdóttir, bls. 22-36, hér bls. 22.

⁴⁶ Sama heimild, bls. 26 -27.

⁴⁷ Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 268.

alið eilífa lífið, sem hann gaf mjer með útrjettum armlegg sinnar miskunnar og almættis; honum sje dýrðin og vegsemdin og þakkargjörðin að eilífu.⁴⁸

Af þessum texta má ráða að hann skrifi kona sem bæði hefur upplifað trúarefa og angist. Síðar hafi hún svo gert sér það ljóst að tilgangurinn hafi verið sá að búa sig undir hin miklu tímamót lífs síns – að læra að þekkja Jesú Krist aftur. Tilvitnunin hér að framan er úr endurminningum Ólafíu sem ritaðar voru upphaflega á norsku en síðar þýddar yfir á íslensku og gefnar út árið 1925, ári eftir að Ólafía lést.⁴⁹ Hér verður reifað lífshlaup Ólafíu en það mótaðist að miklu leyti af trúarbaráttu hennar.

Fyrstu endurminningar Ólafíu eru bundnar við Viðey á Kollafirði þar sem hún segir Guð hafa gefið sér fyrsta heimilið sem hún man eftir.⁵⁰ Ólafía Jóhannsdóttir fæddist hins vegar á Mosfelli í Mosfellssveit, 22. október 1863. Hún var dóttir hjónanna Ragnheiðar Sveinsdóttur og séra Jóhanns Knúts Benediktssonar. Ólafía lifði umbrotatíma í íslensku þjóðfélagi og var fyrst íslenskra kvenna til að gera ótal margt. Hún ferðaðist víða um heim og kynntist bæði hefðardómum og götustelpum. Á þjóðveldisöld bjó á Mosfelli í Mosfellssveit Grímur Svertingsson, bróðir Egils Skalla-Grímssonar en skömmu eftir kristnitöku um árið 1000 lét Grímur skírast og reisti kirkju á jörðinni. Þess er gjarnan getið í norskum heimildum að Ólafía sé komin út af Agli en líklega má rekja þær staðhæfingar til fæðingarstaðarins eða sögusagna.⁵¹ Árið sem Ólafía fæddist voru um 67 þúsund manneskjur búsettar á Íslandi og áttu framfæri sitt undir landbúnaði sem hafði tekið litlum framförum í aldanna rás. Framleiðsla var fábreytt og skipulag bændasamfélagsins sem þrífist hafði í landinu var fremur ósveigjanlegt og staðnað. Íslendingar voru illa í stakk búnir, á þessum tíma, til að takast á við kólnandi veðurfar, pestir og barnasjúkdóma.⁵² Þegar Ragnheiður Sveinsdóttir, móðir Ólafíu, var komin að því að fæða hana, vissi hún við hverju var að búast en fyrir áttu þau séra Jóhann fimm börn. Stúlkan var skírð sama dag, eins og tíðkaðist í þá daga en þá var ungbarnadauði mikill í landinu. Á árunum 1861-1870, dóu um fjórðungur þeirra stúlkubarna sem fæddust, áður en þau náðu eins árs aldri.⁵³ Faðir Ólafíu, sr. Jóhann Knútur, var fæddur og uppalinn á Mosfelli svo hann kom aftur til

⁴⁸ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, Akureyri: Arthur Gook, 1925, bls. 5.

⁴⁹ Sama heimild, bls. 138.

⁵⁰ Sama heimild, bls. 5.

⁵¹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 21.

⁵² Sama heimild, bls. 9-10.

⁵³ Sama heimild, bls. 14.

síns heima þegar hann flutti þangað úr Álftaveri árið 1862. Búseta Jóhanns Knúts og Ragnheiðar á Mosfelli varð fjölskyldunni ekki til mikillar gæfu því á meðan þau bjuggu þar varð mikill fjárkláði á landsbyggðinni og þar á meðal á Mosfelli. Jóhann Knútur varð því að skera allt sitt fé þegar hann hrökklaðist frá Mosfelli árið 1865. Á þessum tíma var mikil áfengisneysla á Íslandi, vín var ódýrt og auðfengið í flestum verslunum. Sr. Jóhann Knútur var mjög drykkfelldur og rakst svo illa í þjónustu á Mosfelli að honum var ekki vært þar og hraktist þaðan í burtu eftir 3 ár.⁵⁴ Árið 1865 flutti hann með fjölskyldu sína frá Mosfelli og austur í Meðalland. Ragnheiður kona hans hafði þá nýlega fætt sjöunda barn þeirra hjóna og varð mjög veik á leiðinni og náði sér aldrei að fullu af þeim veikindum. Meðallandsþing var fátæklegt brauð á þessum tíma en í næsta kaupstað, Eyrarbakka, tók um það bil tvær vikur að ferðast. Fjölskyldan bjó fyrst á Melhóli þar sem landgæði voru lítil og húsin illa útbúin. Árið 1874 var Jóhanni Knúti veittur Kálfafellsstaður í Suðursveit og tókst honum þá að koma fótunum undir sig að nýju í prestskap. Þegar fjölskyldan flutti austur í Meðalland var Ólafía á öðru ári en þá var henni komið í fóstur sökum þess að ekki var möguleiki á að koma öllum börnunum sjö í einu þessa löngu leið í Meðalland. Ólafía var sú eina úr hópnum sem var sett í fóstur og er haft eftir henni að foreldrar hennar hafi ætlað að sækja hana þegar þau gætu. Þau komu svo aldrei.

3.2 Út í Viðey

Ragnheiður móðir Ólafíu fór með hana tveggja ára gamla út í Viðey til Ólafs Stephensen dómsmálaritara og konu hans, Sigríðar Þórðardóttur en þau tóku stelpuna í fóstur. Jóhann Knútur hafði verið skrifari hjá Magnúsi Stephensen sýslumanni sem var frændi Ólafs dómsmálaritara. Þannig er líklegt að vinátta hafi tekist með Jóhanni Knúti og Ólafi. Í endurminningum Ólafíu kemur fram að hún virðist ekkert muna eftir því þegar hún varð viðskila við móður sína en enginn vafi er þó á því að kveðjustund svo ungs barns og móður, hlítur að hafa haft afdrifarík áhrif á báða aðila. Í Viðey tóku hins vegar við mestu sælustundir Ólafíu en þar var hún komin á víðsýnasta og ríkmannlegasta heimili landsins.⁵⁵ Í Viðey hafði næst á undan Ólafi Stephensen, búið Skúli Magnússon landfógeti en um miðja 18. öld hafði Skúli látið reisa í eygni Viðeyjarstofu, eitt glæsilegasta hús landsins en þar bjuggu Ólafur og Sigríður þegar Ólafía kom til þeirra í fóstur, tveggja ára

⁵⁴ Sama heimild, bls. 21-24.

⁵⁵ Sama heimild, bls. 27.

gömul. Ólafur hafði lokið lögfræðiprófi frá Kaupmannahöfn árið 1817 en Sigríður kona hans var fædd árið 1803 og var þriðja kona Ólafs en hann hafði misst fyrri konur sínar. Sigríður var ekkja Tómasar Sæmundssonar, Fjölmanns og prests og þau höfðu eignast börn sem voru öll uppkomin. Sigríður og Ólafur áttu hins vegar engin börn saman. Í endurminningum Ólafíu kemur fram að allra vænst hafi henni þótt um frú Sigríði en hana hafi hún alltaf kallað „frúna sína“. Frúin hefði leikið við sig á allan hátt og eftir engum hefði hún munað sem hefði haft á sér jafn mikið eftirlæti og frú Sigríður hafði. Hún hélt á Ólafíu, söng með henni og sagði henni sögur, leyfði henni að leiða sig hvert sem hún fór, gaf henni sælgæti og sýndi henni allt sitt fína „stáss“. Þegar Ólafía kom inn á kvöldin sólbrunnin eftir að hafa leikið sér úti allan daginn þvoði Sigríður henni upp úr mjólk og bar á hana rjóma. Sigríður lét mjólkina hlaupa fyrir Ólafíu bara af því að henni fannst meira spennandi að borða hana með skeið en að drekka hana. Eitthvað þótti Ólafi manni Sigríðar nóg um hvað Sigríður hafði mikið dálæti á Ólafíu.⁵⁶

Á þessum tíma tíðkuðust þær uppeldisaðferðir sem Ólafía hlaut hjá „Frúnni sinni“ almennt ekki. Hafa skal í huga að Ólafía fór á eitt ríkmannlegasta heimili landsins á þessum tíma. Í Viðey var farið eftir hugmyndum upplýsingastefnunnar en hún snérist um skynsemishyggju og gagnrýni á viðtekna skoðanir en fylgismenn hennar töldu nauðsynlegt að upplýsa fólk svo það gæti sjálft ræktað hæfileika sína, sér og samfélaginu til framdráttar. Einn af helstu frumkvöðlum þessarar stefnu á Íslandi var Magnús, faðir Ólafs Stephensen í Viðey. Rit Magnúsar höfðu mikil áhrif á menntamenn á Íslandi á 19. öld en þar á meðal var Tómas Sæmundsson, fyrri maður Sigríðar. Fylgismenn þessarar stefnu lögðu áherslu á dyggðugt uppeldi og að börn skyldu alin upp við slíkt strax frá unga aldri svo dyggðirnar hjá þeim yrðu að vana. Ólafía naut góðs af framsæknum hugmyndum og mikilli víðsýni í Viðey og bjó alla tíð að því uppeldi sem hún hlaut hjá Sigríði.⁵⁷ Dvölin í Viðey tók þó enda því sumarið 1868, þegar Ólafía var að verða fimm ára gömul, kom móðir hennar Ragnheiður og sótti hana. Ólafía vildi ekki sjá hana heldur vildi bara vera áfram í eyggi hjá Sigríði sinni sem hafði reynst henni svo traust og góð. Þar ætlaði hún að vera alla tíð. Barnið var flutt nauðugt, vafið í regnkápu niður í fjöru um borð í bát. Kveðjuorð Sigríðar til Ólafíu voru þessi: „Jæja Lóa mín, ríkari er eign en umboð.“ Þau orð mundi Ólafía alla ævi og má af þeim ráða að Sigríður hefði viljað hafa hana lengur hjá sér en móðir

⁵⁶ Sama heimild, bls. 28-30.

⁵⁷ Sama heimild, bls. 30.

hennar hafi ráðið. Að sjálfsgöðu elskaði Ólafía frú Sigríði eins og móður en þarna var hún svipt móður sinni í annað sinn fimm ára gömul.⁵⁸

3.3 Í Tobbukoti á Skólavörðuholtinu

Ragnheiður tók Ólafíu ekki til sín heldur fór með hana til systur sinnar, Þorbjargar Sveinsdóttur ljósmóður í Reykjavík og skildi hana eftir þar. Þorbjörg hafði óskað eftir því við Ragnheiði að fá eitt barna hennar í fóstur en sjálf var hún ógift og barnlaus. Í endurminningum Ólafíu kemur fram að Þorbjörg hafi haft augastað á Kristínu systur hennar sem var ljúf og góð. Ólafía vissi því vel að hún sjálf var hvorki barnið sem Þorbjörg vildi fá eða sem móðir hennar vildi hafa hjá sér. Eftir að Ragnheiður kom og sótti Ólafíu til Viðeyjar sáust þær mæðgur ekki næstu fimmtán árin.⁵⁹

Harða, blíða, heita, sterka sál,

hjarta þitt var eldur, gull og stál,

ólíkt mér, en allt eins fyrir það

ertu gróin við minn hjartastað.

...

Hvert þitt andtak gafstu þinni þjóð,

það var *hún*, sem kynti tvenna glóð:

hatrið, sem bar reginkrafta keim,

kærleik þinn, sem bar sinn guðdóms eim.⁶⁰

Þetta kvæði orti Matthías Jochumsson um Þorbjörgu Sveinsdóttur, móðursystur Ólafíu og fósturu en Þorbjörg var mikil baráttukona, kröftug, kærleiksrík og hörð en gat einnig verið viðkvæm. Hún starfaði sem ljósmóðir í Reykjavík í fjórutíu ár og var vinsæl meðal þeirra fjölskyldna sem hún hjálpaði við barnsfæðingar. Þorbjörg var líka brennandi áhugamanneskja um þjóðmál á Íslandi á þessum tíma og var mikill sjálfstæðissinni sem

⁵⁸ Sama heimild, bls. 34.

⁵⁹ Sama heimild, bls. 34-45.

⁶⁰ Sama heimild, bls. 36.

vildi losna undan yferráðum Dana. Þá var ekki vaninn að konur væru boðaðar til funda eða taldar hafa neitt fram að færa um það sem máli skipti – engin nema Þorbjörg Sveinsdóttir en hún vílaði ekki fyrir sér að halda heljarinnar barátturæður um hugsjónir sínar á hvaða fundi sem var. Þorbjörg var mikil kvenréttindakona áður en kvenréttindi komust að einhverju ráði á dagskrá á Íslandi. Hjá þessari merku og stórbrotnu konu var Ólafía í fóstri á eftir Viðeyjardvöl sinni.⁶¹

Hús Þorbjargar í Reykjavík var steinbær sem bar nafnið Múrhús. Síðar var húsið gjarnan nefnt Tobbukot en það nafn kom úr Alþingisrímum sem kveðnar voru um aldamótin 1900 og var nafnið þá ætlað Þorbjörgu til háðs. Síðar þegar farið var að númera hús bæjarins varð það að Skólavörðustíg 11 og enn síðar 11A. Þegar Ólafía kom til Þorbjargar var fámennnt þar í heimili. Einnig bjó þar Kristín Jónsdóttir móðir Þorbjargar en hún hafði verið á Mosfelli þegar Ólafía fæddist. Á heimili Þorbjargar bjuggu aðeins konur og var það ólíkt öðrum heimilum að því leytinu til að þar var enginn húsbóndi. Heimilið var myndarlegt, þrífnaður mikill og verkin unnin samviskusamlega.⁶²

Þegar Ólafía var 9 ára gömul fékk Þorbjörg leyfi til að reisa fjós bak við bæinn og fáeinum árum seinna bætti hún við sig lóðarrenningi með fram vesturhlið hússins. Fyrsta sumar Ólafíu á Skólavörðustíg var erfitt fyrir hana því hún saknaði frú Sigríðar og eyjunnar sinnar svo mikið. Úr norðurglugga hússins sá Ólafía út í Viðey og hefur þá vafalaust velt fyrir sér hvað Sigríður væri að gera og hvernig börnunum í eyjunni gengi búskapurinn undir klettunum.⁶³ Ólafía lýsti aðstæðum á Skólavörðustígnum með þessum orðum:

Amma mín bjó í norðurherberginu uppi á lofti. Þaðan horfði jeg löngum út í „eyjuna mína“, þangað drógst hugurinn daga og nætur, og reyndi jeg þá, hvað það er „sjer engu að una“ og hefi jafnan síðan orðið að finna til með þeim, sem komast í þá raun, hvað sem til hennar hefir borið. En gott er að fá heldur að reyna þetta á barnsárunum meðan alt grær á ný, haldist lífsaflíð sjálft óskert, og á þessari reynslu græddi jeg það, að síðan hefi jeg aldrei unnað svo neinum stað, að mjer yrði um að skilja við hann.⁶⁴

Í æviminningum sínum, *Frá myrkri til ljóss*, lýsir Ólafía með þessum hætti, hvernig reynsla hennar í uppvextinum átti eftir að hafa áhrif á að hún hélt fólki í ákveðinni fjarlægð og átti

⁶¹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 36-37.

⁶² Sama heimild, bls. 46-48.

⁶³ Sama heimild, bls. 46-49.

⁶⁴ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 10.

aldrei í neinum ástarsamböndum. Ólafía var lítið barn sem saknaði og skildi ekki af hverju hún var rifin burt frá konunni og heimilinu sem hún elskaði. Þegar hún var orðin eldri fékk hún að fara á sumrin í heimsókn út í Viðey og dvelja í nokkrar vikur, en það er eins og það hafi stráð salti í sárin. Alveg þar til á þrettánda ári átti Ólafía afskaplega erfitt með að kveðja frú Sigríði og þráði ekkert heitar en að flytja aftur til hennar.⁶⁵ Það sem sló þó á söknuð Ólafíu til frú Sigríðar var Kristín amma hennar sem var komin yfir sjötugt og bjó hjá þeim Þorbjörgu. Kristín amma tók stelpuna á hnén og sagði henni sögur og söng fyrir hana vísur. Hún leyfði henni líka að flétta hár sitt og vafði um hana svuntunni sinni og fór með bænir og vers fyrir hana. Hjá ömmu sinni fann Ólafía hlýju og öryggi en líklegt er að barnið hafi gætt sín á að tengjast henni ekki of náið, hún gæti horfið eins og aðrir sem hún hafði elskað svo heitt. Þess vegna bað Ólafía Guð um að leyfa sér að hafa ömmu sína hjá sér þar til hún yrði tólf eða þrettán ára og gæti séð um sig sjálf.⁶⁶

3.4 Skólaganga Ólafíu

Í Reykjavík hafði verið starfræktur barnaskóli frá árinu 1862 í Flensborgarhúsi við Hafnarstræti. Kristín amma Ólafíu var talskona þess að hún færi í barnaskóla en hvorki hún né dætur hennar höfðu fengið tækifæri til slíkrar menntunar. Skólavistin kostaði 6 ríkisdali og gátu foreldrar ráðið því hvort þeir settu börn sín í skólann. Fyrst og fremst voru það miðstéttarbörn sem sóttu skólann en þeir sem fátækastir voru höfðu gjarnan ekki efni á að sækja skólann og þeir sem best voru settir fengu yfirleitt heimakennslu. Ólafía var þrjá vetur í Barnaskólanum í Hafnarstræti og var það fullt barnaskólanám á þeim tíma. Ólafíu leiddist skólinn enda var aðbúnaður í húsnæðinu slæmur og hún þegar orðin læs þegar hún byrjaði. Verst þótti Ólafíu að í skólanum glataði hún lotningunni fyrir Guði sem amma hennar Kristín hafði innrætt henni. Ástæðan fyrir þessu var sú að Ólafíu gekk svo vel að svara þegar spurt var út úr Biblíusögunum að hún trúði því tæplega að með þeim hætti gæti hún verið að gera grein fyrir Guði.⁶⁷ Ólafía skrifar:

Jafnhliða því, sem amma mín frá fyrstu hafði sagt mjer um Jesúm og kent mjer fjölda af bænum og versum, hafði jeg lesið biblíusögurnar og vissi, hvað í þeim stóð frá því jeg var á 6. og 7. árinu. Jeg þekti Guð eins og þar var sagt frá honum, eða rjettara sagt Jesúm, því öll þekking mín og meðvitund um Guð var bundin við hann. Hann hafði fæðst lítið barn á

⁶⁵ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 49.

⁶⁶ Sama heimild, bls. 50.

⁶⁷ Sama heimild, bls. 53-54

jólunum, en nú var hann á himnum, og þó gat jeg talað við hann og beðið hann um alla hluti og hann gat æfinlega hjálpað mjer, alveg eins og hann gat hjálpað öllum, sem báðu hann, meðan hann var á jörðunni, mjer var altaf óhætt, af því hann var altaf með mjer og hann var almáttugur.⁶⁸

Fyrir Ólafíu var Guð óendanlegur eins og himingeimurinn sem hún hugsaði um þegar hún lá vakandi á nóttunni í rúminu sínu. Fyrst það dugði að skilja bara, til að standa sig vel í biblíusögum, fannst Ólafíu sjálfgefið að láta skilninginn ráða því hverju hún myndi trúa. Upp frá þessu missti Ólafía smám saman barnatrúna og afneitaði Guði árum saman. Á þeim tíma barðist hún fyrir réttindum kvenna, háskóla Íslands og bindindismálum svo eitthvað sé nefnt.⁶⁹

Ólafía varð þrettán ára haustið 1876 en þá gekk hún til Hallgríms Sveinssonar dómkirkjuprests sem undirbjó hana fyrir fermingu. Mikil tilhlökkun var hjá Ólafíu en í þá daga snérist fermingin ekki aðeins um að fermingarbörnin staðfestu skírnarheitið heldur var þetta einnig félagsleg vígsluathöfn. Þegar ferming var afstaðin hætti barnið að vera barn og varð að fullorðnum einstaklingi. Til að undirstrika þessa breytingu barnsins fengu stúlkur að fara í fyrsta sinn í peysuföt og drengir fengu að klæðast síðbuxum í stað hnébuxna. Ólafía taldi sig lítið hafa læra í fermingarfræðslunni hjá séra Hallgrími og sjálf hefði hún meira að segja ekki ætlað að ganga til altaris sunnudaginn eftir fermingu, eins og vani var, vegna þess hversu lítið hún tryði á Guð og því myndi hún verða syndug með því að fara til altaris. Hún hætti þó við það á síðustu stundu og fylgdi fóstru sinni til að neyta sakramentanna í fyrsta sinn. Sigríður Dúna bendir á í ævisögu um Ólafíu að þetta megi túlka svo að Ólafía hafi tekið orð Guðs alvarlega, því hvers vegna væri það annars synd að taka á móti altarissakramenti? Og þarna má aftur greina stefið um hræðslu Ólafíu til að treysta. Var nokkuð öruggt að Guð myndi ekki yfirgefa hana?⁷⁰

Þorbjörg fóstra Ólafíu og Benedikt bróðir Þorbjargar voru miklir fylgismenn Jóns Sigurðssonar og hugmynda hans um sjálfstæði og frelsi. Það er því ljóst að Ólafía ólst upp við sterkar hugmyndir um breytingar og framför í íslensku þjóðlífi. Í upphafi áttunda áratugarins opnuðust möguleikar til menntunar kvenna en markmiðið með aukinni menntun þeirra var að þær gætu betur sinnt uppeldis- og húsmóðurskyldum sínum. Kvenímynd nítjándu aldarinnar var nokkuð skýr: konurnar áttu að hugsa um heimilið og

⁶⁸ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 14.

⁶⁹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 54.

⁷⁰ Sama heimild, bls. 58-60.

ala upp börnin en það var talið vera þeim eðlisleg þörf að fá að sinna þeim hlutverkum.⁷¹ Kvennaskólinn í Reykjavík var stofnsettur 1. október árið 1874 en í þann skóla skráði Þorbjörg Ólafía um leið og hún hafði aldur til. Haustið eftir fermingu hóf Ólafía nám í skólanum en í endurminningum sínum minnst hún þess að hafa ekki kunnað við sig í Barnaskólanum og kann að vera að hún hafi einvörðungu farið í Kvennaskólann vegna þess að það hafi skipt Þorbjörgu miklu máli. Ólafía var ein fárra kvenna á Íslandi sem átti kost á að stunda nám á þessum tíma og þótti það svo mikill viðburður að komast í skólann að nöfn stúlkanna voru birt í blöðunum.⁷² Ólafía varð þriðja hæst af stúlkunum tíu fyrri veturinn í skólanum og hæst var hún þeirra allra í dönskum og íslenskum stíl og hefur Sigríður Dúna bent á að það hafi verið fyrsta vísbendingin um ritfærni hennar og það hversu auðvelt hún átti með að ná tókum á erlendum tungumálum síðar á lífsleiðinni. Það sem Ólafía strandaði hins vegar á var siðprýðin og reglurnar um hegðun og framkomu í skólanum. Rétt fyrir lokaprófið vorið 1879 gekk hún út úr skólanum vegna ósættis við Þóru Melsted skólastýru.⁷³ Hún segir sjálf svo frá:

Fyrri veturinn var frú Melsted mjer einstakt góð og fór þá vel á með okkur, en síðari veturinn gerðust úfar með okkur. Hefi jeg skilið það seinna, er jeg þroskaðist, og einkum við að kenna sjálf, að þetta var að miklum mun mjer að kenna, en alt lá það í því, að við skildum ekki hvor aðra og þóttumst báðar hafa á rjettu að standa. Auðvitað skjáttlaðist okkur báðum og hefðum átt að mætast á miðri leið og kannast báðar við það, sem yfir sást,...⁷⁴

Sá sjaldgæfi atburður hafði sem sagt orðið að stúlka á öðru námsári hafði sagt sig úr skólanum undir lok annar, vegna þess að hún hafði síðustu vikurnar á undan fengið fremur slaka einkunn frá Þóru Melsted skólastýru, fyrir hegðun. Þetta kemur fram í skýrslu skólanefndar en þar er jafnframt sagt að menn hafi síður búist við að slíkt gerðist að stúlka, sem væri að því komin að ljúka náminu lenti í útistöðum við yfirvöld skólans. Þóra og Páll Melsted gerðu sér ferð á Skólavörðustíginn, til Þorbjargar og reyndu eftir bestu getu að fá hana til að telja Ólafíu trú um að hún skyldi ljúka við námið. Þorbjörg svaraði því til að Ólafía væri komin til vits og ára og þessu yrði hún að ráða sjálf – til námsdvalar myndi hún ekki þvinga Ólafíu. Þrátt fyrir að þarna hafi Ólafía bara verið

⁷¹ Sama heimild, bls. 61-62.

⁷² Sama heimild, bls. 63-64.

⁷³ Sama heimild, bls. 64-66.

⁷⁴ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 17.

fimmtán ára gömul unglingsstúlka, var hún fermd og því talin til fullorðinna kvenna á þessum tíma. Sigríður Dúna bendir á að þarna hafi hvoru tveggja komið í ljós afstaða Þorbjargar til frelsis einstaklingsins, en einnig hvernig þær stöllur virtust frekar hafa tengst eins og systur en mæðgur. Þarna var um endurtekið stef að ræða í samskiptum Ólafíu og Þorbjargar þar sem sú eldri leiðbeindi ekki og tók ekki af skarið um mál þeirrar yngri.⁷⁵ Sama ár og Ólafía sagði sig úr Kvennaskólanum, dó frú Sigríður í Viðey sem reynst hafði Ólafíu sem móðir. Ári seinna, 1879, dó svo amma hennar Kristín sem hafði tekið við „móðurhlutverkinu“ eftir að Ólafía kom frá Viðey á Skólavörðuholtið. Þegar amma hennar Kristín lá banaleguna sat Ólafía á rúmstokknum hjá henni og hjúkraði henni og var hún sannfærð um að þá hefði amma hennar beðið Guð að gæta sín út lífið.⁷⁶

3.5 Ástfangin?

Haustið 1879 bar til tíðinda á Skólavörðuholtinu en þá fluttist þar inn Einar Benediktsson, sonur Benedikts bróður Þorbjargar og Ragnheiðar, blóðmóður Ólafíu.⁷⁷ Einar hóf þá nám í Lærða skólanum og fékk að búa hjá Þorbjörgu föðursystur sinni í þrjá vetur.⁷⁸ Í ævisögu Einars Benediktssonar kemur fram að þegar Einar hafi verið veikur í steinbæ Þorbjargar á Skólavörðuholtinu, hafi Ólafía frænka hans snúist í kringum hann og látið sér annt um hann. Hann hafi fylgst með hverri hreyfingu hennar og dáðst að yndisþokka hennar. Hún vissi af augnaráði hans og stundum sat hún hjá honum og ræddi við hann um lífið og tilveruna. Í ævisögu Einars Benediktssonar má finna eftirfarandi lýsingu:

Eitt sinn, þegar Ólafía situr hjá honum, lítur hann svo einkennilega á hana að henni verður orðfall og léttur roði færast í kinnarnar. Einar dregur hana að sér og hún lætur undan. Ástarsamband þeirra fer ekki hátt og kemst aldrei í hámmæli. Þremur árum síðar birtist á prenti ástarkvæðið *Snjálka* eftir Einar. Kunnugir fullyrða að það sé ort um Ólafíu.⁷⁹

⁷⁵ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 66-67.

⁷⁶ Sama heimild, bls. 70-72.

⁷⁷ Sama heimild, bls. 72-73.

⁷⁸ Sama heimild, bls. 74-76.

⁷⁹ Guðjón Friðriksson, *Einar Benediktsson, Ævisaga I*, Reykjavík: Iðunn, 1997, bls. 108-110.

Snjálka

Mörgu hef ég fríðu fljóði
fagnað, sem mitt hjarta kætti,
en aldrei slíkri eg áður mætti
ástargyðju af holdi og blóði.

Vilji eg lýsa vexti og slíku,
verða æðstu heiti að lasti.
Og ég mæli í augnakasti
orðlaus drottins verkin ríku.

Ljúf er röddin – líkt og vaki
ljóð við streng í óði dýrum.
Stuðlar falla í hlátrum hýrum,
hendingar í fótataki.

...

Þessi kona kann að unna,
kann að vera ambátt, drottning.
En ég finn með ótta og lotning,
einnig hatrið mundi hún kunna.

...⁸⁰

(Einar Benediktsson)

⁸⁰ Einar Benediktsson, *Stórbók*, Reykjavík: Mál og menning, 1994, bls. 54-55.

Sigríður Dúna hefur bent á að Ólafía minnst aðeins einu sinni á Einar þegar hún rifjar upp árin á Skólavörðustígnum og þá í allt öðru samhengi. Þögn Ólafíu um Einar bendi raunar til að hann hafi skipt hana verulegu máli því hún sé jafnan fáorð um sínar leyndustu tilfinningar. Vorið 1883, fór Einar norður til föður síns og las síðustu tvo bekkir Lærða skólans þar og tók í kjölfarið stúdentspróf 1884.⁸¹ Haustið eftir sigldi hann til náms í Kaupmannahöfn og hittust þau Ólafía því ekki aftur fyrr en sumarið 1887, þá 23 og 24 ára gömul. Þau vörðu þá saman einum vetri í steinbæ Þorbjargar á Skólavörðuholtinu þar sem mikið var um að vera á sama tíma. Þau voru miklir vinir og höfðu ávallt um nóg að spjalla. Ólafía þótti einstaklega skemmtileg stúlka, átti auðvelt með að segja sögur og hlæja dátt. Einar hafði talið Ólafíu á það um vorið að mennta sig frekar og nýta sér það leyfi sem hafði þá fengist fyrir stúlkur til að gangast undir próf í Lærða skólanum og féllst Ólafía á það. Hún virðist hafa hlustað á Einar því ekki var hún mikil áhugamanneskja um nám og ekki var auðvelt að sannfæra Ólafíu um þá hluti sem hún kærði sig lítið um. Veturinn eftir bjuggu þau frændsystkin enn hjá Þorbjörgu og sat Ólafía þá yfir námsbókunum á meðan Einar sökkta sér í skáldskap. Stúlkurnar fengu hins vegar ekki að sitja á skólabekk með karlmönnum og því er líklegt að Einar hafi hjálpað frænku sinni við lærdóminn þennan vetur, heima hjá Þorbjörgu. Árið 1890 fór Einar aftur til Kaupmannahafnar og giftist svo Valgerði Zoega 1899. Ljóðið „Snjaka“ birtist fyrst á prenti skömmu eftir að Einar yfirgaf frænkur sínar á Skólavörðuholtinu 1890.⁸²

3.6 Vinnukona og heimakennari

Ólafíu hafði lengi þótt mikið til Engeyjarkvenna koma en þegar hún var á ellefta ári fór hún í messu í Dómkirkjuna með Þorbjörgu og varð þá starsýnt á fríðan hóp kvenna. Þar voru þá Engeyjarkonur mættar á kirkjubekkin. Um vorið 1885 fór Ólafía með allt sitt hafurtask út í Engey, þá 22 ára gömul og gerðist þar vinnukona hjá Ragnhildi Ólafsdóttur tengdadóttur Kristins Magnússonar bónda í Engey og vinar Þorbjargar. Í Engey voru tveir bæir og margt um manninn á báðum heimilum og mikið um gestagang. Ólafía hlúði að æðavarpi með ábúendum á vorin, breiddi út saltfisk í sól á sumrin, rakaði og tók saman hey. Í Engey fékk Ólafía líka mikinn áhuga á mjólkurvinnslu og hugðist um skeið stunda nám í meðferð mjólkur. Á veturna kenndi hún börnunum í eygni og urðu dætur Ragnhildar og Péturs ævivinkonur hennar. Ólafía gekk líka í Góðtemplararegluna í Engey

⁸¹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 74-76.

⁸² Sama heimild, bls. 76-80.

en fyrsta stúkan í Reykjavík, *Verðandi*, var stofnuð 1885 og átti hún meðal annars að sporna gegn ofdrykkju sem blasti víða við á götum Reykjavíkur á þessum tíma. Ólafía var með fyrstu konunum sem fengu inngöngu í regluna en eftir henni sjálfri er haft að hún hafi alla tíð búið með drykkjumönnum og hafi því orðið þess vel áskynja hvað vínið gat gefið mikið hugrekki um stundarsakir og hversu alvarlegar afleiðingar það gat haft.⁸³ Vorið 1889 bauðst Ólafíu starf heimiliskennara á kaupmannsheimilinu í Flatey á Breiðafirði en hún þáði það starf og tók með sér námsefnið úr Lærða skólanum og ákvað að lesa meðfram vinnunni. Kennslan gekk vel og Ólafíu þótti vænt um börnin. Ári seinna fór svo Ólafía suður og tók fjórðabekkjarprófið við Lærða skólann en þá var það einsdæmi að kona gengist undir próf með drengjum í Lærða skólanum. Ólafía var sem sagt fyrsta konan til að ljúka fjórðabekkjarprófinu og hafði þar með brotið blað í menntunarsögu íslenskra kvenna. Það skal þó tekið fram að í *Árbók Lærða skólans* þetta ár stóð að kennararnir hefðu „farið vel með“ Ólafíu og hefur Sigríður Dúna bent á að í þeim orðum megi finna þá afstöðu til kvenna sem lengi hafi viðhaldist, að konur hljóti að vera tregari en karlmenn. Þá bendir hún jafnframt á að nafn Ólafíu hafi verið rangt ritað í Árbókina og hún sögð vera að austan, þrátt fyrir að hafa alist upp í Reykjavík og aðeins einu sinni komið austur. Ástæðan fyrir þessu var sú að konur voru staðsettar í Þjóðfélaginu út frá feðrum sínum, eiginmönnum eða bræðrum. Ólafía kynntist föður sínum hins vegar lítið sem ekkert.⁸⁴ Plön voru uppi um það að Ólafía tæki stúdentspróf ári seinna en þegar hún sótti um leyfi til þess vorið 1891 var henni meinuð innganga á þeim forsendum að þegar konur ættu í hlut yrðu að líða tvö ár milli fjórðabekkjarprófs og stúdentsprófs. Ekkert stóð þó í vegi fyrir því að karlmenn tækju tvo síðustu bekki skólans á einu ári. Ólafía ákvað að taka ekki prófið líkt og þegar hún var í Kvennaskólanum, heldur virðist hún hafa farið í vörn, viljað ráða ferðinni sjálf og ekki lúta reglum annarra. Sigríður Dúna bendir á að það votti fyrir því að Ólafía hafi ekki þorað að ljúka neinu og þannig hafi endalok virst henni einhverskonar ógnun.⁸⁵ Haustið 1892 sigldi Ólafía út í heim en þá hafði hún tekið ákvörðun um að fara í lýðháskóla í Askov í Danmörku, skoða heiminn og læra eitthvað gagnlegt.

⁸³ Sama heimild, bls. 104-110.

⁸⁴ Sama heimild, bls. 114-115.

⁸⁵ Sama heimild, bls. 115-116.

3.7 Utanlandsför

Ólafía hefur að öllum líkindum fengið inni fyrstu dagana í Kaupmannahöfn hjá Katrínu móður Einars Ben en Einar hitti hún þó aldrei á meðan á dvöl hennar ytra stóð. Hann hafði dvalið þar við laganám en lokið prófinu vorið 1891 og stuttu áður en Ólafía sigldi til Kaupmannahafnar hafði Einar snúið aftur til Íslands. Í skólanum taldi Ólafía vera góðan anda, einlægan og gestrisinn en þrátt fyrir það þyrði fólk að segja sínar skoðanir ofstopalaust. Þetta er andrúmsloft sem hefur átt vel við Ólafíu. Í Askov bjó frú Molbech en hún var ekkja leikritaskáldsins Christian Molbech. Þorbjörg fóstira Ólafíu hafði tengsl við frú Molbech og hjá henni átti Ólafía að búa á meðan á dvölinni í Askov stóð. Ólafía var ætíð nöskað á að finna konur sem gátu gengið henni í móðurstað og þannig var því farið með frú Molbech. Hún var orðin öldruð en reyndist Ólafíu vel og var fljót að átta sig á því hvað klukkan sló. Ólafía kunnir vel við sig í skólanum og fyrirlestrarformið átti vel við hana. Hún var hrifin af þjóðernis- og þjóðmálastefnu skólans og sama má segja um hinn trúarlega anda sem einkenndi námið. Hrifnust var Ólafía þó af bændastefnunni sem var til þess fallin að tengja húsbændur og hjú jöfnum rétti. Eftir fjögurra mánaða nám við skólann í Askov sagði hún sig úr skólanum og réð sig á bóndabæ í nágrenni bæjarins þar sem hún var í um átta mánaða vist á þremur bóndabæjum.⁸⁶

Vorið 1894 sigldi Ólafía inn Oslóarfjörðinn og til höfuðstaðar Noregs sem þá hét Kristjanía. Hún þekkti engan í Osló en hafði með sér bréf frá Schröder skólastjóra í Askov sem hún átti að afhenda sr. Christoper Bruun, kennara við lýðháskóla í Noregi. Forstöðukonan frú Lorens tók á móti henni og yfirheyrði hana um uppruna hennar og ástæður fyrir því að nú væri hún komin til Noregs. Í fyrstu var Ólafía næstum snúin frá en ákvað að gera það ekki og var sú ákvörðun afdrifarík því þær frú Lorens urðu vinkonur ævilangt. Á gistiheimili frú Lorens voru reglulega haldnir Hvítabandsfundir en þegar Ólafía kom til Noregs var frú Lorens nýbúin að stofna Hvítabandsdeild í Osló. Hvítabandið var félag kvenna sem hafði það að markmiði að breiða út kristilegan boðskap, líkna bágstöddum og vinna að áfengisbindindi. Ólafía gekk í Hvítabandið umhugsunarlaust og varð þar með fyrsta íslenska Hvítabandskonan. Á gistiheimilinu kynntist Ólafía einnig annarri konu sem hafði mikil áhrif á hana, það var systir Maria Bagger en hún var dýakonissa og stundaði hjúkrunarstörf meðal fátækra á vegum kirkjulegra félaga. Bagger flutti sig síðar í Vaterland, mesta fátækrahverfi Oslóar en þar lágu leiðir þeirra Ólafíu aftur

⁸⁶ Sama heimild, bls. 120-131.

saman rúmum áratug síðar.⁸⁷ Þegar Ólafía hafði dvalið í þrjú mánuði í Noregi kom kona að máli við hana og spurði hvort hún væri tilbúin að gerast umboðsmaður fyrir breskt líftryggingafélag að nafni *Star* sem á þessum tíma var orðið stærsta líftryggingafélagið á Norðurlöndunum. Félagið vildi færa út kvíarnar og komast með viðskipti sín til Íslands og Færeyja. Ólafía hafði orðið fyrir valinu, enda bæði mælsk og góð tungumálamanneskja. Hún fór til fundar við Norstrann forstjóra félagsins sem bauð henni laun sem gátu skapað henni fjárhagslegt sjálfstæði en slíkt var nánast einsdæmi um konur á þessum tíma. Ólafía tók boðinu og bókaði sig þegar í stað á skip sem fara átti frá Kaupmannahöfn til Íslands.⁸⁸ 16. júlí 1894 kom Ólafía heim til Íslands úr sinni fyrstu utanlandsferð en sumarið sem Ólafía hafði dvalið á Jótlandi var frumvarp til laga um stofnun háskóla á Íslandi samþykkt á Alþingi. Benedikt Sveinsson, bróðir Þorbjargar hafði þá barist fyrir málinu í rúman áratug og hafði haft forystu um að koma á fót samtökum sem svo stofnuðu sjóð sem nefndist Háskólasjóður Íslands en til þessara samtaka má rekja stofnun Háskóla Íslands.⁸⁹

3.8 Fullorðinsár

Snemma árs 1897, þegar Ólafía var 34 ára gömul, barst henni bréf frá Hvítabandinu í Bandaríkjunum sem bauð henni á heimsþing félagsins. Ólafía skrifaði Norstrann, forstjóra *Star* samstundis bréf og óskaði eftir tímabundinni lausn frá störfum en ferð til Toronto var enginn skottúr á þessum árum og átti eftir að taka Ólafíu marga mánuði. Norstrann brást vel við og borgaði fyrir Ólafíu ferðina til Englands. Þegar þarna var komið við sögu var Ólafía enn að velta fyrir sér að læra hagnýt landbúnaðarstörf á Englandi en árið 1895 hafði hún skrifað í tímaritið *Þjóðólf* um hugmynd sína að stofnun búnaðarskóla fyrir stúlkur á Suðausturlandi. Í náminu átti að felast kennsla í nýtingu afurða, almennum heimilisrekstri, íslensku, efnafræði og heilbrigðisfræði. Þorbjörg sagði Ólafíu að hún skyldi taka ákvörðun um það sjálf hvort hún færi á fundinn til Toronto en sjálf var Þorbjörg með hugann við stjórnarskrármálið eins og oft áður. Þegar Ólafía sigldi vestur um haf var kosinn nýr forseti kvenfélagsins en því starfi hafði Ólafía gegnt í nokkur ár. Þorbjörg var kosin en eftir að Ólafía fór varð minna um fundarhöld hjá félaginu.⁹⁰ Í lok ágúst þetta ár steig Ólafía á land í New York en þá hafði henni verið boðið að dveljast hjá

⁸⁷ Sama heimild, bls. 136-138.

⁸⁸ Sama heimild, bls. 144-145.

⁸⁹ Sama heimild, bls. 148-154.

⁹⁰ Sama heimild, bls. 196-198.

Nönu Pratt í Pennsylvaníu fram að fundarhöldum í Toronto í október. Ólafía kunnir vel við sig hjá Pratt fjölskyldunni en Pratt herforingi vildi að Ólafía kynntist sem flestu á meðan hún dvaldi hjá fjölskyldunni og hvatti hana meðal annars til að sækja prédikanir hjá Dwight Moody sem þá var orðinn mjög þekktur fyrir prédikanir sínar. Í fyrstu var Ólafía ekki spennt fyrir Moody en þegar hún og frú Pratt voru komnar til að hlusta á hann varð Ólafía steinhissa á því hvað þessi heimsfrægi maður væri ofurvenjulegur, órakaður og í götóttri peysu. Eftir að hafa hlustað á Moody um stund skipti Ólafía fljótt um skoðun. Látleysi Moodys hreyf hana og boðskapurinn var eins og kominn frá saklausu barni. Þessi kynni Ólafíu af Moody höfðu mikil áhrif á hana og hann varð henni fyrirmynd síðar þegar hún starfaði í fátækrahverfi í Osló. Það er ljóst að kynni Ólafíu af Moody höfðu mikil áhrif á trúarafstöðu hennar en seinna sama ár ræddi hún í fyrsta skipti opinberlega um nauðsyn þess að trúa á Guð.⁹¹ Næstu mánuði ferðaðist Ólafía til Winnipeg og Selkirk og hélt fyrirlestra og fór í heimsóknir. Þann 12. desember 1897 var hún svo komin aftur til Winnipeg þar sem hún ætlaði að halda jólin með Helgu systur sinni sem þar bjó við Manitobavatn, norðan við Winnipeg. Þarna höfðu Ólafía og Helga ekki sést í sautján ár en Helga var tvígift og átti ellefu börn.

Að sumarlagi árið 1898 var greint frá því í blöðunum í Reykjavík að Ólafía Jóhannsdóttir væri nú komin heim úr Vesturheimsför sinni. Þá var Þorbjörg fóstura hennar komin yfir sjötugt og hefur sennilega verið orðin lúin. Á meðan Ólafía hafði verið á ferðalagi sínu hafði verið frekar dauft yfir Hinu íslenska kvenfélagi en Ólafía var snögg að reisa það aftur við og 17. ágúst 1898 var boðað til fundar þar sem Ólafía hélt erindi um kvenfélög í Vesturheimi. Þá var einnig kosið í stjórn félagsins og fékk Ólafía langflest atkvæði í stjórnarkjörinu en líklegt er talið að hún hafi ekki gefið kost á sér til forseta félagsins af virðingu við fósturu sína sem var kjörin forseti á ný en með aðeins tuttugu og átta atkvæðum. Athyglisvert er að Bríet Bjarnhéðinsdóttir komst ekki á blað í þessari kosningu frekar en öðrum í þessu félagi og bendir Sigríður Dúna á að Bríet komi lítið við sögu félagsins í fundargerðum þess næsta árið.⁹²

Árið 1902 lagðist Þorbjörg í rúmið, veik af liðagigt. Hún lá banaleguna í hálf ár og allan tímann hjúkraði Ólafía henni af mikilli natni því Þorbjörg varð örgeðja í veikindum sínum og var þjád af sjálfsásökunum og kvíða. Ólafía þekkti sál þessarar skapmiklu konu best og því var enginn sem gat annast Þorbjörgu á þessum tíma eins og Ólafía. Í

⁹¹ Sama heimild, bls. 202-208.

⁹² Sama heimild, bls. 237-245.

janúarbyrjun árið 1903, lést Þorbjörg Sveinsdóttir og þá stóð Ólafía ein. Eftir andlát Þorbjargar ákvað Ólafía að fara af landi brott en Hvítabandið í Noregi togaði í hana og henni fannst hún þurfa að ljúka verkefni sínu þar en hún hafði verið fengin til starfa í Noregi eftir Hvítabandsþingið í Edingborg árið 1900. Fjárhagslega var Ólafía vel stödd en hún var eini erfingi Þorbjargar að húsinu á Skólavörðustígnum sem hún seldi síðar til Benedikts Sveinssonar frænda síns.⁹³ Eftir að Ólafía kom til Noregs fór að bera á því að ekki væri allt með felldu hjá henni. Hún varð stygg í tilsvörum á fundum og sýndi varnarviðbrögð í framkomu. Þá var hún hugsanlega orðin þreytt á því að standa á ræðupöllum í litlum sveitasamfélögum og láta horfa á sig. Hvítabandsfélagið í Ytteroy brá á það ráð að hlífa Ólafíu við fundahöldum og heimboðum um sinn. Í kjölfarið hrakaði Ólafíu og var eins og hún sykki inn í svartnætti þar sem hún vildi dvelja ein. Sjúkdóminn kallaði Ólafía sjálf „sjúkar taugar“ og er líklegt að hún hafi kennt um drykkjuskap föður síns en á þessum tíma var talað um að afkomendur drykkjumanna gætu orðið taugaveiklaðir. Hugsanlegt er að Ólafía hafi glímt við einhverskonar geðhvarfasýki en endurminningar hennar lýsa tímabilum þar sem hún sekkur niður í hugsanir sínar og reynir að skilja þær. Þess á milli er hún atorkusamari en flestir aðrir.⁹⁴ Hér er ekki ólíklegt að Ólafía hafi verið að upplifa áfall og söknuð. Þorbjörg, hennar eina kjölfesta í lífinu var nú horfin og um leið var ekkert eftir á Íslandi sem togaði í hana, enda sté hún þar ekki aftur á land fyrr en 31. júlí árið 1920, þá orðin 57 ára gömul.⁹⁵

Þegar Ólafía sagðist vera tilbúin að hefja aftur störf hjá Hvítabandskonum, í Osló 1908, tóku konurnar henni fagnandi. Þær bráðvantaði konu til að huga að stúlkum sem lágu á sjúkrahúsi vegna kynsjúkdóma og höfðu orðið undir í lífinu. Ólafíu var falið að sinna þessum konum og hóf hún störf 3. febrúar 1909. Hún heimsótti ekki bara konurnar á sjúkrahúsið heldur gekk hún um göturnar og reyndi að hafa uppi á þeim. Hvítabandskonurnar voru ánægðar með störf Ólafíu og fannst hún einstaklega lagin við að skilja þarfir fólks. Í upphafi bjó hún á rólegum stað nálægt Ullevoldsjúkrahúsinu sem starfrækti sérstaka kvennadeild fyrir kynsjúkdóma, en flutti sig svo síðar í Vaterland, stærsta fátækrahverfi Oslóar. Þar bjó einnig systir María Bagger sem hún hafði kynnst löngu áður á gistiheimilinu hjá frú Lorens.⁹⁶ Flestar stúlkurnar í Vaterland höfðu verið

⁹³ Sama heimild, bls. 291-296.

⁹⁴ Sama heimild, bls. 300-307.

⁹⁵ Sama heimild, bls. 412.

⁹⁶ Sama heimild, bls. 344-345.

dregnar á talar og glímdu við áfengisvanda. Sumar höfðu lent í fangelsi. Ólafía leitaði þessar stúlkur uppi og fann þær stundum við skelfilegar aðstæður.⁹⁷

Sumarið 1923, þegar Ólafía hafði dvalið í þrjú ár á Íslandi, varð hún alvarlega veik. Hún hafði glímt við slæmt þunglyndi og var orðin þreytt eftir fundahöld sem höfðu orðið henni mikil raun. Ólafía var ítrekað sökuð um að vera með hroka og ofstopa og menn voru jafnvel farnir að hlæja að henni á ræðupalli. Eins og Sigríður Dúna segir í ævisögu Ólafíu „hún var orðin að furðufyrirbæri en ekki virt og dáð eins og hún hafði verið síðustu árin í Noregi.“⁹⁸ Líklegt er að þeir sem hafi staðið næst Ólafíu í Reykjavík hafi ekki verið á allan hátt sammála um hvernig bregðast skyldi við veikindum hennar en 22. janúar 1924 var Ólafíu komið fyrir um borð í bátnum Botníu sem sigldi að kvöldlagi í ofsaveðri til Leith. Ekki vildi betur til en svo að skipið strandaði á leiðinni og endaði við strönd í Svíþjóð. Þar fór Ólafía í land, gráföl og veikluð og var strax flutt á Lovisenbergsjúkrahúsið þar sem taugar hennar voru taldar slæmar. Í kjölfarið var hún flutt á sjúkraheimili díakonissusystra í miðborg Oslóar þar sem hún skyldi bíða dauða síns. Þegar Ólafía lá banaleguna í Osló hafði hún sérstakt dálæti af sálmi þar sem segir „í þjáningu Krists á krossinum fann ég lífið, jafnvel þótt ég sjálfur væri einskis virði“. Ólafía lést 21. júní 1924 í Osló en var flutt til Íslands og jörðuð í Hólavallakirkjugarði, við hlið Þorbjargar fóstru sinnar sama ár.⁹⁹ Um trúarafstöðu Ólafíu verður sérstaklega rætt í köflum 5.1.1, 5.1.2 og 5.1.3.

4. Aðalbjörg Sigurðardóttir – móðir dulspekihreyfingarinnar á Íslandi (1887-1974)

4.1 Bernskan í Miklagarði

Aðalbjörg Sigurðardóttir fæddist á Miklagarði í Eyjafirði þann 10. janúar árið 1887. Hún var einkabarn foreldra sinna, Sigríðar Einarsdóttur og Sigurðar Ketilssonar bónda. Þau hjónin voru bæði af eyfirskum ættum sem þekktar voru fyrir dugnað og atorkusemi.¹⁰⁰ Umhverfið sem Aðalbjörg ólst upp í var mótað af framfararhug og miklum áhuga á

⁹⁷ Sama heimild, bls. 351-352.

⁹⁸ Sama heimild, bls. 436-437.

⁹⁹ Sama heimild, bls. 439-444.

¹⁰⁰ Benjamín Kristjánsson, *Haraldur Níelsson- stríðsmaður eilífðarvissunnar 1868-1968*, Reykjavík: Sálarrannsóknafélag Íslands, 1968, bls. 181.

Þjóðmálum en á þessum tíma var alþýðufólk farið að berjast gegn þeirri samfélagslegu stöðnun sem hafði átt sér stað. Ungu fólkið vildi breytingar og völdust ættingjar Aðalbjargar í forystu þeirra félagshreyfinga sem báru hugmyndir „aldamótakynslóðarinnar“ áfram.¹⁰¹ Kristín Jónsdóttir, vinnukonan á heimilinu, var fóstura Aðalbjargar og ól hana að miklu leyti upp en ástæðan var sú að faðir Aðalbjargar, Sigurður, þjáðist af holdsveiki en ekki voru úrræði til að koma honum á sjúkrahús svo Sigríður móðir Aðalbjargar hjúkraði honum heima. Kristín var látin sinna Aðalbjörgu, til að forðast smithættuna sem fólst í nánun samneyti við foreldrana og vegna þess myndaðist mikil og innilega vinátta milli Aðalbjargar og Kristínar sem entist meðan þær báðar lifðu.¹⁰² Þegar Aðalbjörg var tíu ára gömul gaf fóstura hennar Kristín henni áskrift af fyrsta íslenska kvennablaðinu, *Framsókn*. Aðalbjörg hélt áfram að fá blöðin og fylgdist þannig vel með kvennabaráttunni um aldamótin 1900 og má segja að þannig hafi áhugi hennar hafist á þjóðmálum.¹⁰³ Í erindi sínu um eigin reynslu, sem Aðalbjörg flutti á fundi hjá Sálarrannsóknarfélagi Íslands (S.R.F.Í) árið 1922 segist hún hafa þótt einræn sem barn og lítið vilja leika sér við önnur börn. Bænalíf hennar hafi verið óvenju sterkt og samband við náttúruna sérstakt þar sem hún hafi unað sér best þar í einverunni. Aðalbjörg lýsir því sjálf á þennan hátt:

... vafalaust hefir þetta stafað frá hinu einkennilega innra lífi, sem eg lifði þá, og sem eg talaði aldrei um við nokkurn mann, datt meira að segja aldrei í hug að tala um við neinn.¹⁰⁴

4.2 Föðurmissir

Þegar Aðalbjörg var tólf ára gömul missti hún föður sinn sem hún elskaði heitt og þótti mikið til koma. Þegar hann lá ekki veikur hafði hann verið henni mikil fyrirmynd og fræðari. Það kom Aðalbjörgu því í opna skjöldu hversu lítið hún syrgði föður sinn við fráfall hans. Hún gat ekki fundið að hún hefði misst hann heldur fannst henni hann vera áfram hjá sér og gæta sín.

¹⁰¹ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 38-39.

¹⁰² Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, 244-245.

¹⁰³ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 39.

¹⁰⁴ Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Ýmislegt úr eiginni reynslu“, *Morgunn*, 3/1922, Einar H. Kvaran, bls. 186-206, hér bls. 188.

... [hann var] fyrirmynd þess, hvernig góður maður ætti að vera. Þess undarlegra er að segja það, að eg syrgði hann í raun og veru aldrei neitt svipað því, eins og eðlilegt hefði verið. Eg gat ekki fundið, að eg hefði mist hann; hann hélt áfram að vera í kringum mig; mér fanst hann gæta mín og gefa mér ráð, og altaf hafði eg ríkasta tilfinningu af þessu, þegar mér lá mest á.¹⁰⁵

Það er ljóst að þessi lífsreynsla Aðalbjargar af fráfalli föður hennar mótaði hana og hennar ævistarf og seinna átti hún eftir að átta sig betur á af hverju þessi sterka tilfinning, við andlát föður hennar, stafaði. Þegar Aðalbjörg gekk til prestsins sem kenndi henni „trúarlærdómskerfi“ *Kversins*, fóru að vakna hjá henni ýmsar efasemdir og mótsagnir. Presturinn var hinn vænsti maður en Aðalbjörg var á þeirri skoðun að hann hafi ekki verið til þess fallinn að hjálpa henni í þessum efnum. Hefði Aðalbjörg sjálf fengið að ráða, hefði hún ekki látið ferma sig. Næstu árin hrundi trúarvissa hennar til grunna og kenndi hún um ungum aldri sínum og ekki nægum andlegum þroska til að greina aðalatriðin frá aukaatriðunum. Snemma fann hún þó hjá sér þörf til að taka persónulega afstöðu í guðfræðilegum álitamálum. Faðir hennar, Sigurður, hafði trúað henni fyrir efasemdum sínum varðandi kenningar kirkjunnar en þær efasemdir hafði hann frá presti úr nágrenninu, að sögn Aðalbjargar, en líklega hefur það hafi verið sr. Matthías Jochumsson, prestur á Akureyri.¹⁰⁶ Aðalbjörg dró þá ályktun að fyrst hún efaðist um kristindóminn, þá hlytu öll trúarbrögð að vera heimska og hún hætti að ásettu ráði að biðja til Guðs og sleit sig úr sambandi við hið ósýnilega. Þannig var ástatt fyrir Aðalbjörgu þegar æskuvinkona hennar dó en það áfall virðist hafa hrundið af stað óvæntri innri baráttu í tilfinningalífi hennar og ýft upp sársaukann sem hún hafði hugsanlega lokað á við fráfali föður síns. Þennan vetur var fyrst byrjað að tala um spíritískar tilraunir í Reykjavík og virtist Aðalbjörg opin fyrir þeim, hugsanlega enn frekar en ella vegna þeirra áfalla sem hún hafði þá nýverið gengið í gegnum.¹⁰⁷

Árið áður en Aðalbjörg fermdist fór hún um sveit sína á hesti til að safna undirskriftum til stuðnings kröfunni um jafnan kosningarétt karla og kvenna. Inn á heimilið komu öll stjórn málablöð þar sem bændur létu blöðin ganga á milli bæja. Sérstaklega var Aðalbjörg hrifin af skrifum Einar Benediktssonar í *Dagskrá* og Þorsteins

¹⁰⁵ Sama heimild, bls. 192.

¹⁰⁶ Sama heimild, bls. 42.

¹⁰⁷ Sama heimild, bls. 191-198.

Erlingssonar í *Bjarka*.¹⁰⁸ Aðalbjörg lagði þann skilning í frelsi mannsins að í því fælist annars vegar að vera frjáls og sjálfstæð manneskja og hins vegar að vera virkur þátttakandi í að betrumbæta heildina. Þannig taldi hún að einstaklingseðlið nyti sín best. Að kvennaskólanámi loknu var ekkert annað í boði fyrir Aðalbjörgu en að fara í kaupavinnu. Hún var var staðráðin í því að gifta sig ekki heldur verða sjálfstæð og ráða sér sjálf að öllu leyti.¹⁰⁹ Eins og áður hefur komið fram var Aðalbjörg einbirni og af þeim sökum talsvert mikið ein sem barn. Hún var ekki eins mikið með foreldrum sínum eins og hún hefði þurft, vegna sjúkdóms föður hennar en á þessum árum var holdsveiki talin bráðsmitandi sjúkdómur. Aðalbjörg fékk því ekki þá nánd frá foreldrum sínum sem börnum er nauðsynleg og varð mjög hrædd um að missa föður sinn sem hún leit mikið upp til. Holdsveiki fylgdu bæði slæmar líkamlegar afleiðingar og útskúfun úr samfélaginu, bæði vegna smithættu og viðkvæmni þeirra sem sjúkdóminn höfðu en honum fylgdu oft slæm útlitsleg einkenni. Fólki með holdsveiki var þannig vísað úr samfélagi manna, það lokað inni á stofnunum eða einangrað. Gestagangur var þess vegna minni og Aðalbjörg því oft einmana, bæði félagslega og á heimilinu sjálfu.¹¹⁰ Hún var þrátt fyrir það sjálfri sér nóg því hennar bestu stundir voru þegar hún var ein úti í náttúrunni þar sem hún lét hugann reika og upplifði ýmislegt sem annað fólk þekkti ekki. Ímyndunarafl Aðalbjargar sem barns var auðugt og braust hún út úr einverunni með andlegri vídd sinni en í bókinni *Játningar* skrifaði hún sjálf í greininni *Lífsviðhorf mitt* að margar hennar bestu endurminningar hafi verið úr bernsku þar sem hún skynjaði náttúrufegurðina um bjartar vornætur.¹¹¹ Þar segir hún sjálf:

Eins og börnum, sem eru einmana og umgangast önnur börn lítið, hættir við að gera, braut ég heilann mikið um gátur tilverunnar. Sérstaklega olli það mér miklum heilabrotum, hvers vegna ég væri ég, en ekki einhver önnur persóna, hvers vegna ég hefði sérvitund, sem nefnd var þessu nafni, sem ég hafði verið skírð, en aðrir menn aðra vitund. ¹¹²

¹⁰⁸ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 39.

¹⁰⁹ Sama heimild, bls. 40.

¹¹⁰ Sama heimild, bls. 43.

¹¹¹ Sama heimild, bls. 43-44.

¹¹² Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Lífsviðhorf mitt“, *Játningar*, Símon Jóh. Ágústsson sá um útg., Reykjavík: Hlaðbúð, 1948, bls. 5-17, hér bls. 9.

4.3 Hinn ósýnilegi heimur

Andlegt líf Aðalbjargar var margslungið en eins og komið hefur fram varð hún fyrir missi, bæði föðumissi og vinkonumissi, sem barn. Hún varð efins um trúarlíf sitt og eins og hún sagði sjálf þá voru „múrar sérvitundarinnar“ líklega ástæða þess að hún syrgði ekki föður sinn við andlát hans. Hún syrgði hann þó nokkrum árum síðar en dr. Pétur Pétursson, guðfræðingur hefur bent á að þá hafi Aðalbjörg reynt það sem á máli djúpsálarfræðinnar er kallað *tilfærsla*. Þegar vinkona hennar, jafnaldra og frænka, Jakóbína Jónsdóttir, dó – urðu viðbrögð Aðalbjargar mjög sterk og áfallið mikið, enda er líklegt að þá hafi hún um leið verið að syrgja föður sinn. Ekki hjálpaði það Aðalbjörgu að hún hafði misst trúna í fermingarundirbúningnum. Þá hafði faðir hennar jafnframt efast um kenningar kirkjunnar og var það eflaust ekki til að auðvelda henni að taka mark á þeirri trúfræði sem kennd var í fermingarfræðslunni.¹¹³

Ekki er hægt að fjalla um Aðalbjörgu Sigurðardóttur án þess að minnst á tengsl hennar og áhuga á dulspeki. Þegar Aðalbjörg var á barnsaldri varð hún fyrir reynslu sem í guðspekinni kallast *sálfarir* en þá á sálin að geta í draumi eða leiðsluástandi skilið við líkamann og ferðast víða, vitjað fólks eða jafnvel farið yfir í aðra heima.¹¹⁴ Aðalbjörg skrifar í grein sinni *Lífsviðhorf mitt*:

Í bernsku og fram eftir unglingsárum reyndi ég oft að fara einförum og gerði þá ákveðnar tilraunir til þess að ná þessu hugarástandi, en aldrei mun það hafa tekizt eins og í fyrsta skiptið, og að síðustu hætti ég við allar tilraunir í þessa átt. Einstaklingshyggja mín hefur þá sjálfsagt verið orðin of sterk, en merki þessarar reynslu ber ég alla ævi, hún hefur meðal annars gert mér auðveldara að sjá hégómann í ýmsu því, sem menn sækjast mest eftir í heiminum.¹¹⁵

Hinn ósýnilegi heimur var ekki síður raunverulegur fyrir Aðalbjörgu en hinn hversdagslegi og eins og hún lýsir sjálf upplifði hún slíkar sálfarir strax sem barn.¹¹⁶ Eins og komið hefur fram fannst Aðalbjörgu það óbærileg tilhugsun að vinkona hennar væri farin frá henni að eilífu. Þegar þarna var komið við sögu voru umræður um spíritisma og

¹¹³ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 46-47.

¹¹⁴ Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 245-246.

¹¹⁵ Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Lífsviðhorf mitt“, bls. 9-10.

¹¹⁶ Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 246.

sálarrannsóknir þegar hafnar en Aðalbjörg hallaðist að þeim hugmyndum en von hennar var sú að geta sannfærst um að vinkona hennar væri ekki algerlega horfin frá henni.¹¹⁷

4.4 Skólaganga og félagsstörf

Frá unga aldri hafði Aðalbjörg þráð að menntast en vegna veikinda föður hennar voru efni lítil og því ekki um annað að ræða fyrir hana en að fara að vinna fyrir sér sjálf strax sem unglingur. Fyrstu kynni Aðalbjargar af misrétti gagnvart konum komu til af því að henni þótti óréttlátt að frændur hennar ættu þess kost að nema við gagnfræðaskólann á Möðruvöllum í Hörgárdal, en hún ekki. Þá særði það réttlætiskennd hennar að það skyldi talið sjálfsagt að vinnukonurnar þjónuðu vinnumönnunum eftir að komið var heim frá vinnu, en þá höfðu þær sjálfar unnið úti alla daginn, líkt og karlmennirnir, nema fyrir minna kaup. Þegar heim var komið þurftu vinnukonurnar að taka vot útiföt af vinnumönnunum og sjá til þess að þeir gætu hvílt sig. Aðalbjörg horfði uppá fóstur sína, Kristínu, vinna þessi verk og þótti það ósanngjarnt. Eins og komið hefur fram var Aðalbjörg tíu ára gömul þegar Kristín fóstur hennar gaf henni áskrift af fyrsta íslenska kvennablaðinu, *Framsókn*. Aðalbjörg hélt áfram að fá blaðið árin þar á eftir og fylgdist því vel með umræðum um kvenréttindi um aldamótin 1900. Aðalbjörgu fannst það miður að konum virtist ekki annar vegur fær úr vinnukonustéttinni en hjónabandið.¹¹⁸

Þegar Aðalbjörg var tíu ára gömul, árið 1897, fékk hún að fara í tveggja vetra kvennaskólanám á Akureyri, sem hún lauk þrettán ára gömul. Hvergi kemur fram afhverju, en eftir fyrsta veturinn tók Aðalbjörg sér hlé í tvo vetur og lauk náminu ekki fyrr en árið 1900. Líklegt er að Aðalbjörg hafi tekið sér hlé frá námi vegna veikinda föður síns sem þarna voru langt komin, en hann lést árið 1899. Eftir að Sigurður lést fékk Aðalbjörg í arf 300 krónur í peningum og notaði þá til að afla sér frekari menntunar. Líklegt þykir að faðir hennar hafi verið búinn að ráðstafa peningunum, sem hún átti að erfa, til frekara náms en Aðalbjörg hóf nám við Kennaraskólann í Flensborg í Hafnarfirði þaðan sem hún lauk prófi árið 1905. Að því loknu skráði Aðalbjörg sig í nám við rekstur rjómabúa í Hvítárvallaskóla í Borgarfirði til þess að geta haft vinnu bæði á veturna og sumrin en hún hafði ekki áhuga á að þurfa að vinna sem kaupakona á sumrin.¹¹⁹ Að námi loknu réði Aðalbjörg sig sem heimiliskennara í Hafnarfirði og síðar á Möðruvöllum í Eyjafirði. Í

¹¹⁷ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 47.

¹¹⁸ Sama heimild, bls. 39.

¹¹⁹ Sama heimild, bls. 40-41.

Hafnarfirði starfaði hún hjá Einari Þorgilssyni útgerðamanni en hann var umsvifamikill og efnaður útgerðarmaður og hafði jafnframt verið skólastjóri barnaskólans í Hafnarfirði áður en hann snéri sér að útgerð. Pétur Pétursson hefur bent á að íklegt sé að vegna fyrra starfs Einars sem skólastjóra hafi hann vandað valið á heimiliskennara sínum og því verið vel dómbær á hæfileika Aðalbjargar.¹²⁰

Ungmennafélag Íslands var stofnað árið 1907 en Aðalbjörg varð virkur þátttakandi í því starfi. Hún hreifst af ungmennafélagshreyfingunni í Hafnarfirði og þar kviknaði áhugi Aðalbjargar á þjóðmálum fyrir alvöru og lifði sá áhugi með henni út ævina. Árið 1908 varð Aðalbjörg fastráðinn kennari við Barnaskóla Akureyrar en á sama tíma höfðu komið til framkvæmda ný fræðslulög sem snéru að almennri skólaskyldu barna á aldrinum 10-14 ára. Sú lagasetning markaði tímamót í barna- og unglingsfræðslu á Íslandi og var þá um sama leyti viðurkennt að framfarir, lýðræði og velmegun þjóðarinnar byggðu á aukinni fræðslu og þekkingu almennings. Þegar Aðalbjörg starfaði við Barnaskólann á Akureyri var Halldóra Bjarnadóttir ráðin skólastýra þar en margir hæfir karlmenn sóttu um stöðuna á móti henni. Halldóra hafði starfað og menntast í Noregi og hafði þaðan góð meðmæli. Hún var mikil baráttukona og vafalaust hefur hún verið Aðalbjörgu góð fyrirmynd. Þær unnu mikið saman og brydduðu uppá ýmsum nýjungum í skólastarfi svo sem eins og skipulögðum tengslum heimila og skóla því þeim fannst skipta máli hvernig börnunum liði í skólanum og hvernig sá undirbúningur sem þau fengju heima fyrir færi fram. Eitt af baráttumálum Halldóru og Aðalbjargar var að færa skólaskyldu neðar svo börnin stæðu sem jafnast hvað námið snerti. Aðalbjörg hafði trú á því að skólinn gæti verið sterkur áhrifavaldur í því að vinna gegn neikvæðum afleiðingum borgarmenningar og haft sitt að segja um siðferðismótun barnanna. Þá taldi hún að menntun væri leið kvenna til sjálfstæðis og betri lífsgæða.¹²¹

Aðalbjörg sigldi til Stokkhólms árið 1910 og sótti þangað kennarafund og kynnti sér hvernig kennsla færi fram á Norðurlöndunum. Þetta var upphafið að mörgum utanlandsferðum sem Aðalbjörg átti eftir að fara til að kynna sér fræðslu sem snerti störf hennar og áhugamál og var hún þá um leið fulltrúi Íslands á hinum ýmsu fundum og ráðstefnum. Árið 1921 fór Aðalbjörg meðal annars til Englands þar sem hún kynnti sér skólastarf ítalska læknisins og uppeldisfræðingsins Mariu Montessori en Aðalbjörg hafði haft mikinn áhuga á kenningum hennar um kennslu barna, þýtt greinar eftir hana og flutt

¹²⁰ Sama heimild, bls. 41.

¹²¹ Sama heimild, bls. 41.

um þær erindi. Kenningar Montessori gengu út á einstaklingsmiðaða fræðslu þar sem hæfileikar og athafnaþrá hvers barns fyrir sig fengu sérstaka athygli. Þetta þótti Aðalbjörgu áhugavert og líklegt til árangurs.¹²²

Aðalbjörg varð vitni að því að árangur næðist í kvennréttindabaráttunni en hún var 24 ára þegar Alþingi samþykkti lög um jafnan rétt karla og kvenna til náms og til embætta á vegum ríkisins. Tveimur árum seinna voru samþykkt lög á Alþingi um kosningarétt og kjörgengi kvenna til Alþingis og sveitarstjórna en sá réttur var hins vegar bundinn við 40 ára aldur kvennanna svo Aðalbjörg fékk ekki kosningarétt á þeim tíma. Árið 1918 fengu konur hins vegar fullt jafnrétti að þessu leyti, en þá var sjálfstæði Íslands staðfest.¹²³

4.5 Ást á Akureyri

Árið 1916 kynntist Aðalbjörg náið ungum manni, bláfátækum nema við Gagnfræðaskólann á Akureyri. Hann hét Jóhann Jónsson, var frá Ólafsvík og var níu árum yngri en Aðalbjörg. Hún var ákveðin í því að samband hennar og Jóhanns myndi ekki leiða til hjónabands en það er þó ljóst að samband þeirra hefur verið meira en vinátta. Aðalbjörg virðist hafa litið á það sem verkefni sitt að koma þessum greinda, umkomulausa manni til mennta svo hann gæti notið hæfileika sinna í framtíðinni. Jóhann hafði mikla skáldadraum og hugsanlegt er að Aðalbjörg hafi ekki talið líklegt að hann gæti orðið fyrirvinna heimilis. Samband Aðalbjargar við Jóhann var djúpt og sterkt þrátt fyrir að það hafi aldrei orðið líkamlegt en í ljósi þess skal það tekið fram að faðir Aðalbjargar hafði glímt við holdsveiki og Aðalbjörg vissi að holdsveikin var smitandi og að menn gátu borið í sér smitið í allt að 20 ár áður en það kæmi fram. Hún hefði því getað verið smituð þrátt fyrir að hafa ekki haft nokkur sjúkdómseinkenni. Aðalbjörg skildi tilfinningalíf Jóhanns og bar mikla virðingu fyrir snilligáfu hans og náði að hindra að óbeislað tilfinningalíf hans snérist upp í sjálfseyðingu.¹²⁴ Þá umgekkst Jóhann einhverja í vinalópi Aðalbjargar meðal guðspekinga því eitt sinn bar hann Aðalbjörgu sérstakar kveðjur frá Láru – þeirri sem fékk bréfið frá Þórbergi Þórðarsyni, en sú hin sama var í guðspekistúkunni *Systkinabandinu* á Akureyri. Þegar Jóhann lá dauðvona úr berklum í Leipzig í Þýskalandi, trúði hann vini sínum Halldóri Laxness fyrir því að það eina sem hann mögulega gæti óskað sér væri að

¹²² Sama heimild, bls. 42.

¹²³ Sama heimild, bls. 40.

¹²⁴ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 56.

hitta Aðalbjörgu vinkonu sína og fá að deyja hjá henni. Á þeim tíma var Aðalbjörg orðin ekkja og bjó á Laugarnesspítalanum með börnin sín tvö, Jónas ellefu ára og Bergljótu átta ára. Aðalbjörg neitaði þessari bón Jóhanns og er hugsanleg ástæða sú að hún var hrædd við berklasmit og vildi mest af öllu verja börnin sín fyrir því. Þá fylgir sögunni að Halldór Laxness hafi átt erfitt með að fyrirgefa Aðalbjörgu að hafa neitað Jóhanni um þetta. Talið hefur verið að stíll og orðfæri úr bréfum Jóhanns til Aðalbjargar minni á samtöl milli Sölku og Arnaldar úr síðara bindi skáldsögu Halldórs Laxness um Sölku Völku. Þrjú af bréfum Jóhanns til Aðalbjargar frá árinu 1917 hafa varðveist í umslagi sem merkt er Kristni Andrésyni og á stendur „afhendist að mér látinni. Aðalbjörg Sigurðardóttir.“ Aðalbjörg taldi sig sjálf þekkja margar lýsingar í sögunni um Sölku Völku því þær gætu auðveldlega passað við samband hennar og Jóhanns. Bréfin eru merkileg heimild ungs manns með ótvíræða skáldahæfileika en orðfærið, stíllinn og myndmálið bera með sér að höfundurinn hefur þekkt hugarheim guðspekinnar og glímt við eigin tilfinningalíf á meðan hann speglaði sig í sálarlífi konu sem hann elskaði. Það er ljóst að það var Jóhanni mikið áfall þegar Aðalbjörg yfirgaf hann.¹²⁵

Þú varst í þann veginn að drösla mér á fastan grundvöll um daginn – en svo fórstu. Þú varst í þann veginn að hrifsa mig út úr myrkrinu og inn í ljósið - en þá fórstu. Þú varst í þann veginn að höggva í sundur ævi mína, - fortíð frá nútíð – en þá yfirgafstu mig í tveimur hlutum. Það blæðir úr því sári Aðalbjörg... (Bréf frá Jóhanni Jónssyni til Aðalbjargar 19. júní 1917)¹²⁶

Í augum Íslendinga er Jóhann skáldið sem orti ljóðið *Söknuð*. Hann fór til Reykjavíkur haustið 1917 og hóf þar nám við Menntaskólann í Reykjavík og eignaðist þar vini meðal skálda og listamanna. Ástæða þess að Jóhann gat farið suður og menntast var sú að Aðalbjörg hafði haft samband við Ludvig Kaaber vin sinn sem kostaði Jóhann til námsins. Það kom svo í hlut Aðalbjargar að útvega Jóhanni fæði hjá vinkonu sinni í Reykjavík svo það má segja að það hafi verið algerlega fyrir tilstilli Aðalbjargar að einu merkasta skáldi Íslendinga, Jóhanni Jónssyni, var gert kleift að mennta sig og koma sér á framfæri.¹²⁷ Aðalbjörg sá svo til þess að Jóhann kæmist út í heim til að menntast í bókmenntum og í

¹²⁵ Sama heimild, bls. 57.

¹²⁶ Sama heimild, bls. 57-58.

¹²⁷ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 64

þann mund sem hún yfirgaf hann, var hann að verða það skáld sem hún hafði óskað sér að hann yrði.¹²⁸

4.6 Dulspekin

Þegar Aðalbjörg gerðist barnakennari á Akureyri árið 1908 kynntist hún því fólki sem hafði áhuga á guðspeki og kom saman til að ræða hana og iðka. Þar má segja að Aðalbjörg hafi fundið sinn andlega farveg sem síðar hafi orðið kjölfestan í trúarlífi hennar og lífsviðhorfi. Í guðspekikenningunum sem hún kynnti sér öðlaðist hún skilning á dulrænni reynslu sinni og hvatningu til að þroska hæfileika sína á því sviði. Guðspekifélagið *Stjarnan í austri* var stofnað árið 1911 en það félag snérist að miklu leyti um að undirbúa komu Krishnamurti, indversks drengs af stétt brahmina en hann átti að vera nýr mannkynsfræðari.¹²⁹ Ekki er hægt að segja annað en að Aðalbjörg hafi orðið hrifin af væntanlegri komu Krishnamurti en hún tengdi hana við dulræna reynslu sína og þá þörf sem hún hafði til að lækna og lina þjáningar fólks. Fyrir henni var Krishnamurti ímynd þeirrar veru sem hún sá í dulsýn og boðskapur hans passaði vel við það hlutverk sem hún taldi að Kristur hefði haft. Aðalbjörg lýsti því í bréfi til Haralds Níelssonar árið 1918 að hún ætti sér eina minningu sem væri henni kærari en allar aðrar. Minningin væri vissulega ímyndun en hefði engu að síður á sér veruleikablæ. Minningin væri þannig samsett að hún sæi fyrir sér Krist í bænum sínum þar sem ljósstraumar gengju út frá honum en ljósið væri kraftur kærleikans. Svo sagði Kristur við hana: „Minn kraft gef ég þér, til þess að þú flytjir hann bræðrum mínum og systur, þeim sem á leið þinni verða.“¹³⁰ Það er óhætt að segja að Aðalbjörg hafi tekið þessari köllun sinni alvarlega en hún ákvað að þjálfra sína andlegu

¹²⁸ Sama heimild, bls. 61-62.

¹²⁹ Sbr. erindi Aðalbjargar Sigurðardóttur, „Krishnamurti“, flutt í Nýja-Bíó, 6. nóvember, *Gangleri* 2: 1927-1928, bls. 37-61. Dr. Annie Besant, forseti guðspekifélagsins, sagði frá því í fyrirlestri 1909 að Kristur hefði tilkynnt sér að hann myndi bráðlega koma aftur til jarðar í nýjum líkama sem hann hefði þegar valið sér. Nokkru síðar fékk hún ásamt manni sínum, Leadbeater biskupi, ábendingu um að taka að sér tvo indverska drengi, bræður af Brahmínaættum, sem ólust upp í mikilli fátækt. Þá tók Annie Besant því sem svo að Krishnamurti, annar bróðirinn væri hið kjörna starfstæki meistarans. Ekki bar á neinum sérstökum gáfum Krishnamurti framan af en þegar hann varð 14 ára gamall fór hann að skrifa niður drauma sína en með þeim var talið að Krishnamurti væri að lýsa kenningum frá Jesú Kristi. Kenningar þessar voru svo gefnar út í lítilli bók sem endurprentuð var á íslensku og bar heitið „Við fótiskör meistarans“ og taldi Aðalbjörg að bók þessi bæri af öllu sem Krishnamurti hefði skrifað næstu ár á eftir, svo enginn vafi væri á að hann hefði varla verið einn að verki þegar bókin var rituð.

¹³⁰ Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 246-247.

hæfileika, það bæna, iðkaði hugleiðslu og neitaði sér um margskonar munað svo sem eins og kjöt og kaffi.¹³¹

4.7 Sr. Haraldur Níelsson, prófessor verður ástfanginn af Aðalbjörgu

Þegar Aðalbjörg flutti suður til Reykjavíkur hafði hún komist í kynni við Harald Níelsson sem þá var ekkjumaður, þjáður af alvarlegu þunglyndi. Haraldur hafði þá um langt skeið tekið virkan þátt í umræðum um kirkju- og trúmál, bæði meðal guðfræðinga og almennings. Hann beitti sér fyrir málstað bindindishreyfingarinnar, félagslegrar umbótahreyfingar. Haraldur hafði mikil áhrif á sviði þjóðmála almennt og þýddi m.a. Gamla testamentið og færði það í nýjan búning. Hann helgaði sig lengi vel málstað spíritismans en það sem ritað hefur verið um Harald er gjarnan litað af skoðunum og afstöðu manna til þeirrar umdeildu hreyfingar. Haraldur prédikaði í hálfan annan áratug í Fríkirkjunni í Reykjavík, þó að formleg prestsþjónusta hans hafi verið bundin Holdsveikraspítalanum í Laugarnesi. Þegar Haraldur lést hafði hann kennt guðfræði í tvo áratugi við Háskóla Íslands eða allt frá stofnun hans.¹³²

Það var Ludvig Kaaber, kaupmaður og bankastjóri sem vissi af hæfileikum Aðalbjargar til að hjálpa öðrum og bað hana að koma Haraldi vini sínum til hjálpar.¹³³ Þá hafði Haraldur nýlega misst eiginkonu sína Bergljótu Sigurðardóttur, eftir langvinn veikindi og uppúr trúlofun hans og Guðrúnar Tómasdóttur, hjúkrunarkonu, hafði síðar slitnað. Sumarið 1898 kynntist Haraldur Bergljótu, dóttur Sigurðar Gunnarssonar prófasts í Stykkishólmi.¹³⁴ Haraldur og Bergljót eignuðust þrjú börn, Sigurð (1901), Soffíu Emelíu (1902) og Björn Daníel Kornelíus (1906). Á meðan á veikindum Bergljótar stóð hafði Haraldur fengið nýtt áhugamál sem fljótlega fór að taka mikið af hans tíma. Hann fór að sækja miðilsfundi og sannfærðist um að það sem átti sér stað á þeim gerðist fyrir tilstilli framliðinna manna.¹³⁵ Bergljót lifði aðeins fimmtán ára hjúskaparafmæli þeirra Haralds en hún lést 18. júlí, 1915 og var þá Haraldur staddur norður í landi í fyrirlestraferð.¹³⁶ Á meðan á þessum veikindum Bergljótar stóð voru nokkrar konur norður á Akureyri sem höfðu borið þau hjón á bænarörmum sínum og höfðu þá sérstaklega haft í huga að

¹³¹ Sama heimild, bls. 247.

¹³² Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 7-17.

¹³³ Sama heimild, bls. 247.

¹³⁴ Sama heimild, bls. 103.

¹³⁵ Sama heimild, bls. 141-146.

¹³⁶ Sama heimild, bls. 231 -232.

Haraldur mætti ekki hverfa af vettvangi frjálsslyndu guðfræðinnar, vegna álags. Þetta voru þær Ólöf Sigurðardóttir frá Hlöðum, skáldkona og mikil vinkona Haralds, Sigríður Jónsdóttir kona séra Geirs Sæmundssonar sóknarprests á Akureyri og Aðalbjörg Sigurðardóttir kennslukona á Akureyri og einn helsti talsmaður guðspekinnar hér á landi. Þessar konur höfðu mikinn áhuga á frjálsslyndri guðfræði og þóttu næmar á hinu andlega sviði.¹³⁷ Þegar þarna var komið við sögu var Haraldur niðurbrotinn, hættur að prédika og búinn að missa alla lífslöngun. Líklegt er að talið að þau Aðalbjörg og Haraldur hafi hist fyrst sumarið 1916 og þá rætt um andlegar gáfur Aðalbjargar.¹³⁸ Hún þekkti vel til Haraldar, enda var hann vinsæll prédikari og málsvari spíritista og frjálsslyndrar guðfræði á Íslandi á þessum tíma. Haraldur var af mörgum talinn heillandi persónuleiki en vinkona hans Ólöf frá Hlöðum lýsti fyrstu áhrifum hans á sig í bréfi sem hún skrifaði honum árið 1915.

Hefði ég hitt mann eins og þig ung – og jafnvel fram til síðustu ára, hefði ég lagt upp í óstöðvandi ást og ekkert við neitt ráðið, misst af öllum fengnum og allt farið að forgörðum í ofsafullu eðlinu mínu, því ég hef aldrei fundið nægju mína hjá nokkrum manni fyrr, sem að ég hefi kynnst, en haft ríka þrá eftir að komast í samvinnu með svo þroskuðum anda ...¹³⁹

Ludvig Kaaber hafði haft miklar áhyggjur af vanheilsu Haralds og saknaði þess að heyra prédikanir hans í Fríkirkjunni og óttaðist jafnvel að Haraldur myndi aldrei prédika aftur af sama eldmóð og áður. Eftir að Ludvig og Aðalbjörg höfðu ræðst við tók Aðalbjörg Harald fljótlega undir sinn verndarvæng og leit á það sem part af köllun sinni að aðstoða hann við að byggja sig upp. Þau Aðalbjörg og Haraldur komu sér svo saman um að vera í andlegu sambandi milli Akureyrar og Reykjavíkur og á fimmtudagskvöldum var sérstaklega beðið fyrir Haraldi á fundum guðspekinga á Akureyri. Haraldur og Aðalbjörg skrifuðust mikið á um drauma sína þennan vetur þar sem þau sögðu hvort öðru hvað þau hafði dreymt og réðu í merkingu draumanna. Þá hafði Aðalbjörg þann siðinn á að hún hugleiddi rétt áður en hún lagðist til svefns og taldi sig þannig vera að virkja læknanði hugarorku sem hún síðan beindi til Haralds. Þetta ár, 1917-1918, snérist samband þeirra fyrst og fremst um það að Haraldur næði heilsu sinni og starfsorku aftur. Þá skrifar Aðalbjörg Haraldi fyrst og fremst sem reyndur sálusorgari sem hefur m.a. komist að þeirri

¹³⁷ Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 230.

¹³⁸ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 62.

¹³⁹ Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 236.

niðurstöðu að þjáningin geti að einhverju leyti verið til góðs þrátt fyrir allt en þá vitneskju fær Aðalbjörg úr guðspekinni þar sem þjáningunni er alltaf gefin einhver sérstök merking. Þá gerir guðspekin jafnframt að einhverju leyti ráð fyrir því að manneskjan komi sterkari en áður út úr hremmingum sínum og sorg. Þrátt fyrir að Aðalbjörg væri átján árum yngri en Haraldur var hún tiltölulega vön að aðstoða fólk í sálrænum vanda. Haraldur dáðist að bréfum hennar og las þau yfir aftur og aftur og haldi henni fyrir hæfileika hennar til sálusorgunar og talaði um hana sem „prestinn sinn“ og var feginn því að hún sleppti orðagjálfri sem prestar notuðu svo gjarnan.¹⁴⁰ Þá skrifaði Haraldur í bréfi til Aðalbjargar í mars 1918 að nú sé hann að byrja að ná sér aftur:

Loks er ég farinn að trúa því, að spár yðar muni rætast um það, að lífsgleðin komi aftur, þótt enn eigi ég til að vera dapur aðra stundina. Samt finst mér nú fjörið miklu meira en undanfarið. Og með vorinu færist líf í allt. Næst síðasta sinnið sem ég í fyrra predikaði í Frikirkjunni hét ræða mín: „Orðtak bjartsyninnar.“ – Og orðtakið var þetta: Sumarið er í nánd! Hver veit, ef til vill kann eitthvert sumar enn að vera fram undan mér hérna megin!“¹⁴¹

Eftir áskoranir frá mörgum aðdáendum á Akureyri um að halda fyrirlestra á Norðurlandi, sumarið 1918, lét Haraldur til leiðast og fór norður. Allar líkur eru til þess að löngun hans til að hitta Aðalbjörgu hafi ekki latt hann til að fara en alls staðar var honum fagnað sem hann kom. Í þessari norðurferð Haraldar urðu kynni hans og Aðalbjargar nánari, þau trúlofuðust og fóru saman í ferð um Þingeyjarsýslu. Í kjölfar ferðar Haraldar norður flutti Aðalbjörg með honum suður til Reykjavíkur og með henni Sigríður móðir hennar og Kristín fóstura hennar. Haraldur og Aðalbjörg voru vígð í hjónaband 2. október árið 1918. Aðalbjörg var hagsýn og sjálfstæð og ákvað því að þau myndu gera kaupmála því hún vissi að hefði hún yfirráð yfir peningum væri hún um leið að auka á eigið sjálfstæði. Hún tók svo fjármál heimilisins í sínar hendur. Á þessum tíma var Haraldur orðinn nægilega heilsuhraustur til að sinna bæði störfum sínum við Háskólann og í söfnuðinum á Laugarnesspítala. Aðalbjörg fylgdi honum stundum til þjónustunnar og ræddi við sjúklinga og las fyrir þá. Hún var honum mikill stuðningur þegar hann prédikaði en haft er eftir skáldkonunni Ragnheiði Jónsdóttur að eitt sinn þegar hún hafi verið komin til að hlusta á Harald prédika í kirkju hafi hún séð þegar hann gekk upp í prédikunarstólinn og renndi augunum yfir söfnuðinn í leit að einhverju, gekk svo aftur niður úr stólnum og

¹⁴⁰ Sama heimild, bls. 63-64.

¹⁴¹ Sama heimild, bls. 64.

fór racleiðis til Aðalbjargar og hvíslað einhverju í eyra hennar.¹⁴² Ragnheiður lýsir því þannig:

...Mér er enn í minni ljóminn, sem fylgdi brosinu þegar hún stóð upp og færði sig til á bekknum. Þá skildist mér, að hann hefði verið að biðja hana að sitja þar, sem hann gæti séð framan í hana.¹⁴³

Sumarið 1919 fór Haraldur til London meðal annars til að kanna hvort góðir enskir miðlar fengjust til að koma til Íslands. Þá vonaðist hann einnig til þess að komast á fundi sjálfur hjá miðlum þar sem hann næði sambandi við Bergljótu, fyrrum konu sína og hugsanlega að hún birtist honum í eigin persónu. Haraldur varði degi sínum mest megnis í lestrarsalnum í British Museum á milli þess sem hann heimsótti miðla og áhugafólk um dulspeki og spíritisma. Aðalbjörg hafði beðið Harald um að kynna sér starf guðspekihreyfingarinnar í London og ná fundi með Annie Besant leiðtoga hennar. Haraldur hitti Besant 18. ágúst og færði henni skilaboð frá Aðalbjörgu og sagði henni í stuttu máli frá starfi hennar og málefnum. Í september var svo Haraldur boðið á fyrirlestur í Bournemouth hjá Sir Arthur Conan Doyle, spíritista og höfundu sagnanna um Sherlock Holmes. Eftir fyrirlesturinn var haldið kaffisamsæti með fyrirlesaranum og tóku þeir þá spjall saman og ritar Haraldur í dagbók sína 27. ágúst að þessi dagur sé merkisdagur í hans lífi en fyrir 22 árum hafi hann trúlofast Bergljótu og sé víst að hún hafi verið nálæg honum þennan dag. Haraldur taldi sig oft ná sambandi við Bergljótu í gegnum miðla og sendi börnum sínum kveðjur frá henni. ¹⁴⁴ Á meðan á Englandsför Haralds stóð beið Aðalbjörg heima með barn undir belti og stjórnaði heimilinu af miklum myndarskap. Hún skrifaði honum til London 10. september og sagðist hlakka til að hitta hann aftur um haustið.

... Veistu hvaða endurminning og þrá er einna ríkust hjá mér í sambandi við þig? Það var svo gaman að koma inn á kontórin, þegar þú varst að skrifa, laumast að þér, strjúka höfuðið og kyssa ennið þitt, og svo að halda í blessaða höndina. Í hendinni finn ég sálina mest, en vertu viss, ennið fær marga kossa og höfuðið margar strokur, þegar við hittumst aftur...¹⁴⁵

¹⁴² Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum*, bls. 250-253.

¹⁴³ Sama heimild, bls. 254.

¹⁴⁴ Sama heimild, bls. 259-262.

¹⁴⁵ Sama heimild, bls. 263.

Á þennan fallega hátt skrifaði Aðalbjörg Haraldí og má segja að söknuður hafi legið í orðunum, og kannski ennþá ákveðin spenna. Haraldur lagði svo af stað til Íslands í lok september 1919 en þá hafði Aðalbjörg verið búin að tryggja honum far með togaranum Víði frá Englandi. Nokkrum dögum eftir að Haraldur kom heim, fæddist frumburður þeirra hjóna, Jónas Halldór en við fæðingu hans urðu miklar breytingar á högum fjölskyldunnar í Vinaminni, þar sem þau bjuggu. Þær Sigríður móðir Aðalbjargar og Kristín fóstura hennar höfðu tengst börnum Haralds og Bergljótar vel og sýndu Haraldí umhyggjusemi. Systurdóttir Haralds, Sigríður Jónsdóttir hafði tekið að sér húsmóðurstörf á heimilinu ásamt Soffíu elstu dóttur Haralds, eftir að Bergljót lést. Sigríður hafði gengið Guðrúnu litlu í móðurstað en Guðrún svaf alltaf uppí hjá Sigríði. Þær urðu því nánar og það varð mikið áfall fyrir Guðrúnu litlu þegar Sigríður fór af heimilinu. Aðalbjörg reyndist eldri bræðrunum vel og hvatti þá eindregið og þeir áttu alltaf auðvelt með að leita til hennar. Soffíu, elstu dóttur Haralds fannst hún hins vegar svolítið sett til hliðar þegar Aðalbjörg kom á heimilið en báðar reyndu þær þó allt sem í þeirra valdi stóð til að komast hjá árekstrum. Soffía segir í bréfi við föður sinn sem hún skrifar honum 1919 að hún kunni ekki við sig heima þegar hann sé ekki við. Henni þyki svo vænt um hann og sakni hans svo sárt. Henni finnst hún ekkert geta gert fyrir hann framfar eftir að Aðalbjörg kom inn í líf þeirra og nú finnst henni sér vera ofaukið. Aðalbjörg geri nú allt fyrir hann og ekkert sé eftir fyrir sig. Soffía biður pabba sinn um að hjálpa sér því sig langi svo að verða góð manneskja.¹⁴⁶ Þarna er eins og Soffía hálfpartin tilbiðji föður sinn og vilji gera allt til að gera honum til hæfis. Að sjálfsögðu urðu miklar breytingar á heimilishögum fjölskyldunnar eftir að Aðalbjörg kom þangað, fyrst barnlaus, með móður sína og fóstura. Eftir að Aðalbjörg kom í fjölskylduna var ekki jafn ströngum aga beitt lengur á börnin, því þeir uppeldishættir samræmdust enganvegin kenningum hinnar kennaramenntuðu húsmóðurinnar.¹⁴⁷ Þann 20 september 1922 fæddi Aðalbjörg stúlkubarn sem fékk nafnið Bergljót. Þegar Bergljót var þriggja ára gömul, 1925, flutti fjölskyldan í ráðsmannsíbúðina á Laugarnesspítala sem stóð auð. Haraldur taldi að þar ætti hann auðveldara með að sinna sjúklingunum á spítalanum og Laugarnesið væri hentugra til að ala upp lítil börn en Grjótaþorpið í Reykjavík. Hann hafði grennslast fyrir um það hvort hætta væri á því að kona hans og börn smituðust af holdsveiki og fengið úr því skorið að svo væri ekki. Þá hafði Aðalbjörg talið að auðveldara yrði að verja börnin þarna fyrir hugsanlegri

¹⁴⁶ Sama heimild, bls. 265.

¹⁴⁷ Sama heimild, bls. 263-264.

smithættu, en að verja þau fyrir sollinum í Reykjavík.¹⁴⁸ Með þeim í Laugarnesið flutti einnig Kornelíus, sonur Haralds og Bergljótar, en hann lauk stúdentsprófi voruð 1925 og hóf þá lögfræðinám. Jónas, sonur Aðalbjargar og Haralds, var snemma góður námsmaður og hlúði kennarinn móðir hans vel að þeim hæfileikum. Jónas lauk námi frá Menntaskólanum í Reykjavík en fór svo til Svíþjóðar til frekara náms. Bergljót, dóttir Aðalbjargar og Haralds, giftist Bjarna Rafnar, lækni á Kristnesspítala á Akureyri.¹⁴⁹ Í mars árið 1928, þegar Jónas var átta ára og Bergljót fimm ára, lést faðir þeirr Haraldur Níelsson á skurðarborðinu á kaþólska sjúkrahúsinu í Hafnarfirði, aðeins 59 ára að aldri.¹⁵⁰

5. Trúarafstaðan mótar sjálfsmyndina

5.1 Barátta Ólafíu við trúna

5.1.1 „Þótt móðir geti gleymt barni sínu...“

Þegar Ólafía var 5 ára gömul í steinbæ Þorbjargar fóstur sinnar á Skólavörðustígnum, öðlaðist hún barnatrú hjá Kristínu ömmu sinni sem sat með hana í fanginu á kvöldin og réri henni í svefn. Ólafía hafði tengst frú Sigríði í Viðey móðurböndum en þegar hún var flutt nauðug frá Viðey til Þorbjargar, var það amma hennar Kristín sem komst næst móðurímyndinni í augum Ólafíu. Faðir Ólafíu, sr. Jóhann Knútur, var vissulega guðfræðimenntaður en hvergi kemur fram að Ólafía hafi þekkt hann neitt og því ekki líklegt að starf hans og menntun hafi haft mótandi áhrif á trúarskoðanir hennar. Eins og áður hefur komið fram hófust trúarefasemdir Ólafíu strax í kristinfræðslu í barnaskóla en þar gekk henni vel á prófum í biblíusögum sem gerði það að verkum að hún fór að efast og trúði því ekki að það væri svona auðvelt að gera grein fyrir Guði ef hann ætti að vera óendanlegur og almáttugur.¹⁵¹ Vorið 1882, þegar Ólafía var 19 ára gömul, ákváðu Þorbjörg og Ólafía að hún skyldi taka póstskipið til Seyðisfjarðar og fara þaðan að Kálfafellsstað í Suðursveit og heimsækja foreldra sína og systkini. Ragnheiður og Jóhann Knútur, blóðforeldrar Ólafíu stóðu á bæjarhellunni þegar Ólafía reið í hlað. Hún minnst þess að þær mæðgur hafi fundið báðar fyrir sterkri einingu móður og barns þetta sumar. Ólafía bauðst til að vera lengur hjá þeim en þetta eina sumar, þar sem Jóhann bróðir

¹⁴⁸ Sama heimild, bls. 306.

¹⁴⁹ Sama heimild, bls. 307-308.

¹⁵⁰ Sama heimild, bls. 9.

¹⁵¹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 54.

hennar var nýlátinn en móðir hennar þvertók fyrir það því Þorbjörg hefði fóstað hana og hjá henni ætti hún að vera. Þetta var ekki rætt frekar og um haustið hélt hún aftur til Reykjavíkur með landpóstinum og sá foreldra sína aldrei aftur eftir þetta. Á heimleið sinni aftur til Reykjavíkur varð Ólafía fyrir trúarlegri reynslu. Þann dag hafði Ólafía riðið að Svínafelli í Öræfum og hrifist af stórkostlegri náttúrunni. Um kvöldið lá hún svo vakandi og leiddi hugann að því að ef Guð hefði skapað náttúruna yrði hún að kynnast honum. Hún lýsti tilfinningunni þannig að allt hafi horfið henni nema þessi eina þrá – að sjá Guð ef hann væri til. Hún lagði allt sitt traust á Guð því eins og haft er eftir henni síðar „þótt móðir geti gleymt barni sínu, þá gleymir Guð ekki smælingjum sínum“.¹⁵²

5.1.2 Jesús sem heimili

Næsta trúarreynsla Ólafíu varð þegar hún var á heimleið til Íslands í fyrsta sinn eftir þriggja missera dvöl í Noregi en þá tengdist hún Guði á allt annan hátt en áður. Hún hafði þá verið beðin um að gerast umboðsmaður fyrir breska líftryggingafélagið Star sem hafði hug á að koma undir sig fótunum á Íslandi og í Færeyjum og vildi fá þessa mælsku íslensku konu til að tala sínu máli. Ólafía bókaði sig á skip frá Kaupmannahöfn til Færeyja vorið 1894 en þá var hún 31 árs gömul.¹⁵³ Í lestinni á leið til Kaupmannahafnar, þaðan sem skipið átti að fara, varð Ólafía fyrir upplifun sem markaði djúp spor í líf hennar uppfrá því. Hún hafði lagt sig út af á bekk í lestinni þegar birta fór af degi og hún settist upp til að virða fyrir sér landslagið. Þá var hún allt í einu orðin alein í vagninum, því báðar konurnar sem sátu þar um kvöldið höfðu farið úr vagninum í Smálöndum.

Þegar jeg hafði setið uppi litla stund, var allur svefn af augum mjer og jeg fann ekki til þreytu. Jeg var himin lifandi glöð yfir tilverunni. Nú var jeg á heimleið! Jeg hafði þá verið þrjú misseri að heiman, og hafði gengið alt furðulega að óskum ...
Jeg var snortin þakklætistilfinningu til Guðs.¹⁵⁴

Þegar Ólafía vaknaði um borð í lestinni fann hún fyrir einhverskonar sælutilfinningu í bland við óútskýranlegt þakklæti. Hún eignaði Guði alla sína velgengni fram að þessu eða eins og hún sagði: „Mjer var það fyllilega ljóst, að þetta var alt Guðs handleiðsla; sjálf hafði

¹⁵² Sama heimild, bls. 97-98.

¹⁵³ Sama heimild, bls. 144-145.

¹⁵⁴ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 64-65.

jeg ekkert til þess unnið.“ Og nú átti hún að takast á við verkefni heima á Íslandi þar sem hún þráði að verða öllum að liði. Hana langaði að gera svo margt og hugurinn leitaði lengra og lengra, út yfir tíma og rúm og mátt og megin. Þá datt henni skyndilega í hug það sem frú Lorens hafði sagt við þær stúlkurnar á gistiheimilinu í Osló, um að eilíft líf öðluðust ekki aðrir en sanntúaðir.¹⁵⁵ Eins og áður hafði gerst á tímamótum í lífi Ólafíu leitaði hugur hennar til Guðs. Þegar þarna var komið vildi Ólafía ekki deyja og hverfa þá í gleysku eins og þegar hún var lítil stúlka heldur vildi hún öðlast eilíft líf. Hún ákvað því að byrja aftur að trú á Guð og þótt hún hefði aldrei kropið og beðið bænir á gistiheimilinu hjá frú Lorens kraup hún niður þarna í járnbrautarlestinni, játaði syndir sínar og bað um að fá að eiga eilíft líf með Jesú. Hún lýsti þessu atviki ekki sem átakalausum því þegar hún bjó sig undir að krjúpa þá hafi helst yfir hana hálfgerð óbeit og mótþrói og sál hennar hafi risið gegn þessari gjörð. Þegar hún svo reis aftur á fætur var hún orðin himinglöð á ný og hafði þá öðlast aftur þá trú sem hún hafði stuðst við sem barn. Hún hafði fundið Jesús á nýjan leik, eftir margra ára bið.¹⁵⁶ Ólafía lýsir tilfinningunni á eftirfarandi hátt:

Jeg var í einu vetfangi komin til Jesú, eins og þegar jeg var lítil, og trúði honum fyrir öllu og bað hann um allt. Það var eins og að finna vin sinn eftir margra ára fjarveru, eins og að koma á gamalt heimili, þar sem maður kannast við hvern krók og kima.¹⁵⁷

Hér er athyglisvert hvernig stefið um Jesú sem *heimili* birtist Ólafíu – var hún kannski komin aftur heim til foreldra sinna á Mosfelli, þaðan sem hún var send í burtu sem lítið barn? Var það alltaf heimilið og móðurástin sem hún var að leita eftir? Atvikið í lestinni var þó aðeins eitt atvik af nokkrum í trúarbaráttu Ólafíu, því upp frá því áttu eftir að koma margskonar efasemdir. Þegar enskur prédikari kom til Íslands sumarið 1901, fylltist Ólafía andúð sem lýsti sér á þennan hátt:

Allt sem laut að friðþægingunni, eða kenningunni um syndasekt mannkynsins, sem henni er óhjákvæmilega samfara, hratt mér ósjálfrátt frá sér, eins og rafmagnsstraumur, sem maður snertir í ógáti. Ég fylltist ósjálfrátt megnum mótþróa.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Sama heimild, bls. 64-65.

¹⁵⁶ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 146-147.

¹⁵⁷ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 66-67.

¹⁵⁸ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 309. Ekki er minnst á það í ævisögu Ólafíu hvað enski prédikarinn hét, sem kom til Íslands 1901.

Þá vafðist spurningin um frelsun mannsins frá syndinni fyrir Ólafíu og hún taldi sig ekki sjálfa geta talað um slíkt eða boðað það ef hún vissi ekki í hverju það væri fólgið. Niðurstaða hennar varð þá sú að til þess að komast að svarinu, yrði hún að fara að Guðs vilja og þóknast honum í verki. Með þessu hugarfari fór Ólafía til Noregs haustið 1903 en þá helltust yfir hana þær hugsanir að hún hefði brugðist þeim sem hefðu þurft á henni að halda í lífinu. Hún þjáðist af nagandi samviskubiti um að hún hefði óviljandi svikið þá sem þurftu stuðning hennar. Sigríður Dúna kemur með þá tilgátu að hér sé Ólafía hugsanlega að tala um Einar frænda sinn sem hafi átt að vera ástfanginn af henni á unglingsárum. Það er í það minnsta ljóst að Ólafía fylltist einhverskonar tómarúmi þegar þarna var komið sögu. Kannski var það rótleysið og endalaus flakkið sem hún hafði búið við frá því hún var lítil stúlka sem nú kom aftan að henni sem þeldökkt ský. Þorbjörg, hennar eini fasti tilverupunktur í lífinu var líka horfin, og hvað tók þá við?

5.1.3 Baráttan við blóð Krists

Í Vesturheimi hafði Ólafía fyrst kynnst hugmyndum enska prédikarans Charles Haddon Spurgeon sem var vinsæll prédikari á 19. öld. Fyrstu kynni Ólafíu af hugmyndum Spurgeons voru í járnbrautarvagni en gamall trúboði um borð hafði boðist til að lána henni bók Spurgeons sér til afþreyingar. Ólafía þáði boðið en hafði ekki lesið lengi þegar hún skilaði trúboðanum bókinni og sagði honum að kenningu Spurgeons um mannseðlið gæti hún aldrei orðið sammála. Það var svo ekki fyrr en Ólafía var komin út til Ytterøy að það upp fyrir henni hvað Spurgeon hafði átt við þegar hann talaði um að Jesús væri frelsari syndara. Þá gerði hún sér grein fyrir því að fyrst hún væri syndari, hlyti hún að vera hólpin. Nú gat hún loks meðtekið friðþæginguna sem fólst í blóði Krists.¹⁵⁹ Það er ljóst að Ólafía var leitandi einstaklingur sem glímdi lengi við trúna og eftir að hún kom til Noregs og upplifði þar þunglyndi hvarf hún í móðurfaðm Guðs þar sem hún fann þá ást og umhyggju sem hún hafði ætíð leitað eftir.¹⁶⁰

Það er ljóst að kristin trú skipaði stóran sess í Hinu íslenska kvenfélagi þeirra Ólafíu og Þorbjargar, en kærleiksboðskapur kristinnar trúar og líkn Krists á bágstöddum úr biblíusögnum voru mikil hvatning fyrir konur til að láta til sín taka í heiminum. Það minni

¹⁵⁹ Sama heimild, bls. 311-312.

¹⁶⁰ Sama heimild, bls. 314-315.

hljómar sterkt í störfum Kvenfélagsins og einnig í störfum Ólafíu með bágstöddum konum í Noregi.¹⁶¹

5.2 Trúkonan Aðalbjörg

5.2.1 Einmana barn

Þegar Aðalbjörg Sigurðardóttir var sjö ára gömul varð hún fyrir trúarupplifun í fyrsta skipti. Hún lýsti þeirri upplifun í erindi sem hún flutti á fundi S.R.F.Í, 30. mars 1922, þá 35 ára gömul. Hún lýsir atvikinu á þannig að hún hafi setið ein frammi í eldhúsi og sökkt sér í hugsanir um það hvernig stæði á því að hver manneskja væri aðskilin frá öðrum manneskjum, að stelpa sem hún þekkti af næsta bæ, væri Sigga í Ystagerði en sjálf væri hún hins vegar Alla í Miklagarði, en það var hún kölluð þá. Það sem Aðalbjörg velti fyrir sér var það hvernig stæði á því að einstaklingarnir væru allir aðskildir, hver persóna væri óháð annarri manneskju. Þá var eins og skyndilega væri kippt burtu þessum múrum sem aðskildu einstaklinga og henni fannst hún geta sameinast öðru fólki – allir væru eitt. Hún lýsir því þannig að einstaklingsvitund hennar hafi þanist út á þann hátt að hún sjálf væri ekki lengur háð líkama sínum, heldur væri komin út fyrir tíma og rúm og lifði í eilífðinni. Þessari líðan Aðalbjargar fylgdi mikil sælutilfinning sem hún hafði aldrei fundið fyrir áður. Þá minnst Aðalbjörg þess einnig að draumalíf hennar hafi verið sérstaklega frjótt á þessu tímabili. Nótt eftir nótt dvaldi hún í hinum dýrðlegustu sölum sem enga fyrirmynd áttu sér í raunveruleikanum. Þá var hún gjarnan innan um þrúðbúið fólk, venjulega hvítklætt, en sjaldnast eða aldrei var hún vön að sjá hvítklætt fólk. Eitt sinn minntist Aðalbjörg á það við konu á heimilinu að hún hlakkaði til kvöldsins og þess að fara að sofa svo hún kæmist inn í þessa dýrðarveröld sína. Konan rak upp stór augu og sagði Aðalbjörgu að láta slíkt ekki heyrast, að hún barnið hlakkaði til næturinnar.¹⁶²

Hvað sem öðru leið þá virtist Aðalbjörg hafa verið næmt barn sem lifði óvanalega sterku bænalífi. Samband hennar við náttúruna var sterkt og hún var sjálfri sér nóg. Það skal tekið fram að fyrirlesturinn sem hér er vitnað til eru endurminningar sem Aðalbjörg flutti á fundi hjá Sálarrannsóknarfélagi Íslands en þá var hún orðin eiginkona sr. Haralds

¹⁶¹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna, Frumkvöðullinn Ólafía Jóhannsdóttir“, *Kvennabarátta og kristin trú*. Ritstj. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 205-231, hér bls. 213-214.

¹⁶² Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Ýmislegt úr eiginni reynslu“, bls. 186-190.

Níelssonar prófessors. Pétur Pétursson hefur sett fram tilgátu um að þá dulrænu reynslu sem Aðalbjörg upplifði sem barn megi að einhverju leyti rekja til fjarlægðarinnar við föðurinn sem var veikur af holdsveiki nánast alla hennar barnæsku. Þá sé líklegt að dulúðin hafi á einhvern hátt komið í staðinn fyrir eða bætt henni upp það tómaróm og þá fjarlægð sem hún upplifði gagnvart foreldrum sínum sem barn en eins og áður hefur komið fram var Aðalbjörg að mestu alin upp hjá fóstur sinni Kristínu, vegna veikinda föður síns. Þá er hugsanlegt að fjarlægðin við foreldrana hafi styrkt vitund hennar um sjálfa sig sem einstakling og um leið dregið ákveðin mörk milli sjálfsvitundar og umhverfis. Um leið gæti hún hafa óttast, vegna einsemdar sinnar sem barn, að einangrast og fyrir vikið orðið næm á nauðsyn þess að mynda tengsl við aðra og skapa samkennd, sem síðar átti eftir að koma í ljós að varð óvenju sterk hjá henni. Sjálf talaði Aðalbjörg um „múra sérvitundar“ sinnar en þeir voru hugsanlega ástæðan fyrir því að hún syrgði ekki föður sinn við andlát hans. Áfallið vegna dauða hans kom svo seinna, þegar hún missti vinkonu sína, og jafnöldru, Jakóbínu Jónsdóttur en þá er eins og Aðalbjörg hafi loks leyft sér að syrgja föður sinn.¹⁶³

5.2.2 Trúarefi

Þegar Aðalbjörg var komin á fermingaraldur og hóf að ganga til prestsins í fyrsta sinn, fóru að vakna hjá henni ýmsar efasemdir og hún fór að reka sig á mótsagnir. Henni fannst þær kenningar sem hún lærði fyrir fermingu ekki rýma við þær hugmyndir sem hún hafði áður haft um hið ósýnilega. Hennar eigin Guðsmynd stangaðist á við það sem var kennt. Þrátt fyrir að presturinn væri hinn allra vænsti maður eins og hún orðaði það sjálf, þá taldi hún hann ekki hafa verið færán um að hjálpa sér að vinna úr því áfalli sem hún glímdi við ásamt því að vera á viðkvæmum unglingsaldri. Niðurstaða Aðalbjargar var sú að hefði hún mátt ráða sjálf fermingarvorið sitt, þá hefði hún ekki látið ferma sig. Næstu árin eftir ferminguna hrundu allir „trúarlærdómar“ til grunna. Ódauðleikatrúin og Guðstrúin fóru sömu leið og Aðalbjörg dró þá ályktun að fyrst eitthvað í kristindómnum félli hlytu öll trúarbrögð heimsins að vera heimska. Aðalbjörg hætti af ásettu ráði að biðja til Guðs og sleit sig úr sambandinu sem hún hafði lifað í við hið ósýnilega. Það samband taldi hún nú vera sjálfsblekkingu og heimsku. Draumar hennar og hugljómun hurfu eins og dögg fyrir

¹⁶³ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 46.

sólu. Svona var ástatt fyrir Aðalbjörgu þegar vinkona hennar og frænka dó, og er líklegt að áfallið hafi orðið henni þeim mun þyngra fyrir vikið.¹⁶⁴

Á svipuðum tíma og Aðalbjörg kynntist spíritisma kynntist hún einnig guðspekinni og las hún hvorutveggja jöfnum höndum. Hún tekur skýrt fram í endurminningum sínum að hún hafi alls ekki trúað því fyrst sem stóð í kenningum um spíritisma og guðspeki. Á þessum tíma fór Aðalbjörg að þrá það sem hún hafði haft í bernsku en hvernig sem hún reyndi náði hún því ekki aftur.

5.2.3 Trúarsannfæring

Sjö árum eftir fráfall vinkonu Aðalbjargar gerðist það að hún sat eitt kvöldið, ein í herberginu sínu og var þá eins og múrarnir hryndu. Hún minnst þess ekki að neitt sérstakt hafi gerst en skyndilega fann hún aftur „heildarlífið“, fann sig hvíla í faðmi „altilverunnar“ ásamt öllum öðrum sálum. Það var þarna sem þessi „sannleikur“ eins og hún kallaði hann sjálf, festist í meðvitund hennar og ekkert gat haggð honum fram.¹⁶⁵ Þegar Aðalbjörg var orðin kennslukona á Akureyri var hún ásamt nokkrum vinum sínum í fyrirbænahópi sem bað fyrir veiku fólki og nýdánu. Þá fór hún að verða vör við menn sem þau höfðu beðið fyrir, líklega á sömu stundu og þeir skildu við. Í áðurnefndum fyrirlestri Aðalbjargar, „Ýmislegt úr eiginni reynslu“, rekur hún reynslu sína af draumlífi og starfi utan líkama, skilaboðum frá framliðnum, lækningaáhrifum úr öðrum heimum og fleiru í þeim dúr, bæði áður og eftir að hún kynntist manni sínum, Haraldi Níelssyni prófessor.¹⁶⁶

Og þegar eg nú lít yfir mitt liðna líf, og spyr sjálfa mig, hvað það sé, sem sé mér minnistæðast og raunverulegast, hvaða fjallatindar endurminninganna það séu, sem gnæfi við himin yfir sléttlendi daglega lífsins, sem kemur og fer og gleymist bráðlega að mestu leyti, þá eru það ekki atburðir frá þessu jarðneska lífi, hvorki unaðssemða- eða sorgarstundir. Nei, þungamiðja lífs míns, kjölfestan í lífsfleyi mínu, ef eg mætti svo segja, eru að[-]eins nokkur augnablik samtals, lifuð í draumum á einhverju æðra sviði tilverunnar en því jarðneska, en svo þrungin af lífi, ljósi og sælu, að við hliðina á því verður þetta jarðneska vökulíf líkast vondum draumi.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Ýmislegt úr eiginni reynslu“, bls. 192.

¹⁶⁵ Sama heimild, bls. 193.

¹⁶⁶ Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Ýmislegt úr eiginni reynslu“, bls. 24-41.

¹⁶⁷ Sama heimild, bls. 187-188.

Þegar Aðalbjörg kynntist guðspekinni¹⁶⁸ varð hún fyrir hvatningu til að hlúa enn frekar að þeirri dulrænu reynslu sem hún hafði fyrst öðlast í bernsku. Við uppgötvun Aðalbjargar á guðspekinni styrktist sjálfsmynd hennar og hún öðlaðist heildstæða lífssýn. Trúarreynsla Aðalbjargar var að öllum líkindum ekki alltaf uppbyggileg fyrir hana á unga aldri, þegar hún ekki hafði ekki þroska til að takast á við þá dulrænu upplifun sem hún varð fyrir. Pétur Pétursson hefur bent á, í rannsóknum sínum á dulrænni reynslu, að mýstikerar eigi það oft sameiginlegt að hafa misst eða fjarlægst foreldra sína sem börn. Það hafi átt við um Aðalbjörgu og einnig um indverska drenginn Krishnamurti sem kom mikið við sögu á fullorðinsárum Aðalbjargar.¹⁶⁹

6. Áhrif Ólafíu og Aðalbjargar á íslenska kvennabaráttu

6.1 Kvenréttindakonan Ólafía

Haustið 1893 steig Ólafía Jóhannsdóttir fyrst fram sem kvenréttindakona en þá hélt hún tvo fyrirlestra í Kaupmannahöfn; annan um hag kvenna á Íslandi og hinn um kosningarétt kvenna. Þessa fyrirlestra hélt hún annars vegar hjá *Dansk Kvindesamfund* og hins vegar hjá *Kvindevalgretsforeningen* sem barðist sérstaklega fyrir kosningarétti kvenna. Fyrirlestrarnir hafa ekki varðveist en það er þó haft eftir danska blaðinu *Politiken* að í hinum síðari hafi Ólafía sagt frá því að íslenskar konur hafi fengið kosningarétt til sveitarstjórna árið 1882 og að hún undrist að danskar konur hafi ekki enn fengið sama rétt.¹⁷⁰ Ólafíu fannst sá munur sem var á körlum og konum á þessum tíma augljós og óréttlátur. Karlar gátu hlotið menntun, kosið í kosningum og boðið sig fram og höfðu fjárhagsleg yfirráð yfir konum. Ólafía hafði mjög sterka réttlætiskennd, auk þess sem hún ólst upp hjá mikilli baráttukonu sem lét ekki segja sér að þegja á fundum – þrátt fyrir að hún væri stödd þar ein innan um eintóma karlmenn og hefði í raun ekki leyfi til að tala þar. Þegar Ólafía flutti til Noregs 1894 kynntist hún Hvítabandinu og var fyrst íslenskra kvenna til að ganga í þau samtök. Hvítabandið hafði það að markmiði að breiða út

¹⁶⁸ Sbr. Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 50 þá styðst guðspeki við kristna siðfræði til mótvægis við hið vélræna karmalögmál um orsök og afleiðingu sem nær út fyrir gróf og dauða. Æðstu boð guðspekinnar eins og hún er stunduð á Íslandi, eru fyrirgefning og kærleikur. Guðspekingar meta gildi sjálfsórnar og vilja útrýma eigingirni og sjálfelsku.

¹⁶⁹ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 50.

¹⁷⁰ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna“, bls. 207.

kristilegan boðskap, aðstoða bágstadda og sporna gegn áfengisnotkun. Á þessum tíma hafði Ólafía verið félagi í Góðtemplarareglunni á Íslandi frá stofnun hennar en það félag gaf sig út fyrir að sporna gegn ofdrykkju. Í endurminningum sínum segist Ólafía ekki hafa átt sér neina sérstaka trú fram að þessu en þarna hafi hún öðlast vísi að trú í fyrsta sinn síðan hún sat með ömmu sinni á Skólavörðuholtinu og lærði af henni biblúsögurnar sem barn. Á þessum tíma hafði norska stúdentafélagið boðið Ólafíu að halda fyrirlestur um stofnun háskóla á Íslandi en Benedikt og Þorbjörg móðursystkini hennar, höfðu þá barist af alefli fyrir því máli heima á Íslandi. Það má því segja að Ólafía hafi fengið staðfestingu á því að hún hafi verið góður fyrirlesari því þá flutti hún framúrskarandi fyrirlestur um nauðsyn háskóla á Íslandi, sem góður rómur fór af. Framsaga Ólafíu vakti mikla lukku og ritað var um fyrirlesturinn í blöðum og í kjölfarið bauðst henni óvenjuleg atvinna þegar hún fékk tilboð um að gerast umboðsmaður breska líftryggingafélagsins *Star* á Íslandi og í Færeyjum. Launin sem henni voru boðin voru það há að hún gat nú öðlast fjárhagslegt sjálfstæði. Ólafíu voru boðnar 300 krónur í laun á ári en laun vinnukonu á sama tíma voru um fjörutíu krónur á ári auk fæðis og húsnæðis. Tilboðið sem Ólafía fékk var því talsvert betra en gekk og gerðist.¹⁷¹ Ólafía vissi fyrir víst að þetta var gott boð en áður en hún þáði boðið kynnti hún sér rækilega hvort félagið væri áreiðanlegt. Hún vissi að líftryggingar voru taldar hagstæðar og gátu komið sér vel fyrir Íslendinga. Hún taldi þó raunhæft að erfitt væri að koma á fót innlendu líftryggingarfélagi á Íslandi og sá fljótlega að skilyrði *Star* félagsins myndu eiga vel við hér á landi.¹⁷²

Sumarið 1893 hafði frumvarp til laga um stofnun háskóla á Íslandi verið samþykkt á Alþingi en þá hafði Benedikt móðurbróðir Ólafíu barist fyrir málinu í rúman áratug. Hann hafði þá sett á stofn samtök sem stóðu fyrir samskotum til styrktar málinu og Þorbjörg systir hans lét ekki sitt eftir liggja í þeim málum heldur hóaði hún saman 200 konum á fund, 26. janúar 1894, þar sem ákveðið var að þær stofnuðu sinn eigin sjóð til styrktar háskóla á landinu. Þá hugsuðu konurnar sér meðal annars gott til glóðarinnar að þurfa ekki að senda syni sína í sollinn í Kaupmannahöfn heldur gætu þeir verið lengur heima á Íslandi. Kosið var í sérstaka framkvæmdanefnd sem hafði það hlutverk að fylgjast með málinu og þó að fundurinn hafi nánast eingöngu snúið að háskólamálinu þá hefur hann jafnframt verið talinn stofnfundur Hins íslenska kvenfélags. Markmið Hins íslenska kvenfélags var fyrst og fremst að auka réttindi kvenna á Íslandi, vekja hjá þeim gagnrýna

¹⁷¹ Sama heimild, bls. 209.

¹⁷² Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 63.

hugsun varðandi réttindi sín og vinna skipulega að því að bæta hag þeirra. Þá var jafnframt lagt talsvert upp úr því að eitt af markmiðum félagsins væri að efla menningarlausni kvennanna.¹⁷³ Hinn 25. ágúst 1894 var haldin samkoma í Góðtemplarahúsinu á vegum Hins íslenska kvenfélags, þar sem Ólafía flutti fyrirlestur um háskólamálið og sagði m.a. að erlendis væru íslenskar konur taldar þrekmeiri og hugaðri en aðrar konur.¹⁷⁴ Í fyrirlestrinum rakti hún rökin fyrir því af hverju háskóli ætti að rísa á Íslandi og vitnaði í orðrétta áskorun sem Hið íslenska kvenfélag sendi út í apríl 1894 og hljóðaði svo:

Eins og öllum mun kunnugt af blöðunum og Þingtíðindunum, er hjá ótal mörgum hinum beztu mönnum þjóðarinnar vaknaður áhugi á því, að reyna að koma hjer upp háskóla, það er að segja: Stofnun til menntunar fyrir embættismaefni og til aukningar og eflingar vísindum og fróðleik á Íslandi. Það er hugsun manna, að stofnun þessi, ef hún getur komizt á, eigi að vera sem mest sniðin eftir ástæðum landsins og efnahag. Prestaskóli og læknaskóli eru hjer til, en lagaskóla vantar, og er hans þó ekki sízt þörf. Þessa þrjá skóla ætti að sameina í eina heild og bæta svo smátt og smátt við öðrum vísindagreinum, eftir því sem fje og hæf[i]r menn eru fyrir hendi.¹⁷⁵

Í þessari áskorun er m.a. greint frá því hvernig stofnun háskóli á Íslandi skuli vera. Hér er bent á hagkvæmni þess að þessir þrír skólar (prestaskóli, læknaskóli og lagaskóli) séu sameinaðir í eina rekstrareiningu og við hana bætist svo smátt og smátt aðrar vísindagreinar eftir því sem fjármagn leyfi. Ólafía hélt hvern fyrirlesturinn á fætur öðrum á fundum hjá Hinu íslenska kvenfélagi og skipti þá miklu sá stuðningur sem hún fékk hjá fóstur sinni Þorbjörgu. Ólafía var kosin varaforseti félagsins þann 20. nóvember 1894 og fékk einnig sæti í ritnefnd ársrits félagsins á sama tíma og átti stóran þátt í útgáfu þess næstu árin og var að jafnaði alltaf með eina grein sem þar birtist. Þorbjörg fóstur Ólafíu var lífið og sálin í Hinu íslenska kvenfélagi frá upphafi á meðan henni entist aldur og heilsa til. Ólafía var hennar hægri hönd í öllu því starfi og ferðaðist mikið um landið og ritaði bréf í hvatningarskyni.¹⁷⁶ Eins og Sigríður Dúna hefur bent á er ljóst af fundargerðum Hins íslenska kvenfélags að seinni árin hefur Ólafía verið mikil driffjöður í starfsemi félagsins. Hún stýrði fundum þess, var í hverri nefndinni á fætur annarri og hafði þar af leiðandi

¹⁷³ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna“, bls. 210-211.

¹⁷⁴ Sama heimild, bls. 212.

¹⁷⁵ Ólafía Jóhannsdóttir, „Háskólamálið“, *Ársrit Hins Íslenska kvenfélags* 1. árgangur: 1. tölublað/1895, bls. 3-48, hér bls. 20-21.

¹⁷⁶ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 69.

mikil áhrif innan félagsins. Hún var kosin fulltrúi félagsins á Þingvallafund um þjóðmálin en það tók talsverðan tíma að sannfæra nefndina, sem einungis var skipuð körlum, um að kona gæti átt sæti á Þingvallafundi en þetta var í fyrsta sinn sem til stóð að kona fengi sæti í nefndinni.¹⁷⁷

Árið 1896 birtist grein í *Ársriti Hins íslenska kvenfélags* eftir Ólafíu þar sem hún fjallar m.a. um að sú skoðun að konur geti ekki lært eins og karlmenn og nýtt vitneskju sína til framkvæmda, sé úrelt. Þá bendir hún ekki bara á að konur færi út kvíarnar yfir á svið karlmanna heldur hvetur hún einnig til þess að karlmen geri nú slíkt hið sama og fari að vinna sitthvað af þeim þjónustustörfum sem konur hafi unnið hingað til. Ólafía bendir einnig á að karlmenn í Vesturheimi hafi rutt veginn á þessu sviði:

Svo væri skaðlaust þó karlmenn gjörðu sitt hvað af þjónustubrögðum sínum, sem kvennfólkið eins og nú tíðkast verður að gjöra. Annarstaðar, þar sem það er siður að vinnumenn kaupa út þjónustu, verða þeir fegnir að dytta að fötum sínum það sem þeir geta, og eru hvorki af sjálfum sjer nje öðrum álitnir minni menn fyrir það. Í Vesturheimi tala jeg ekki um hvað karlmenn gjóra[a] margt af því, sem hjer er álitid eingöngu kvennfólksverk, og ættum vjer heldur að mæna aðdáunaraugum til Vesturheimsmanna í þessu, en sumu ó[ö]ðru, er vjer teljum þá og land þeirra hafa til gildis fram yfir oss.¹⁷⁸

Ólafía tekur það einnig skýrt fram í greininni að hún telji að gríðar mikilvægt sé að konur fái kosningarétt og kjörgengi. Hún reynir um leið að höfða til réttlætiskenndar kvenna með því að setja ofan í við þær fyrir sinnuleysi um réttindi sín.¹⁷⁹ Að sama skapi finnst Ólafíu fráleitt að vinnukonur fái alltaf lægri laun en vinnumenn því störf þeirra séu mjög oft sambærileg:

Á Breiðafirði er það almennt, að konur fara jafnt karlmönnum í »eyjaferðir« og þar er sagt um marga stúlku, að hún »rói eins og karlmaður«. Það eru líka stúlkur, sem »slá eins og karlmaður«, en engin stúlka fær kaup eins og karlmaður.¹⁸⁰

Þegar Þorbjörg fóstur Ólafíu dó, árið 1903, seldi hún Benedikt móðurbróður sínum húsið og ákvað að fara af landi brott. Í lok febrúar sótti Ólafía sinn síðasta stúkufund í Reykjavík og segir í fundargerðinni að Ólafía hafi „talað af skörungsskap“ þar sem hún ræddi

¹⁷⁷ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna“, bls. 213.

¹⁷⁸ Ólafía Jóhannsdóttir, „Kvennrjettindamálið á Íslandi“, *Ársrit Hins Íslenska kvenfélags* 2. árgangur: 1. tölublað/1896, bls. 3-66, hér bls. 8.

¹⁷⁹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna“, bls. 215.

¹⁸⁰ Ólafía Jóhannsdóttir, „Kvennrjettindamálið á Íslandi“, bls. 9-10.

bindindismál þetta kalda febrúarkvöld. Kvenfélagskonur sínar kvaddi hún á fundi, 27. apríl, með stuttri ræðu og óskaði félaginu góðs gengis og hvatti til að þær yrðu góðar félagskonur.¹⁸¹ Þegar Ólafía er komin til Noregs má segja að kvennabarátta hennar hefjist á annan hátt en þá hefur hún ötula baráttu að mannúðarmálum og stofnar hjálparsamtök og heimili fyrir vændiskonur. Þar tók hún að sér hlutverk „móðurinnar“ sem hún aldrei varð. Sigríður Dúna bendir á í ævisögu Ólafíu, að þögn ríki um baráttu Ólafíu fyrir kvenfrelsi. En hvað á hún við með þeirri þögn? Sigríður Dúna túlkar þögnina sem ákveðna heimild um Ólafíu og hvernig hún frelsaðist frá myrkri trúleysisins, gafst upp og leitaði til Guðs eftir nándinni við móðurina sem hún aldrei hafði fundið, eftir að hún var flutt nauðug frá frú Sigríði í Viðey. Þá bendir hún jafnframt á að Ólafía hafi ekki talið „kvenfrelsisbrölt“ samræmast lögmáli föðurins og því strikað það út úr sögu sinni þegar hún tók trú á ný í Noregi. Sigríður Dúna telur að ýmislegt sem Ólafía segi í endurminningum sínum, eins og að konur á Íslandi hafi aldrei verið kúgaðar, sé fyrst og fremst heimild um þennan „viðsnúning“ Ólafíu, en ekki til marks um hugmyndir hennar um stöðu kvenna. Þær sé miklu fremur að finna í greinum hennar fyrir þennan tíma.¹⁸²

6.2 Kvenréttindakonan Aðalbjörg

„Ég hef átt ákaflega hamingjusama ævi, því svo mikið af mínum hugsjónum hefur ræst“. Með þessari tilvitnun í blaðaviðtal við Aðalbjörgu á áttæðisafmæli hennar, hefjast minningarorð sem rituð voru um hana af Sigríði Thorlacius í *Æviminningabók Menningar – og minningarsjóðs kvenna* árið 1984. Árið 1905 lauk Aðalbjörg kennaraprófi frá Flensborg í Hafnarfirði og í kjölfar þess fékk hún starf sem heimiliskennari í Hafnarfirði eins og áður hefur komið fram. Á þessum árum var Ungmennafélag Íslands stofnað og hóf Aðalbjörg að sækja fundi hjá ungmennafélagshreyfingunni í Hafnarfirði. Fyrst og fremst hreyfst Aðalbjörg af hugsjón hreyfingarinnar um réttindi kvenna og endurreisn þjóðarinnar. Aðalbjörg var svo fastráðin kennari við Barnaskóla Akureyrar haustið 1908 en á sama tíma tók gildi skólaskylda barna frá aldrinum 10-14 ára. Á þessum tíma sigldi Aðalbjörg erlendis og kynnti sér kennslumál á Norðurlöndunum og var það upphafið af fjölmörgum utanlandsferðum hennar þar sem hún var fulltrúi Íslands á fundum um fræðslu og uppeldismál. Aðalbjörg hafði kynnt sér kenningar uppeldisfræðingsins og

¹⁸¹ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 295.

¹⁸² Sama heimild, bls. 468.

læknisins Mariu Montessori og skrifaði greinar og flutti um þær erindi.¹⁸³ Árið 1908 stofnaði Aðalbjörg guðspekifélag á Akureyri en félagið byrjaði sem leshringur um boðskap guðspekinnar. Brátt bættust í hópinn karlar og konur sem höfðu áhuga á guðspekinni og voru þar á meðal Jónas Jónasson prestur og kennari á Akureyri, Einar H. Kvaran, síðar náinn vinur Haralds Níelssonar og skáldið Matthías Jochumsson. Formlegt nafn félagsins varð svo Systkinabandið og árið 1913 varð félagið að formlegri guðspekistúku. Það má því með sannri segja að Aðalbjörg hafi verið nokkurs konar móðir guðspekihreyfingarinnar á Íslandi en síðar var Aðalbjörg einnig fengin til að undirbúa stofnun guðspekistúku í Reykjavík undir stjórn Ludvigs Kaaber vinar hennar.¹⁸⁴ Þegar Aðalbjörg bjó á Akureyri tók hún virkan þátt í félagsstörfum en hún var í Kvenréttindafélaginu og Sjálfstæðisfélaginu Skjaldborg sem barðist fyrir sjálfstæði landsins. Þegar Aðalbjörg flytur til Reykjavíkur og giftist Haraldi, árið 1918, verða þáttaskil í lífi hennar. Upp frá því má segja að Aðalbjörg hafi hafið ritstörf sín af alvöru en þá byrjaði hún að þýða bækur um guðspeki og flutti ótal erindi um fræðslumál og baráttumál barna og kvenna.¹⁸⁵ Á fjörutíu ára afmæli Kvenréttindafélags Íslands árið 1947 var Aðalbjörg ein af þeim sex konum sem hafði setið lengst í stjórn félagsins.¹⁸⁶ Þá var hún einnig í ritnefnd Minningarrits og skrifaði meðal annars greinarnar *Landsfundir og samvinna kvenna*¹⁸⁷ og *Bríet Bjarnhéðinsdóttir og lífsstarf hennar*.¹⁸⁸ Í grein sinni um landsfundi og samvinnu kvenna ræðir Aðalbjörg m.a. um að skipta megi baráttunni fyrir réttindum kvenna í tvo aðalþætti; annars vegar baráttu frekar fárra, sterkra kvenna við löggjafaravald og ráðandi öfl þjóðfélagsins, en hins vegar starfið meðal kvennanna sjálfra. Með því síðarnefnda á Aðalbjörg við „vakningarstarfið“ sem útheimti mikla þolinmæði og þrautseigju og felist m.a. í því að halda gangandi félagasamtökum og koma boðskapnum til kvennanna. Þá heldur Aðalbjörg áfram og segir að konur um allan heim hafi verið kúgaðar öldum saman og ekki gert sér grein fyrir því ástandi sem þær bjuggu við. Hlutverk Kvenréttindafélags Íslands hafi verið að útbreiða mannréttindaboðskapinn til hvernar einustu konu landsins. Þá hafi félagið jafnframt viljað

¹⁸³ Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá“, bls. 40-42.

¹⁸⁴ Sama heimild, bls. 48-49.

¹⁸⁵ Sigríður Thorlacius, „Aðalbjörg Sigurðardóttir“, *Æviminningabók menningar- og minningarsjóðs kvenna*, Einar Kristjánsson, Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður kvenna, 1984, bls. 7-8, hér bls. 7.

¹⁸⁶ Ingibjörg Benediksdóttir ofl., „Stjórnendur og starfskonur K.R.F.Í“, *Kvenréttindafélag Íslands 40 ára 1907-1947, Minningarrit*, 1947, bls. 106-108, bls. 106.

¹⁸⁷ Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Landsfundir og samvinna kvenna“, *Kvenréttindafélag Íslands 40 ára 1907-1947, Minningarrit*, Ingibjörg Benediksdóttir ofl., Reykjavík: Kvenréttindafélag Íslands, 1947, bls. 93-98.

¹⁸⁸ Aðalbjörg Sigurðardóttir, *Bríet Bjarnhéðinsdóttir og lífsstarf hennar*, *Kvenréttindafélag Íslands 40 ára 1907-1947, Minningarrit*, Ingibjörg Benediksdóttir ofl., Reykjavík: Kvenréttindafélag Íslands, 1947, bls. 43-48.

fá konurnar til að koma fram með hugsjónir sínar og vinna saman að sameiginlegum hagsmuna- og áhugamálum sínum. Aðalbjörg heldur áfram og minnst á „Kvennablaðið hennar frú Bríetar“ sem hafi haft það hlutverk að bera boðskap frelsis og jafnréttis inn á íslensk heimili. Þá hafi ungu, íslensku sveitastúlkurnar og konurnar beðið margar hverjar með óþreyju í hvert skipti eftir næsta tölublaði, en það hafi verið þeim eins og „gluggi sem þær horfðu út um úr fásinninu heima fyrir, gluggi, sem snéri út að umheiminum.“¹⁸⁹ Þarna er líklegt að Aðalbjörgu hafi verið hugsað til þess þegar hún sjálf var tíu ára gömul sveitastelpa og beið þess að *Framsókn* bærisk til hennar, heim á Miklagarð.

Aðalbjörg var afkastamikil kona, bæði í ritstörfum og félagsstörfum ásamt því sem hún annaðist fimm börn sín og Haralds Níelssonar. Haraldur lést eftir tíu ára sambúð þeirra hjóna, en þá höfðu þau eignast tvö börn saman, auk þess sem Haraldur átti fyrir þrjú börn sem Aðalbjörg gekk í móður stað, þegar hún hóf sambúð með honum. Þó að börn Haralds væru að mestu uppkomin þegar Haraldur lést leikur enginn vafi á að verkefni Aðalbjargar á heimilinu hafa verið mörg.¹⁹⁰

Þegar Haraldur lést árið 1928, snéri Aðalbjörg sér af miklum krafti að þýðingum og skrifum um þjóðfélagsmál og kvennabaráttu. Hún átti það sameiginlegt með fleiri konum sem skrifuðu um konur og þjóðfélagsmál á þessum tíma að hún byggði mál sitt á kenningum erlendra fræðimanna. Aðalbjörg starfaði lengi innan Bandalags kvenna í Reykjavík og var formaður þess í tuttugu og tvö ár eða frá 1944-1966. Hún vakti einnig upp hreyfingu til hagsbóta fyrir börn í Reykjavík og stofnaði Barnavinafélagið Sumargjöf og sat í stjórn þess.¹⁹¹ Það félag gaf út Barnadagsblaðið en í það skrifaði Aðalbjörg m.a. greinar um uppeldi, bæði í skólum og á heimilum¹⁹² og hvernig hægt er að koma til móts við veik börn sem ekki geta gengið í skóla.¹⁹³ Þá stóð Aðalbjörg einnig að stofnun Mæðrastyrksnefndar, var formaður skólanefndar barnaskólanna í Reykjavík 1930-37 og formaður skólanefndar Laugarnesskólans um margra ára skeið. Hún ferðaðist um Norðurlöndin til að kynna sér barnaverndarlög og var síðar skipuð formaður nefndar til að semja frumvarp um lög til barnaverndar árið 1930. Þá skoraði Landsþing Kvenfélagasambands Íslands 1943 á ráðherra að skipa Aðalbjörgu í nefnd til að semja frumvarp um ný fræðslulög en þá átti engin kona sæti í nefndinni. Ráðherra féllst á að

¹⁸⁹ Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Landsfundir og samvinna kvenna“, bls. 93-95.

¹⁹⁰ Sigríður Thorlacius, „Aðalbjörg Sigurðardóttir“, bls. 7.

¹⁹¹ Sama heimild, bls. 7.

¹⁹² Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Frelsi, ábyrgð, sjálfstjórn“, *Barnadagsblaðið*: 1/1934, Ísak Jónsson, [bls.tal vantar].

¹⁹³ Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Veikluð skólabörn“, *Barnadagsblaðið*: 2/1935, Ísak Jónsson, bls. 13.

skipa Aðalbjörgu í nefndina og urðu þau lög sem nefndin undirbjó síðar stefnumótandi í skóla- og kennslumálum á Íslandi í fjölda mörg ár. Á sama landsþingi var Aðalbjörg kosin í nefnd til að semja álit um tilhögun húsmæðraskólanna.¹⁹⁴ Þá skrifaði Aðalbjörg einnig greinar um uppeldismál, ættleiðingar og kvenréttindi í tímaritin *Heimili og skóli* og 19. júní. Aðalbjörg hreifst mjög af ítalska kvenlækninum Ginu Lombroso en í erindi sínu *Sálarlíf konunnar* fjallar Aðalbjörg um efni bókar Lombroso. Bókin vakti mikinn áhuga innan íslenskrar kvennahreyfingar á þeim tíma sem hún var kynnt. Fyrirlestur Aðalbjargar vakti athygli á landsfundi kvenna á Akureyri sumarið 1926 en þar var óskað eftir því að Aðalbjörg birti fyrirlesturinn á prenti og í kjölfarið var fyrirlesturinn birtur í tímaritinu *Eimreiðin*. Samkvæmt Lombroso og Aðalbjörgu fólst helsti munurinn á eðli karla og kvenna í því að karlmaðurinn væri frá náttúrunnar hendi eigingjarn en konan óeigingjörn. Þetta tengdist að mati Lombroso og Aðalbjargar náttúrulegum hlutverkum kynjanna. Hér gerir Lombroso sem sagt tilraun til að setja fram rökstudda kenningu um eðlismun kynjanna og afleiðingar hans, sem Aðalbjörg tekur undir.¹⁹⁵

Konan er frá náttúrunnar hendi umfram alt móðir. Þess vegna er hún í beztu samræmi við sitt insta eðli, þegar hún gefur, færir fórnir ... Konan finnur aldrei sæluna hjá sjálfri sér, hún verður að lifa fyrir einhvern annan, hvort sem það nú eru foreldrar hennar, eiginmaður, börn, vinir, eða einhver önnur lifandi vera, sem hún hefur lagt ást á.

Og þær halda áfram um konuna:

Hún hefur engan frið, nema hún sé alt [-] af að vinna og starfa fyrir þá, sem hún elskar. Þess vegna er hún sælust þau árin, sem gerðar eru mestar kröfur til krafta hennar, bæði andlegra og líkamlegra. Hún getur ekki notið hvíldar elliáranna, eins og maðurinn, því eina sælan, sem hún getur notið, er að fórna sér fyrir það, sem hún elskar ...¹⁹⁶

Þessar tilvitnanir í fyrirlestur Aðalbjargar, um kenningar Ginu Lombroso, eru bæði í hrópandi mótsögn við sjálfsmynd og lífshlaup Aðalbjargar sem kvenréttindakonu en um leið í ákveðnum samhljómi við það hvernig hún tileinkaði líf sitt þjónustu við annað fólk. Sigríður Matthíasdóttir sagnfræðingur bendir á í doktorsritgerð sinni *Hinn sanni Íslendingur*, að mótsagnir séu í greininni sjálfri en þar tali Aðalbjörg bæði um að konur skuli skilgreina sig út frá kynhlutverki sínu og móðureðli en um leið eigi þær að fara út á

¹⁹⁴ Sigríður Thorlacius, „Aðalbjörg Sigurðardóttir“, bls. 7.

¹⁹⁵ Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur*, bls. 263-267.

¹⁹⁶ Sama heimild, bls. 266.

vinnumarkaðinn og leyfa hinu fórnfúsa kveneðli að njóta sín þar. Áður í greininni tali Aðalbjörg þó um dómgreindarleysi kvenna og skort á hæfileikum til almennrar ákvarðanatöku. Þessar hugmyndir Aðalbjargar eru gott dæmi um hvað afstaða og hugmyndir kvenréttindakvenna gátu verið ólíkar.¹⁹⁷

Þrátt fyrir að talsverður aldursmunur hafi verið á Aðalbjörgu Sigurðardóttur og Ólafíu Jóhannsdóttur, áttu þær í ritdeilum haustið 1921. Tildrög málsins voru þau að Ólafía hafði hvatt til þess í blaðagrein að konur á Íslandi tækju sig til og hjálpuðu til á heimilinum þar sem „móðirin „sæti yfir sig þreytt með barnahópinn sinn í þröngum og ónógum híbýlum.““¹⁹⁸ Tuttugu konur gáfu sig fram en þar á meðal var ein guðspeki kona, Aðalbjörg Sigurðardóttir. Ólafía brást illa við og taldi það vera mikið ábyrgðarmál að senda „þannig hugsandi“ konu inn á heimili þar sem börn væru. Aðalbjörg sagði frá þessum viðbrögðum Ólafíu í guðspekifélaginu og það líkaði Ólafíu ekki og svaraði Aðalbjörgu með grein í *Morgunblaðinu* þar sem hún tjáði þá skoðun sína að trúin mótaði mannfólkið óhjákvæmilega og hefði áhrif á samferðafólk þess. Hún gæti ekki borið ábyrgð á því að senda guðspeking inn á heimili fólks. Aðalbjörg svaraði Ólafíu með grein í *Morgunblaðinu*, á móti, þar sem hún sagðist meta kærleiksverk Ólafíu mikils en með þessum viðbrögðum sannist það enn og aftur hve Ólafía sjálf sé miklu betri en trúarhugmyndir hennar, því að þessu leyti séu hugmyndir hennar í líkingu við hugmyndir trúarofstækis fyrri tíma. Þær stöllur voru því ekki sammála hvað trúmál varðaði.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Sama heimild, bls. 266-267.

¹⁹⁸ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 68.

¹⁹⁹ Sama heimild, bls. 430-431.

7. Niðurstöður

Árið 1850 voru einu menntastofnanir á Íslandi Lærði skólinn og Prestaskólinn en á þeim tíma hafði alþýðan, og konur þar á meðal ekki aðgang til að tjá sig opinberlega og litla sem enga þjálfun á því sviði. Smátt og smátt fóru konur hins vegar að þora að láta meira á sér bera á opinberum vettvangi, en það var fyrst fyrir tilstilli Jónasar Hallgrímssonar að ljóð var birt eftir konu í tímaritinu *Fjölni* árið 1837. Þetta var tímamótaviðburður sem átti eftir að hafa þær afleiðingar að sífellt fleiri konur stigu fram og létu til sín taka opinberlega. Um aldamótin 1900 og fram á miðja tuttugustu öldina urðu grundvallarbreytingar í íslensku samfélagi með sjálfstæðisbaráttunni en á svipuðum tíma hófst hreyfing sem síðar átti eftir að verða kölluð Kvenfrelshreyfingin og sótti m.a í frelsishugmyndir upplýsingatímans um jafnrétti kvenna og karla. Árið 1911 hlutu konur rétt til menntunar og fullan kosningarétt og kjörgengi árið 1918. Þegar komið var fram á 19. öld spruttu upp söfnuðir á Íslandi sem höfðuðu í ríkari mæli til kvenna. Þetta voru til að mynda Fríkirkjusöfnuðirnir og Hjálpræðisherinn en innan beggja þessara safnaða starfaði fjöldi kvenna. Árið 1887 hélt Bríet Bjarnhéðinsdóttir fyrst kvenna á Íslandi, opinberlega fyrirlestur. Hún gagnrýndi harðlega notkun Biblíunnar til að viðhalda niðurlægingu og kúgun kvenna en athyglisvert er að Bríet studdist við síðari sköpunarsögu Biblíunnar (1Mós 2.5-25) sem gengur út frá því að konan sé sköpuð úr rífi mannsins. Tveimur árum áður hafði Páll Briem bent á það í fyrirlestri að baráttukonurnar Lucretia Mott og Elizabeth Cady Stanton ítrekuðu mikilvægi þess að gengið væri út frá fyrri sköpunarsögunni (1Mós 1.1-2.4), sem talin er flytja boðskap um fullkomið jafnrétti kynjanna.

Ólafía Jóhannsdóttir og Aðalbjörg Sigurðardóttir voru afkastamiklar konur sem báðar höfðu áhrif á íslenskt þjóðlíf á þeim tíma sem þær lifðu og voru að störfum. Þegar ævi þessara tveggja kvenna er skoðuð er mikilvægt að setja hana í sögulegt samhengi svo hægt sé að gera sér grein fyrir hverjir möguleikar þessara kvenna voru í raun og veru. Það er ljóst að til skoðunar er langt tímabil í sögulegu samhengi og að breytingar og framfarir hafa verið miklar á þeim tíma sem söguviðið spannar (1850-1970).

Ólafía og Aðalbjörg urðu báðar afhuga trú á ákveðnum tímamarki í lífi sínu en ástæðan fyrir því var svipuð; þeim fannst þær kenningar sem þær lærðu í kristinfræðslu ekki rýma við Guðsmynd sína. Móðurhöfnun í bernsku mótaði sjálfsmynd Ólaffu og setti

mark sitt á trúarafstöðu hennar. Trúarefi Ólafíu hófst strax í barnaskóla þegar hún lærði biblíusögur í kristinfræði en fyrir henni var Guð óendanlegur og almáttugur og um hann voru engin svör. Kristinfræðikennslan ógnaði þannig trúarskilningi Ólafíu og það var ekki fyrir en hún var á heimleið frá Noregi, níttján ára gömul að hún tengdist Guði á nýjan leik. Þá var Ólafía stödd ein um borð í lestarvagni á leið sinni aftur heim til Íslands til að þiggja atvinnutilboð sem umboðskona líftryggingafélagsins Star. Trúarbarátta Ólafíu var ekki einföld og hún hafði lengi glímt við trúna þegar hún í lokin gerði sér ljóst að það var ekki hún sem hélt í Guð heldur Guð sem hélt í hana. Þá hrundu múrarnir og hún leyfði sér að hvíla í trausti Guðs eins og barnið sem hvílir í trausti móður sinnar. Ólafía lýsti upplifun sinni með þessum orðum:

Og hann lét lífsins ljós skína inn í dauðþreytta meðvitund mína, gaf mér hið fóligna manna að eta, sagði við mig, eins og hann einn getur sagt: „Ég mun alls ekki sleppa þér og eigi heldur yfirgefa þig.“ – Á þeim stundum skildist mér að það var ekki ég, sem hélt í hann, heldur hann, sem hélt í mig. Þá reyndi ég, að þótt móðir geti gleymt barni sínu, þá gleymir hann ekki smælingjum sínum.²⁰⁰

Aðalbjörg var var trúhneigð allt frá barnæsku og lifði óvenju sterku bænalífi sem ung stúlka. Samband hennar við náttúruna var sterkt og hún gat legið lengi ein og horft upp í himininn. Þegar Aðalbjörg var tólf ára gömul féll faðir hennar frá úr holdsveiki og varð þá Aðalbjörgu fyrst og fremst brugðið vegna þess hve lítið hún syrgði föður sinn. Hún tengdi illa við að hann væri dáinn og fannst hann ennþá vera nálægur. Í kjölfarið ákvað Aðalbjörg að tengja næmni sína framvegis við sálfarir og dulspeki en á þessum tíma voru slíkar hugmyndir gjarnan raktar til dauðsfalls en þá leituðu syrgjendur huggunar í þeirri trú að látnir ástvinir lifðu ennþá. Það er ljóst að trúin hafði gríðarlega mótandi áhrif á sjálfsmynd og lífshlaup kvenréttindakvennanna Ólafíu Jóhannsdóttur og Aðalbjargar Sigurðardóttur.

Enginn vafi leikur á því að þær konur sem hér hefur verið fjallað um höfðu mikil áhrif á íslenska kvennabarátta bæði með fyrirlestrum sínum og ritverkum. Ólafía varð m.a. ötul baráttukona fyrir kosningarétti kvenna á Íslandi og fyrir stofnun háskóla héraendis. Hún varð varaforseti Hins íslenska kvenfélags, var ein kvenna fulltrúi á Þingvallafundi um þjóðmálin 1895 og talaði víða fyrir bættum réttindum og kjörum kvenna, svo fátt eitt sé nefnt. Aðalbjörg fékk ung áhuga á kvennabaráttunni en þegar hún

²⁰⁰ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía*, bls. 308.

var tíu ára gömul gaf fóstura hennar henni áskrift af fyrsta íslenska kvennablaðinu *Framsókn*. Aðalbjörg gerðist félagi í Ungmennafélagi Íslands á unglingsárum og hreyfist sérstaklega af hugsjón hreyfingarinnar um réttindi kvenna. Hún var stofnandi Guðspekifélagsins á Akureyri, var virkur þátttakandi í Kvennréttindafélaginu þar og flutti ótal erindi um baráttumál barna og kvenna auk þess sem hún sat lengi í stjórn og ritstjórn Kvenréttindafélags Íslands. Ólafía og Aðalbjörg áttu það sameiginlegt að vera báðar ötulir sjálfstæðissinnar og gengu hart fram í sjálfstæðisbaráttu Íslendinga við Dani.

Aðalbjörg og Ólafía komu ekki frá hefbundnum alþýðuheimilum. Ólafía var send frá bláfátækum foreldrum sínum, fyrst á eitt ríkmannlegasta heimili landsins, en síðar til eins mesta kvenskörungs sem þjóðin hafði alið á þeim tíma. Það er því ljóst að öfgarnar í lífi Ólafíu voru miklar og hugsanlegt að sú angist sem hún lifði við undir lok ævi sinnar hafi á einhvern hátt verið mörkuð af róleysi í uppvextinum. Aðalbjörg átti það sameiginlegt með Ólafíu að hún ólst ekki upp við náíð samneyti við foreldra sína þrátt fyrir að þeir hafi báðir verið á staðnum. Fóstura hennar ól hana að mestu leyti upp og fjarlægðin við foreldrana og síðar áfall vegna dauðsfalla markaði djúp spor í trúarlíf Aðalbjargar.

Það varð mér hvatning að lesa um ævi þessara dugmiklu kvenna og sjá hvernig þær börðust fyrir þeim réttindum sem ég hef nú fengið að njóta góðs af. Það er von mín að lífssaga þeirra verði nútímakonum hvatning, því eins og Ólafía sagði sjálf í endurminningum sínum *Frá myrkri til ljóss*: „Hún talar enn, þótt dauð sje“ (sbr. Heb 11.4).“²⁰¹

²⁰¹ Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, bls. 3.

Heimildaskrá

- Aðalbjörg Sigurðardóttir, Bríet Bjarnhéðinsdóttir og lífsstarf hennar“, *Kvenréttindafélag Íslands 40 ára 1907-1947, Minningarrit*, Ingibjörg Benediktsdóttir ofl., Reykjavík: Kvenréttindafélag Íslands, 1947, bls. 43-48.
- Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Frelsi, ábyrgð, sjálfstjórn“, *Barnadagsblaðið*: 1/1934, Ísak Jónsson, [bls.tal vantar].
- Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Krishnamurti“, flutt í Nýja-Bíó, 6. nóvember, *Gangleri* 2:1927-1928, bls. 37-61.
- Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Landsfundir og samvinna kvenna“, *Kvenréttindafélag Íslands 40 ára 1907-1947, Minningarrit*, Ingibjörg Benediktsdóttir ofl., Reykjavík: Kvenréttindafélag Íslands, 1947, bls. 93-98.
- Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Lífsviðhorf mitt“, Játningar, Símon Jóh. Ágústsson sá um útg., Reykjavík: Hlaðbúð, 1948, bls. 5-17.
- Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Veikluð skólabörn“, *Barnadagsblaðið*: 2/1935, Ísak Jónsson, bls. 13.
- Aðalbjörg Sigurðardóttir, „Ýmislegt úr eiginni reynslu“, *Morgunn*, 3/1922, 186-206.
- Arnfríður Guðmundsdóttir, „Bríet og Biblían: um Biblíutúlkun í upphafi íslenskrar kvennabaráttu“, *Kvennabarátta og kristin trú*. Ritstj. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 165-204.
- Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, *Kvennabarátta og kristin trú*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 9-297.
- Arnfríður Guðmundsdóttir, *Óútgefið efni*, „Sr. Ólafur Ólafsson fríkirkjuprestur og kvenréttindabarátta um aldamótin 1900. Aðdragandi laga um rétt kvenna til embættisnáms, styrkja og embætta“, bls. 1-26.
- Benjamín Kristjánsson, *Haraldur Níelsson- stríðsmaður eilífðarvissunnar 1868-1968*, Reykjavík, Sálarrannsóknafélag Íslands, 1968.
- Einar Benediktsson, *Stórbók*, Reykjavík: Mál og menning, 1994.
- Erla Hulda Halldórsdóttir, *Nútímans konur, Menntun kvenna og mótun kyngervis á Íslandi 1850-1903*, Reykjavík: Sagnfræðistofnun- RIKK, Háskólaútgáfan, 2011.
- Guðjón Friðriksson, *Einar Benediktsson, Ævisaga I*, Reykjavík: Iðunn, 1997.
- Gunnar Kristjánsson, „Frjálsslynd guðfræðihefð, Um frjálsslynda þjóðkirkju, guðfræði og trúrækni“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 19. árgangur: 28/2009, Sólveig Anna Bóasdóttir, bls. 22-36.

- Ingibjörg Benediktsdóttir ofl., „Stjórnendur og starfskonur K.R.F.Í“, *Kvenréttindafélag Íslands 40 ára 1907-1947, Minningarrit*, Reykjavík: Kvenréttindafélag Íslands, 1947, bls. 106-108.
- Kristín Ástgeirsdóttir, „Í anda kristilegs kærleika, Kristni og kvennahreyfingar á Íslandi 1875- 1930“, *Kvennabarátta og kristin trú*. Ritstj. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 107-163.
- Ólafía Jóhannsdóttir, *Aumastar allra, myndir frá skuggahliðum Kristjaníu*, Akureyri: Arthur Gook, 1923.
- Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss*, Akureyri: Arthur Gook, 1925.
- Ólafía Jóhannsdóttir, „Háskólamálið“, *Ársrit Hins Ízlenska kvenfélags* 1. árgangur: 1. tölublað/1895, bls. 3-48.
- Ólafía Jóhannsdóttir, „Kvennrjettindamálið á Íslandi“, *Ársrit Hins Ízlenska kvenfélags* 2. árgangur: 1. tölublað/1896, bls. 3-66.
- Pétur Pétursson, „Íhygli og athafnaþrá. Ástir og hugsjónir Aðalbjargar Sigurðardóttur“, *Ritröð Guðfræðistofnunar*, 20/2005, bls. 37-68.
- Pétur Pétursson, *Trúmaður á tímamótum, Ævisaga Haralds Níelssonar*, Reykjavík: Hið Íslenska bókmenntafélag, 2011.
- Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna, Frumkvöðullinn Ólafía Jóhannsdóttir“, *Kvennabarátta og kristin trú*. Ritstj. Arnfríður Guðmundsdóttir og Kristín Ástgeirsdóttir, Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, bls. 205-231.
- Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía, ævisaga Ólafíu Jóhannsdóttur*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2006.
- Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur, þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900 1930*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004.
- Sigríður Thorlacius, „Aðalbjörg Sigurðardóttir“, *Æviminningabók menningar- og minningarsjóðs kvenna*, Einar Kristjánsson, Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður kvenna, 1984, bls. 7-8.
- Þórunn Valdimarsdóttir og Pétur Pétursson, *Kristni á Íslandi IV, Til móts við nútímann*, Reykjavík: Alþingi, 2000.